

EDEBİYAT • TARİH • KÜLTÜR
SANAT DERGİSİ

SAYI: 1 OCAK/ŞUBAT/MART YIL: 2015

şehr-i kadim

aziziye

**BİNBİR HATİM'İN
BEREKETİYLE**

**ALACA
KATLIAMI**

**ŞEYHLER MEDRESESİ
VE NAİM HOCA**

**GELİNGELDI
EFSANESİ**

ve...

ISSN 2148-1801

9 772145 180103

ESER: Fehim İBRAHİMHAKKIOĞLU

Ezeli Hak'tır Dadaş'ın Ebedi Hak kalacak,
Duracak durdukça cihan yine mutlak kalacak.

Hakkı İbrahimhakkıoğlu

ERZURUM

Erzurum, Anadolu'nun özü,
Emrah'ın sözü, Reyhani'nin acılı yüzü,
Sümmani'ni ağlayan gözüdür.
Sevginin yudum yudum içildiği,
ana'nın, ata'nın, vatanın, bayrağın,
ezanın karşılıksız sevildiği,
Doğu'nun sınıртаşı, yiğitlerin otağı,
cumhuriyetin adıdır Erzurum.

Tarihin ağladığı, vatanın yandığı en acılı
devirde, ilk sesi haykıran şehirdir Erzurum.
Gönüllerin en kuytu yerinde, darda kalanın,
sıkıntıda olanın, bi'çarenin, mazlumun, ah
edenin, Hak'kın ve haklının yanındadır
Erzurum.

"Yetişin" denilen en çaresiz anında, vatanın
emrindedir Erzurum.

Sır'dır Erzurum, sırdaştır, gardaştır, yâr'dır.
bar'dır ve illa ki, Dadaştır Erzurum. Kırmızı
gül'dür Erzurum. Çarşı, pazar'dır, har'dır,
kar'dır, hazan'dır ve dertlere derman yazandır
Erzurum. Minarelerinden peygamberine
sabahtan yatsı'ya selam gönderen can şehir,
canan şehir, aşk ile yanan,
Mevla'ya emanet şehirdir o.

O, Erzurum'dur...

O, Huma Kuşu...

O, çift başlı kartal...

O, Mülk-i İslam kilidi...

O, ülkenin can simidi...

O, öğünde öldüğüm, taşına toprağına gurban
olduğum, özüm, gözüm, canım memleketimdir
benim.

Öztürk AKKÖK

İÇİNDEKİLER

• Başkandan.....	4
• Editörden.....	6
• Binbir Hatim Bereketi ile... (Öztürk Akkök).....	7
• Yüksek Yaylada Bir Şehir Erzurum (Prof.Dr. Hüseyin Yurttaş).....	12
• Klasik İslam Coğrafyacılarına Göre "Erzurum" (Prof.Dr. M.Hanefi Palabıyık).....	16
• Lala Mustafa Paşa'dan (Abdulkadir Öğdüm).....	25
• İslam Medeniyetinin Alemi: Hüsn-ü Hat (Yrd.Doç.Dr. Yusuf Bilen).....	26
• Kar Şehri (Tacettin Şimşek).....	32
• Cumhuriyet Döneminde Ilica Kaplıcaları (Çermikleri) (Doç.Dr. Murat Küçükkuşurlu).....	34
• Kaderim (İlhami Çiçek).....	41
• Bir Gelin Geldi Efsanesi (Prof.Dr. Bilge Seyidoğlu).....	42
• Ilica'da Gelin Geldi Yolunda (Nizamettin Korucu).....	45
• Alaca'da Türk Katliamı (Yrd.Doç.Dr. Süleyman Çiğdem).....	47
• I.Dünya Savaşı Öncesi Çarlık Rusya'nın Doğu Anadolu	
• Ermeni Siyaseti (Dr. Mevlüt Yüksel).....	60
• Erzurum'da Tarihe Saygı... (Kenan Ungan ile...).....	66
• Kış Kokulu Düşler (Mehmet Yaşar Genç).....	76
• Geleneksel Erzurum Evlerinde Kapı Tokmakları (Yrd.Doç.Dr. Zerrin Köşklü).....	78
• Sarıkamış Şehitleri Anısına (Tahsin Kaya).....	83
• Erzurum'dan Aydın Bir Sufi Geçti (Şahin Torun).....	84
• Erzurum Şeyhler Külliyesi (Prof.Dr. Haldun Özkan).....	88
• Erzurum: Çocukluğumun Rüya Kasrı (Yaşar Bayar).....	93
• Naim Hoca (Yusuf Kotan).....	102
• Gurbette Bir Erzurumlu Sıtkı Taflan ile... (N. Arzu Keteci).....	107
• Erzurum'a Sesleniş (Rıza Ümit).....	116
• Tortum Kışal Şeyh Hacı Feyzullah Efendi (Ali Akbulut).....	118
• Dağlarca'nın Erzurum'u (Tacettin Şimşek).....	125
• Köprüler Yıkılmasın (Abdulkerim Dinç).....	129
• Teyo; Ölümü de Yalan (Süreyya Çarbaş).....	134
• Erzurum Mutfağı (Herle Aşı).....	137

Şehr-i Kadim Aziziye
EDEBİYAT • TARİH • KÜLTÜR • SANAT
YIL:1 (2015)

SAYI:1 OCAK-ŞUBAT-MART
ÜCRETSİZDİR

Aziziye Belediyesi Yayınları Adına Sahibi
Muhammed Cevdet Orhan

Genel Yayın Yönetmeni
Halil Özcan

Yazı İşleri Müdürü
Recai Pak

Yayın Kurulu
Prof.Dr. Haldun Özkan
Prof.Dr. Erol Kürkçüoğlu
Prof.Dr. Hüseyin Yurttaş
Doç.Dr. Rıdvan Canım
Doç.Dr. Murat Küçükkuşurlu
Yrd.Doç.Dr. Abdulkerim Dinç
Yrd.Doç.Dr. Tacettin Şimşek
Yrd.Doç.Dr. Yusuf Bilen
Yrd.Doç.Dr. Zerrin Köşklü
Abdurrahman Zeynal
Abdulkadir Öğdüm
Erdal Güzel
M.Yaşar Genç
Naci Elmalı
Neslihan Arzu Keteci
Şahin Torun
Tahsin Kaya

Fotoğraf
Öztürk Akkök - İsmail Cemil Özyazıcı
Emrah Hemşinli - Onur Özsoy
Fatih Aktaş - Soner Eker - İbrahim Demir
Cahit Arpacık - Yalçın Özmen

Eski Erzurum Fotoğrafları
Metin Diler - Murat Türker Tüfekçi

Tashih
Mustafa Çomaklı

Hukuk Danışmanı
Naciye Akan Biberöğlü - Ahmet Sami Dişçi

Resim İllüstrasyon
Erdal Toygun

Görsel Yönetmen / Tasarım / Hazırlık
Muhammet S. Karaca
Rana Medya

0442 235 81 13 e-mail: ranaajans@gmail.com

ISSN:2149-1801

Koordinasyon - İletişim
Erzurum Aziziye Belediye Başkanlığı
Erzurum / Aziziye www.erzurumaziziye.bel.tr
444 91 25

Gönderilen yazıların yayımlanmasına yayın kurulu karar verir. Yayımlanmayan yazılar iade edilmez. Yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılarla ilgili sorumluluk yazara aittir. Şehr-i Kadim Aziziye dergisi basın meslek ilkelerine uymayı taahhüt eder. Şehr-i Kadim Aziziye dergisi ismi belirtilerek alıntı yapılabilir.

Şehrimin ve ülkemizin güzel insanları merhaba..

Aziziye ilçemizden Erzurum'a tüm Türkiye'ye merhaba. Erzurum'un en eski kuruluş yeri Karaz'dan merhaba.. Şehr-i Kadim Aziziye'den; tarihimizin, kültürümüzün, sanat ve edebiyatımızın izlerini sürmek için merhaba..

Yönetim emanetini omuzlarıma yüklediğiniz günden beri her saat, her gün sizlere, bana bu emaneti tevdi eden güzel insanlara, bu güzel topraklara, ilçeme, şehriime, ülkeme hizmet için neler yapabileirim derdine düşmüş bir insan olarak sadece fiziki yapıda değil, sosyal alanlarda da boşa geçirecek vaktimizin olmadığı inancı ile güzel bir hizmeti daha başlatmanın mutluluğunu yaşıyorum..

Değerli hemşerilerim kim olduğumuzu anlamanın yolu geçmişimizi anlamaktan geçer.. Geçmişini bilmeyen, araştırmayan insanların gelecek adına ümit var olmaları düşünülemeyeceği gibi, böylesi insanlardan yarınlar adına, gelecek kuşaklar için değerler ortaya koyması düşünülemez..

Sizlere geçmişimizi hatırlatmak, muhteşem mazimizi gezdirmek, geçmişin kodlarında güvenimizi artırmak adına üç ayda bir tarih-kültür- sanat-edebiyat güldestesi sunma adına ŞEHR-İ KADİM AZİZİYE Dergimizi yayınlamaya karar verdik..

Şehrimiz geçmişte bir ilim ve irfan şehriydi. Bunun en canlı şahidi hâlâ ayakta duran tarihi medreselerimiz.. Bugünde üniversiteler şehri olan Erzurum'da araştırma yapan, yazan, çizen ilim adamlarımız, mütefekkirlerimiz, ediplerimiz, yazarlarımız, şairlerimiz, ozanlarımız, sanatkarlarımız, zanaatkarlarımız var.. Onların toplumumuzu aydınlatmak adına vücuda getirdikleri çalışmaları sizlerle buluşturmak adına Aziziye Belediyesi olarak bir köprü kurmayı görev bildik..

Unutmayalım ki tarih, milletlerin aynasıdır. Ayna olmanın yanısıra gelecek kuşaklara bırakabileceğimiz en önemli mirastır tarih. Geleceğe talip olan tüm milletler için tarih olmazsa olmaz bir disiplindir. Milletler tarihlerini bilmeyen aydınları ve yöneticileri eliyle kaybederler.

İnsan geçmişi boyunca yaşadıklarını kullanıp değerlendirdiği ölçüde insan olur, olgunlaşır, başarılı olur. Milletler de öyledir, ancak geçmişleri hakkındaki bilgilerini kullanarak, değerlendirerek iyi ve başarılı işler yaparlar. İşte bu, "tarih bilinci" ile olur. Aksi halde insan da, millet de yaşamında başarısız olacak, hatta büyük zararlara uğrayacaklardır.

Kabul etmeliyiz ki kültür de, bir toplumu kendi tarihi içinde meydana getirdiği değer hükümlerinin bütünüdür. Bunlar ilim, sanat, ahlak ve dine ait değerlerdir. Her toplumun kendi kültürü vardır ve kültürün yükselmesi, ilerlemesi ve gelişmesi o toplumun

güçlenmesini sağlar. Kültür kavramı, toplumun yüzlerce, binlerce yıldan beri oluşturduğu ortak amaçların, beklentilerin, değerlerin, inançların, duygu ve düşüncelerin, özetle ortak davranış kalıplarının depolandığı, saklandığı bir değer olup, "Şehr-i Kadim Erzurum" da bu köklü miras fazlasıyla vardır.

Edebiyat ve sanatın toplumun üzerinde belli bir etki gücüne sahip olduğu inkar edilmeyecek gerçeklerdendir. Kültürümüzün Türk tarihinin akışı içerisinde oluşumunu gelişmesini ve değişmesini de incelemek, öğrenmek ve zenginleştirerek gelecek kuşaklara miras olarak devretmek zorundayız.

Çok eski dönemlere ait bilgi ve belgelerden yoksun olsak da, az da olsa ele geçen belgeler Erzurum'un çok eskilere uzanan bir geçmişi olduğunu göstermektedir. Biz çıkarmaya başladığımız bu dergimizle sizleri bu kadim tarih, kültür, sanat ve edebiyat ile buluşturmayı, değerleri tekrar gün yüzüne çıkarmayı amaçlıyoruz..

Belirttiğimiz gibi bu şehir; geçmişte bilim, kültür ve sanatın merkezi idi, bu özelliğini tekrar gün yüzüne çıkarmak için Erzurum'a yaraşır bir dergi çıkarmak, mazi ile müstakbeli buluşturmak adına dergimize birikimleri, araştırmaları, yazıları, şiirleri ve fotoğrafları ile destek veren herkese teşekkür ediyor bu hizmetimizin hayırlara vesile olmasını Allah'tan niyaz ediyorum..

Muhammed Cevdet ORHAN
Aziziye Belediye Başkanı

ERZURUM GAZELİ

-1939-

Yârin ki her tebessümü dâğ üstü bağ olur
Destinde câm-ı neşve semavî çerâğ olur
Her fasl-ı ömrü silsile-i nev-bahâr kıl
Zannetme ayş ü işret için başka çâğ olur
Dehrin devamı âb-ı hayât içtiğincedir
Adem bu dâr-ı köhnede bir kerre sâğ olur
Ahd-i vef'âyı va'd-i tehî sanmasın ki dost
Gözden irâğ olunca gönülden irâğ olur
Nâkes bir âdem oğlu merâret verik Kemâl
Nâmerd olursa sîneye bir fazla dâğ olur
(Eski Şiirin Rüzgârıyla, s.89-90)

Yahya Kemal BEYATLI

Editörden...

Besmele ile..

Besmele her hayrın başıdır. Besmele ile başlamayan işlerde hayır yoktur. Biz dahi besmele ile başlıyor, Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla diyerek hayırlı bir hizmete adım atıyoruz..

İnsanımıza dün ile bugün, geçmiş ile gelecek arasında bir köprü olma adına toplumsal bir eğitim hizmeti başlatıyoruz.

Erzurum'a ve Erzurum'dan Türkiye'ye edebiyat, sanat, tarih ve kültür hayatımıza ışık tutacak yepyeni bir dergi ile merhaba diyoruz.

Dergiler: düşünce ile insanı buluşturan, sanat ve kültür adamları ile toplum arasında köprü kuran önemli yayın araçlarıdır.

Edebiyatımızın yenileşmesinde, siyasi sosyal ve kültürel fikirlerin yansıtılmasında, edebi türlerin gelişmesinde, siyasi ve sosyal problemlerin tartışılmasında, yeni araştırmacı, şair ve yazarların yetişmesinde dergilerin önemi büyüktür.

Cemil Meriç'in dediği gibi "Dergiler, sanatçıları yetiştiren bir mekteptir." Bünyesinde onlarca şair ve yazarı barındıran dergiler hür düşüncenin kaleleridir.

Aziziye Belediyesi adına çıkacak olan üç aylık tarih, edebiyat, kültür ve sanat dergimiz "Şehr-i Kadim Aziziye" Erzurum şehrinin binlerce yıllık birikimini; hem siz hemşerilerimiz hem de Türk toplumunun gündemine taşımak için kendi şahsına mahsus tarzı ve içeriği ile merhaba diyoruz..

2015'in ilk sayısında hepsi birbirinden değerli akademisyen, araştırmacı, yazar, şair, sanatçı ve fotoğrafçılarımızın çalışmalarından örneklerle görüncüye çıkıyoruz.

Umarız taklit olmayan, orijinal sayfa düzenlemesi ve içeriği ile Erzurum kültür hayatına renk katacak diğer üç aylarda özlemler beklenen bir dergi olacaktır.

İlçemizin genç, dinamik, aydın ve hizmet aşkı ile koşturan Belediye Başkanımız Sayın Muhammed Cevdet Orhan'ın himaye ve desteği ile sizlere ulaşacak bu dergiyi tarih kaydedecek ve gelecek kuşaklara bırakılacak yazılı ve görsel kaynak olarak Erzurum'un tanıtımına büyük katkıda bulunacaktır.

Biz yayın kurulu olarak onun bu desteğine siz okuyucularımız adına teşekkür ediyoruz.

Bu ilk sayımızda araştırma, yazı, şiir ve fotoğrafları ile dergimize destek veren akademisyenlerimiz, yazarlarımız, şairlerimiz, araştırmacılarımız ve fotoğrafları ile dergi renklendiren fotoğrafçılarımıza Erzurum'a ve dergimize kattıkları değer ve güzellikler için sizler adına teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum..

Marifet iltifata tabidir. Sizlerin destekleri, önerileri, eleştirileri ile daha güzel, daha mükemmele ilerleyeceğiz.

Bu ilk sayıdan bir duyuru yapıyor, hiçbir ayırım yapmadan, Erzurum için araştırma yapan, yazan, çizen, fotoğraflayan tüm Türkiye'deki kardeşlerimizi dergimize davet ediyoruz.

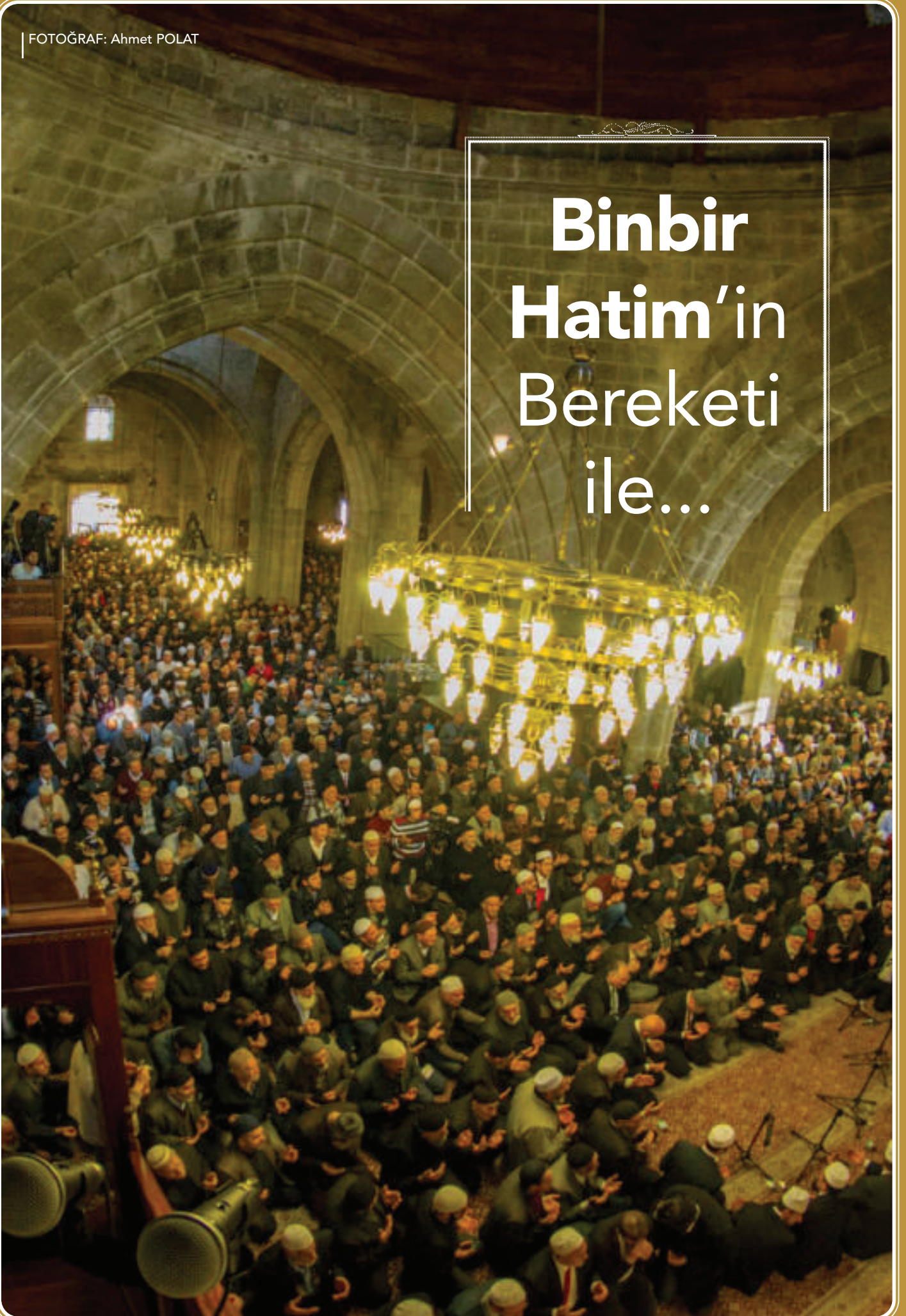
Gönlümüz ve sayfalarımız herkese açık olacaktır.

Hayırlı olması, hayırlara vesile olması dileği ile iyi okumalar..

FOTOĞRAF: Ahmet POLAT

Binbir Hatim'in Bereketi ile...

NEDEN BİN DEĞİL DE BİNBİR HATİM?

Öztürk AKKÖK

Binbir hatimler için, 16 Ocak 2015 Cuma günü yapılan dua töreninde, “482 yıllık bir gelenek” ifadesi kullanılmıştı ki, çok ilginç bir gelişmeydi bu.

Öyle ki, hiç sağına-soluna bakılmadan, kem küm edilip, “yaklaşık” ifadesine başvurulmadan verilen çok net bir rakamdı 482 sayısı.

Daha önceki yıllarda böyle net bir rakam verilmiş miydi, hatırlamıyorum.

Bu nedenle biz gazeteciler, haberleri yazarken genelde yuvarlak ifadelerle geçiştiriyor, Binbir Hatimler’in başlangıç yılı için “bin 500’lü yıllar” diyorduk mesela.

İlk defa bu yıl rakam konusunda net şeyler söyleniyordu.

Nereden ulaşıldı bu sonuca, doğrusu bilmiyorum. Bildiğim, 2015’den 482’yi çıktığınızda, karşınıza çıkan 1533 sayısıdır.

Pir Ali Baba’nın Binbir Hatim okunması için ilk adımı attığı yıl demek ki bu, yani 1533.

Anlayacağınız, Binbir Hatimler Erzurum’da tam 482 yıldır okunuyormuş, bunu da yeni öğrenmiş olduk.

Tabi arada, Birinci Dünya Savaşı’ndan kaynaklanan 25 yıllık kopukluk var. O kopukluğu görmezden gelirsiniz eğer, 5 asırdan beri süregelen müthiş bir gelenek ya da en yalın şekliyle Kur’an Şöleni!

Hangi şehre nasip olmuş bu ayrıcalık?

Deyin ki Mekke-i Mükerrreme, Medine-i Münevverre, ardından da Erzurum!

Kim bilir, belki bu sebepten olsa gerek Alvarlı Efe, Mevla’ya emanet etmiş memleketini.

Her yılın aralık ayında startı verilir bu şölenin.

Tıpkı 12 Aralık 2014 Cuma sabahında olduğu gibi.

Mecburi bir adres yok elbet. İsteyen istediği yerde, evinde, işyerinde, en yakınındaki camide Kur’an okuyarak katkıda bulunabiliyor bu şölene.

Erzurum’da en bildik adres, hiç şüphesiz Ayaspaşa Camii.

Şimdilerde şehir dışından da takviyeler geliyor, gelen her takviye de toplam sayıyı giderek artırıyor.

Ocak ayının başlarında fotoğraf çekmek amacıyla

gittiğim Ayaspaşa Camii'nde yapılan anons dikkat çekiciydi mesela.

“Manisa'nın Akhisar İlçesi'nden 44 hatim geldi!”

Çok keyif verici bir duyuruydu bu.

Tee Manisa'nın Akhisar'ı.

Nerdeeen nereye!

Niyet Yüce Yaraticının rızasını kazanmak olunca, uzaklar yakınlaşıyor, hatta iç içe geçiyor, bütünleşiyor gönüller.

REKOR KIRILDI

Bir Binbir Hatim Dönemi daha tamamlandı.

Okunan hatim sayısı, rekor düzeydeydi.

Erzurum'dan, yurdun değişik yörelerinden ve yurtdışından gelen takviyelerle birlikte sayı 28 bin 477'yi bulmuş.

Açıklamalar böyleydi.

Ne denir buna, tek kelimeyle maşallah!

Gerçekten inanılmaz bir rakam ve ardından bu kadar hatmin getirdiği muazzam bir coşku.

O coşku her yıl olduğu gibi, yine Ulu Cami'de yaşandı.

Hınca hınc dolu bir mabed, gönülden süzülüp, gözden halılara yuvarlanan yaşlar, hançereleri yırtan bir sadâ ile semaya yükselen “Rabbi” nidaları ve dahası!

Hani diyorum ki, Ulu Cami'ye gelmezden önce, daha önceki gecelerin birinde keşke Ayaspaşa'nın yolunu tutabilseydi insanlar. Görebilseydiler oradaki muhteşem manzarayı ve koklayabilseydiler manevi havayı.

Samimiyetin, sırt sırta vererek müthiş bir dayanışma örneği sergileyen Kur'an Sevdalılarının dostane ilişkilerine tanıklık edebilseydi şayet uyuyan dadaşlar...

İddia ediyorum, ertesi günün gelmesini, sabırsızlıkla bekler, sıcacık yataklarından fırladıkları gibi yine Ayaspaşa'nın yolunu tutarlardı.

Samimiyetin, sırt sırta vererek müthiş bir dayanışma örneği sergileyen Kur'an Sevdalıları'nın dostane ilişkilerine tanıklık edebilseydi şayet uyuyan dadaşlar...

İddia ediyorum, ertesi günün gelmesini, sabırsızlıkla bekler, sıcacık yataklarından fırladıkları gibi yine Ayaspaşa'nın yolunu tutarlardı.

Fırsat kaçtı! İnşallah seneye. Umarım ömrümüz vefa eder!

CAMI İÇİNDE SAĞLANAN AHENK

İzniniz olursa ben bu yıl bir iki kez, fotoğraf çekmek amacıyla uğradığım Ayazpaşa Camii'nde gördüklerimi, yaşadıklarımı anlatayım sizlere.

Bir kere cami, eski cami değil. Vakıflar Bölge Müdürlüğü (Bölge Müdürü Kenan Ungan'ı gönülden kutluyorum) tarafından restore ettirilen Ayaspaşa, bambaşka bir görünüme kavuşmuş. Son cemaat yerinden başlayan değişim, minarenin yenilenmesiyle devam etmiş. İçeride de camiyi neredeyse ikiye bölen eski minber kaldırılmış, yerine yapılanı da tamamen sağa alınarak, alanın daha geniş gözükmesi sağlanmış.

Ahşap tavanı ile eski mistik havasını koruyan Ayaspaşada, Cami İmamı Osman Hoca'nın (Ekinci) gözetiminde bir ay boyunca cüz cüz Kur'an okuyor insanlar.

Kur'an okumak, eğer okumayı biliyorsanız kolay. Zor olanı, caminin içerisinde ahengi sağlamak, gelene yer bulmak, Kur'an okumak isteyenlere o gün okunacak cüzlerden dağıtmak, peşine okunan cüzleri toplayıp, saymak ve sonuçta ortaya, “Bugün camimizde şu kadar hatim okundu” diyerek açıklama yapmak.

Gerçekten kolay bir iş değil. Bilmeyen billahi yüzüne, gözüne bulaştırır.

Bu işin “gönüllüleri” var. Mesela, İl Özel İdaresi'nin eski müdürlerinden, basın camiasına hiç de uzak olmayan sevgili Ahmet Turan'ın babası Abdülhamit ağabeyi, mesela emekli öğretmenlerden İbrahim Yıkılğan ve birkaç kişi daha.

Bu gönül erleri, camiyi dört dönen Muammer Aslan, Mustafa Ali Çamlıöz gibi toplayıcıların getirdiği okunmuş cüzleri tek tek sayıyor ve o güzelim organizasyonu elbirliği ile aksaksız şekilde yürütüyorlar.

BİR BİLENE KULAK VERDİK

“1955 yılından beri bu camide hatim okurum” diyen Abdülhamit ağabeyi (Turan) ile sohbet ediyoruz.

Önemli ayrıntılar veriyor bize.

Mesela Erzurum’da “iz bırakan” müftülerden olan, Kültür eski Bakanı Rıfık Danışman’ın babası Sağıp Danışman Hoca’nın, Ayaspaşa’da her sabah okuma kontrolü yaptığını hatırlatırken, bir inceliğe ve zarafete dikkat çekmekten durmıyor.

Ayaspaşa Camii’nde aralıksız 45 yıl görev yapan ve her Ramazan’da hatim ile teravih kıldırın, 1964 yılında da Erzurum Müftülüğü’ne getirilen Sağıp Danışman Hoca, Kur’an okumak isteyenler ile yakından ilgilenir, kendilerini dinler, iyi okuyamayanların elinden okunmamış cüzleri alır, yerine okunmuş cüzleri tutuşturur, bu şekilde hem muhatabını incitmemiş ve hem de hatimlerin daha sağlıklı okunmasına gayret gösterirmiş.

*Hafızları binbir hatim okurlar
Nur-i Kur’an enharına akarlar
Nüzul-i merhamet-gâhe bakarlar
Mevla’ya emanet olsun Erzurum*

*Binbir hatim nuru Arşı doldurmuş
Bela musibeti yerden kaldırmış
Düşmanları kahrelemiş öldürmüş
Mevla’ya emanet olsun Erzurum*

*Kerem-i Kerim’den oldu inayet
Binbir hatim beldemizde kirâet
Gönlümüze doldu nûr-i şeriat
Mevla’ya emanet olsun Erzurum*

*Rabbim hıfzeyele düşman şerrinden
Gazab göstermeye berr ü bahrinden
Hususa ki Erzurum’un şehrinde
Mevla’ya emanet olsun Erzurum*

Alvarlı Muhammed Lütü Efendi (ks.)

Abdülhamit Turan, bir başka ayrıntıya da “Binbir Hatimler ‘in banisi (başlatanı) Pir Ali Baba’ysa, ikinci banisi de dönemin Erzurum Müftüsü Muhammed Sadık Solakbay’dır (Solakzade Efendi)” diyerek bir hatırlatmada bulunuyor.

İlerlemiş yaşına (75) rağmen hayli dinç görünen Abdülhamit ağabeyi, başka şeyler de anlattı:

“Binbir Hatimler ‘in okunması, Birinci Dünya Savaşı yıllarında kesintiye uğramış. 1939 yılında Erzincan’da yaşanan büyük deprem, doğal olarak sarsmış herkesi. Tek çare Allah’a sığınmak. Yeniden Binbir Hatimler ‘in okunmasını arzuluyor merhum Solakzade. Ama izin şart. Çünkü memlekette örfi idare var. Dönemin ordu komutanı, aynı zamanda sıkıyönetim komutanı. Müftü Efendi, çıkmış makama,

izin istemiş. Paşa, ‘Hocam, rütbe bizim, ama şehrin manevi komutanı da sizsiniz. Hatimlerin okunmasına başlanmasında bizim açımızdan hiçbir sakınca yok’ diyerek izni veriyor. Çoğu yerde, Binbir Hatimler’in ikinci kez okunmasının başlangıç yılı

1937 geçer. Ama asıl olanı 1939'dur. Erzincan depreminin yaşattığı acının getirdiği endişe, böyle bir adımın atılmasını sağlamıştır.”

AT ÜSTÜNDE OKUNAN SON HATİM

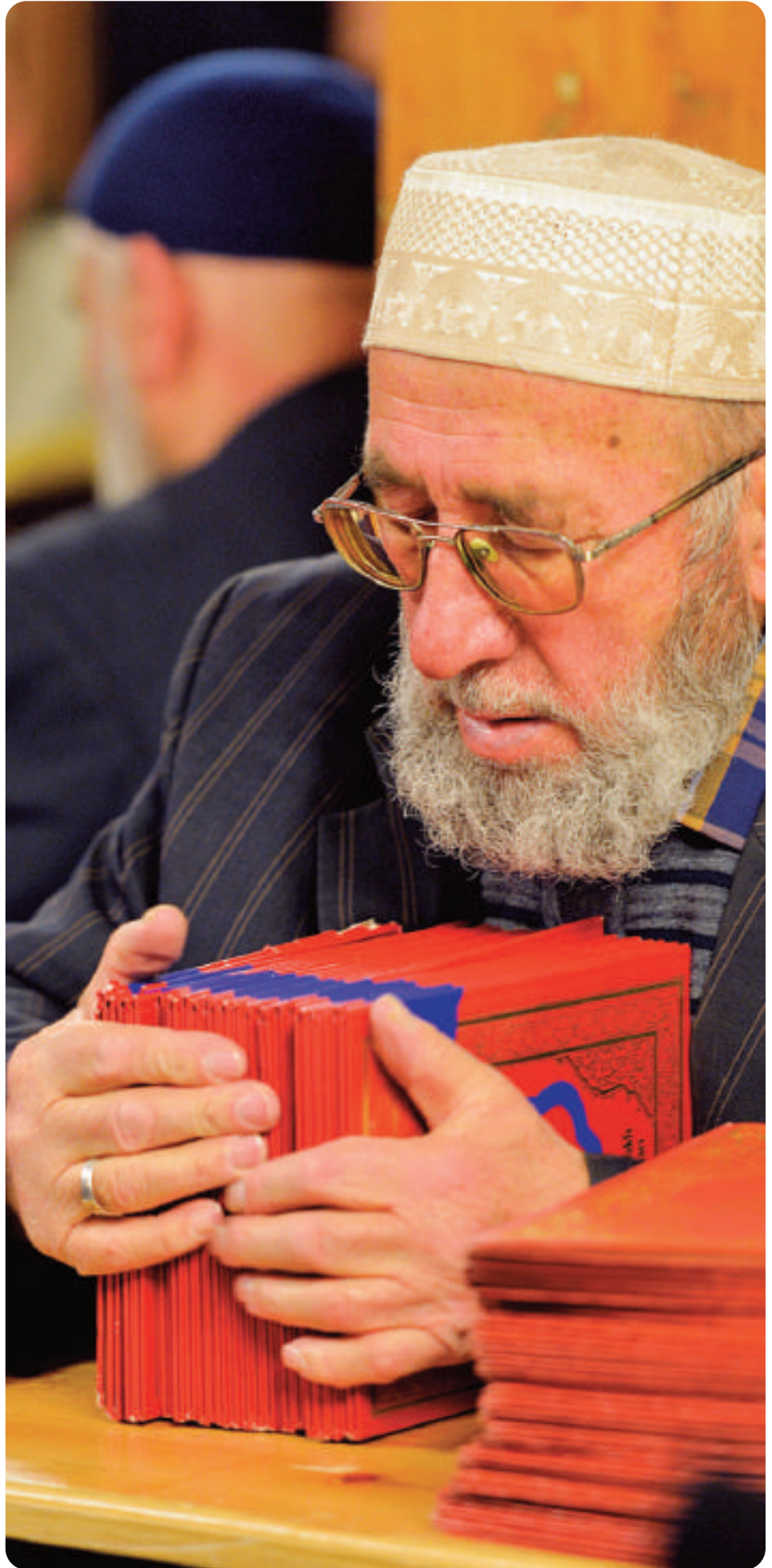
Yazımızın başlığı, “Neden Bin değil de Binbir Hatim?” şeklinde!

Gelin görün ki, neredeyse yazı bitecek, biz halâ bu sorunun cevabını verme fırsatı bulamadık!

En iyisi mi, son sözü de Abdülhamit ağabeye bırakalım!

“Bu anlatacaklarımı, Lalapaşa Cami'nin eski imamlarından, zamanında devlet başkanlığı da yapmış Lütfü Esengün'ün babası rahmetli Yusuf Hoca ile Ayaspaşa'nın eski imamlarından rahmetli Mehmet Aydın hocalarımızdan dinlemiştim.

Hatim okuma dönemine geldiğinde, Pir Ali Baba'nın gözetim ve denetiminde camilerde, ev ve işyerlerinde toplam bin hatim okunuyor. Daha sonra iki hafız görevlendiriliyor. Bu hafızlar da çevresi surlarla çevrili Erzurum'un biri bi tarafından, diğeri öte tarafından at üstünde dolaşmaya çıkıyor ve bir çember çiziyorlar. Bu dolaşım sırasında hafızlar atların üzerinde 15'er cüzden bir hatim daha indiriyor ve sayıyı binbir'e tamamlıyorlar. Surların çevresinin dolaşılmasındaki amaç da, Erzurum'u başta zelzele (deprem) olmak üzere her türlü tabii afetten koruması için Allah'a yakarmak. Her bir adımında okunan bir ayet, Erzurum'u bugüne kadar koruyan manevi zırh olmuştur. Geleneğin Binbir Hatim adı da işte buradan geliyor.”

yüksek yaylada
bir şehir:
erzurum

Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

Erzurum, tarih boyunca çeşitli kültürlerle yurt olmuş önemli bir yerleşim yeridir. Ele geçen arkeolojik kalıntılar sonucunda, M.Ö. 4000'lere kadar giden tarihi geçmiş, yörenin ne kadar dikkate alındığını göstermektedir Şehrin kurulduğu Erzurum Ovası'nda pek çok eski yerleşim yeri bulunmaktadır. Bunlar arasında Karaz, Pulur, Güzelova önemli olanlarıdır. Hititler döneminde, Hayaşa Ülkesi olarak bilinen bölgede Hurriler ve daha sonra Urartular güçlü egemenlikler kurmuşlardır. Persler, Seleukoslar, Romalılar, Bizanslılar ve nihayet Türkler tarafından ele geçirilen Erzurum ve çevresi, bu kültürlerin az veya çok tarihi kalıntılarıyla doludur. Erzurum iç Kalesi'nde kazı yapılamadığı için, (2000 yılında başlatılan kazı, Kültür Bakanlığı'nın izin vermemesi nedeniyle devam ettirilememiştir.) İç Kale ve dolayısıyla bugünkü Erzurum'un kuruluş tarihinin daha erkene gitmesi büyük bir ihtimal dahilindedir. Şehrin ilk inşası, mevcut tarihi belgeler ışığında, V. yüzyılın başlarına, Bizans Devleti zamanına verilebilmektedir

Erzurum'da yoğun olarak tarihi eserlerin inşa edildiği dönem, bölgenin Türklerin eline geçtiği Malazgirt Savaşı sonrasıdır. Bu dönemde Anadolu'da kurulan beyliklerden biri de Saltuklulardır. Başkentleri Erzurum olan Saltuklu Beyliği'nin yaptırdığı eserlerden günümüze ulaşabilenleri çok değerlidir. Bunların içerisinde en önemlisi Erzurum iç Kalesi'ndeki Tepsi Minare (Saat Kulesi) ve Kale Mescidi'dir. Karahanlı ve Büyük Selçuklu minare geleneğinde inşa edilen tuğla minarenin şerefeden yukarı kısmı yıkılmıştır. Şimdiki ahşap bölüm, XIX. yüzyılda eklenmiştir Minare üzerindeki kufi kitabe, yörenin en eski yazıtlarından biridir. 1124-1132 yılları arasında hüküm süren Muzafferüddin Gazi'nin adını taşıyan yazıt, aynı zamanda Anadolu topraklarına vurulan Türk damgalarından biridir. Kale Mescidi de aynı yüzyıl içerisinde yaptırılmıştır. Kesme taş malzemeden inşa edilen yapı küçük ölçülerdedir. Cumhuriyet Caddesi üzerinde yer alan ve yine Saltuklu döneminde inşa edilen Ulu Cami, ilk yapılışından günümüze gelinceye kadar önemli değişikliklere uğramıştır. Bu gün mevcut olmayan kitabesine göre 1179 yılında Saltuklu Meliki Ebü'l-Feth Muhammed tara-

findan yaptırılmıştır. Çok ayakla taşınan üst örtü, Anadolu Selçuklu geleneğindedir. Bu döneme ait en önemli eserlerden biri hiç şüphesiz Üç Kümbetler içerisinde yer alan Emir Saltuk Kümbetidir. İçten ve dıştan sekizgen planlı yapı, Anadolu'da bir eşi daha olmayan mimari özelliklere sahiptir. Kasnak kısmındaki çeşitli hayvan figürleriyle dikkati çeken eser, yöre mimarisinden de bazı izler taşımaktadır. Saltuklu dönemine verilen ve önemli savunma yapılarından birini oluşturan Erzurum Dış Surları, maalesef büyük ölçüde yok olmuştur. İki-li bir düzenleme ile şehri çerçeveleyen surlar, günümüzde sadece adları anılan Gürcü Kapı, Tebriz Kapı, Erzincan Kapı ve daha sonra açılan Yeni Kapı ile şehre gelenlere geçit veriyordu. Bu savunma yapısından sadece Tebriz Kapı kesimindeki küçük bir bölüm ayakta kalabilmiştir. Surlar üzerinde olması muhtemel kitabelerden de zamanımıza ulaşanı olmamıştır.

Erzurum'un gözde eserleri İlhanlı döneminde inşa edilenleridir Anadolu Selçuklu geleneğinde yaptırılan bu eserlerden erken tarihli olanı, Anadolu'nun en büyük medresesi konumundaki Çifte Minareli Medrese'dir. XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başlarına tarihlenen yapı, dört eyvanlı, iki katlı açık avlulu medreseler gurubundadır. Çok kaliteli taş işçiliğine sahip yapıda, ağırlıklı olarak bitkisel bezemeye ve figürlü süslemeye yer verilmiştir. Çift başlı kartal ve hayat ağacı altındaki ejder figürleriyle Şamanizm inancının izlerini taşır. Taç kapısındaki tuğla ve sırlı tuğla ile örülü minareleri şerefelere kadar sağlam kalabilmiştir Kaide kısımlarında firuze ve lacivert renkli çinilerle oluşturulan mozaik çini süsleme görülür. Medresenin güney eyvanına bitişik olan türbe de yine Anadolu'nun en büyük mezar anıtlarından biridir. Altta mezar odası, üstte mescitgövde kısmıyla anıtsal ölçülerdeki yapı, mermer malzemesiyle dikkati çeker. 1310 tarihli Yakutiye Medresesi, kapalı avlulu üç eyvanlı ve tek katlı düzenlenişle, Anadolu Selçuklu medrese geleneğinin Erzurum'daki bir diğer

temsilcisidir. Avlunun üzerini örten mukarnas dolgulu tonoz, Erzurum Ulu Camii'nde de görülmektedir. Bu medresenin de doğudaki ana eyvanına bitişik bir türbe yapısı yer alır. Minaresi ön cephenin köşesine çekilmiştir Bunun da şerefeden yukarısı yıkılmıştır. Taç kapısındaki süslemelerde geometrik, bitkisel motiflerin yanı sıra dış iki yanda hayat ağaçlı, çift başlı kartal ve aslan figürlü betimlemeyle, Orta Asya geleneklerinin Anadolu'ya aktarımı vurgulanmıştır. Bir diğer İlhanlı dönemi medresesi Erzincan Kapı'da Murat Paşa Camii yanındaki 1314 tarihli Ahmediye Medresesi'dir. Çoğu kişinin pek farkında olmadığı yapı, kapalı avlulu ve iki eyvanlıdır. Medresenin ön cephesi yıkıldığından, bezemenin yoğunlaştığı kısım da günümüze ulaşamamıştır. İçteki bezeme, Çifte Minareli ve Yakutiye medreselerinin benzeridir. Bu dönemden kalan diğer tarihî yapılar arasında Gümüşlü Kümbet, Karanlık Kümbet, Rabia Hatun Kümbeti, Üç kümbetlerdeki üç anonim kümbet, Ahi Baba Türbesi, Mehdi Abbas Türbesi önemli mezar anıtları arasında sayılabilir.

Erzurum'daki tarihi kültürel yapıların çoğunluğunu Osmanlı dönemi eserleri oluşturur. Sayısal olarak çok olan bu eserler içerisinde camiler ilk sırayı alır. Bunlar arasında 1562 tarihli Lala Paşa Camii, İstanbul'daki büyük selatin camilerinin planında, fakat küçük ölçülerde inşa edilmiş bir örneğidir. Erzurum Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılan ve Mimar Sinan'ın eserleri arasında sayılan yapı, beş gözlü son cemaat yeri, dört büyük ayağın taşıdığı ana kubbesi, kalem işi süslemeleri ve pencere alınlıklarındaki sıralı tekniğindeki çini bezemeleri ile önemli bir eserdir. Külliye şeklinde yaptırılan yapı topluluğundan günümüze sadece Cami ve Hamamı ulaşabilmiştir. Beylerbeyi Sarayı, Sıbyan Mektebi yıkılmıştır. Tek Kubbeli cami olarak inşa edilen Mustafa Paşa Camii, Kuyucu Murat Paşa tarafından 1573-74 tarihinde yaptırılmıştır. Bu iki büyük cami dışında inşa edilen camilerden bir bölümü tek kubbeli, genelde üç gözlü son cemaat yeri olan, küçük ölçülerdeki yapılardır. Diğer grubu ise ahşap direkli camiler oluşturur. Tek kubbeli olanlar köşelerde tromplar üzerine oturan, çoğunluğu kesme taş malzemeli yapılardır. Bunlar içerisinde Gürcü Kapı Camii, Narmanlı Camii, Derviş Ağa Camii, Kurşunlu

Camii, İbrahim Paşa Camii, Pervizoğlu Camii önemlileridir. Ahşap direkliler arasında Ayaz Paşa Camii (1558), Osmanlı'nın Erzurum'daki en erken tarihli yapısıdır. Gürcü Mehmet Paşa Camii, Kemhan Camii, Yeğen Ağa Camii, Kasım Paşa Camii, Esat Paşa Camii bu tarzda inşa edilen yapılar arasındadır.

Osmanlı dönemi medreselerinden günümüze ancak üç tanesi ulaşabilmiştir. Tarihi kaynaklarda otuzun üzerinde medresenin olduğu bildirilen bu şehirde, çoğu yapı yıkılıp gitmiştir. Medreseler arasında Pervizoğlu, Şeyhler ve Kurşunlu (Feyziye) medreseleri, sade yapıları, değişik plan tarzları ile dikkat çekerler. Osmanlı dönemi yapıları arasında hamamlar da sayısal olarak önemli bir yere sahiptir. Hamamların büyük bir bölümü, başka yapıların vakıf gelirleri arasında zikredilmektedirler. Lala Paşa Hamamı, Kırkçeşme Hamamı, Gümrük Hamamı, Şeyhler Hamamı bunlardan bir kaçıdır. İçlerinde çifte hamam olanları da vardır. Geleneksel Türk hamamları planındadır. Osmanlı döneminde inşa edilen hanlar, Erzurum'un ticari hayatında önemli bir yere sahiptirler. Bunların içerisinde Rüstem Paşa Kervansarayı (Taş Han), Kanburoğlu Hanı, Güllülü Hanı, Hacılar Hanı zikredilmeye değer olanlarıdır.

Erzurum, çeşmeleri ile de ünlü bir şehirdir. Günümüze ulaşabilen 200'e yakın çeşme tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde Kale çevresinden ve Palandöken eteklerinden beslenen, son derece soğuk ve tatlı sular, pek çok susuz insanın kana kana su içtiği çeşmelerden yüzyıllardan beri akmaktadır. Cennet Çeşmesi, Yazıcı Çeşmesi, Şabakhane Çeşmesi bunlardan bazılarıdır. Bir çok din büyüğünün ve devlet adamının mezarının bulunduğu türbeler, Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Habib Baba Türbesi, Ane Hatun Türbesi, Abdurrahman Gazi Türbesi, Derviş Ağa Türbesi gibi.

Erzurum evleri, tarihî Türk evlerinin doğudaki temsilcileridir. İnşalarında iklim şartlarının etken olduğu bu yapılar genelde iki katlı, ahşap hatıllı, ön cepeleri kesme taş, yan cepeleri moloz taşla örülü duvarlara sahip yapılardır. Çoğunluğu XVIII ve XIX. yüzyıl yapılarıdır. Karlangoç örtülü tandır evleri, yöresel bir özellik gösterir. Şehrin eski yerleşim alanlarında bulunan bu yapılardan maalesef sağlam olanları 10'u geçmez. Her geçen gün biraz daha harap olan bu evlerin bir an önce kurtarılması gerekmektedir. Aksi takdirde Erzurum, gelecek nesillere betonlaşmış, hava ve ışık alamayan, kısacası şanlı geçmişinden uzaklaşmış bir yerleşim yeri olarak bırakılacaktır. Böylesi bir davranış geçmişe ihanet, geleceğe karşı yüzüstlük şeklinde tanımlanabilir.

Erzurum'un bir diğer önemli tarihi mirası, askeri yapılardır. Bunlar arasında Tabyalar önemli bir yer

tutar. XIX. yüzyılda inşa edilen 20 kadar tabyanın, Erzurum'un savunmasındaki yerleri büyüktür. 1577-78 Osmanlı-Rus Savaşında (93 Harbi) Top Dağı üzerinde yer alan Aziziye ve Mecidiye tabyaları bizzat çarpışmaların cereyan ettiği yerlerdir. Buldukları topraklar yüzlerce şehidin mukaddes kanlarıyla sulanmıştır. Şehrin özellikle doğu, kuzey ve güneyini koruma altına alan bu yapılardan 3000 metre yüksekte, Palandöken Dağlarında inşa edilen Büyük ve Küçük Palandöken Tabyaları konumları ve büyüklükleri açısından insanları hayrete düşürmektedirler. Ateşli silahların gelişmesi sonucu, Osmanlı döneminde, Erzurum'un savunulmasında gerekli görülen ikinci bir sur inşa edilmiştir. Ancak bu sur yapısı, bilinen taş duvar örgüsü şeklinde değil de, toprak yığıntısı tarzındadır. Yaklaşık 10 metre yükseklikteki bu topraktan meydana getirilen duvar üzerinde, şehre giriş ve çıkışları sağlayan kapılar bulunmaktadır. Bunlar da Kavak Kapı (Ardahan Kapı), Kars Kapı ve İstanbul Kapı günümüzde de mevcuttur. Harput Kapı'nın kalıntıları yeniden ortaya çıkmıştır. Devre-i Muttasıla olarak anılan toprak surdan da pek fazla bir şey kalmamıştır. Şehrin içerisinde Taş Ambarlar, cephane binaları, Askeri Hastane bu dönemin askerî yapıları arasındadır. Türkiye Cumhuriyetinin temellerinin atıldığı Erzurum Kongresi'nin toplandığı Kongre Binası, bu dönemde Atatürk'ün ve silah arkadaşlarının kaldığı ev, günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Kısaca tanıtmaya çalıştığımız Erzurum'un tarihi kültürel yapısının önemli bir kolunu oluşturan mimari eserlerimizin, ilgi ve onarıma ihtiyaçları vardır. Her geçen gün göz göre göre yok oluşlarına tanık olduğumuz bu kültürel mirasımızın yaşatılabilmesi için gerekli ödeneğin ayrılarak, restorasyonlarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Kültürü yaşatmak, her şeyden önce insanımızı bu konuda bilinçlendirmek ve gerekli eğitimin verilmesiyle mümkün olacaktır. Tarihinden, kültüründen, edebiyatından, müziğinden, sanatından uzaklaşan, bunları çağdışı sayıp tarihi yapıları birer taş yığını olarak gören insanların bu konuda uyarılmaları ve eğitilmeleri gerekmektedir. Hiçbir toplum, kültüründen uzaklaşmakla çağdaş, medenî ve güçlü olamaz. Tarihte, geçmiş değerlerinden yoksun büyük bir devlet göstermek mümkün değildir.

Güzel Erzurum, güzel Anadolu, camileriyle, medreseleriyle hanları, hamamlarıyla, tarihi evleriyle... kısacası gururla anılan geçmişiyle yaşatılabildiği sürece mümkün olacaktır.

KLASİK İSLAM COĞRAFYACILARINA GÖRE "ERZURUM" -1*

Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK**

* Bu makale "Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu (26-28 Haziran 2006 - Erzurum)"na sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. (hanefim@atauni.edu.tr, hanefim@yahoo.com)

'Erzurum' in According to Classical Muslim Geographers

Giriş

Bu makale, bazı Ortaçağ klasik İslam coğrafyacıları ile Müslim ve gayr-i Müslim batılı bazı seyyahların Erzurum hakkında vermiş oldukları bilgileri içermektedir. Burada, taramış olduğum coğrafi eserlerde Kâlikâlâ/Erzurum hakkında verilmiş olan bilgileri araştırmacılara sunmaya çalışacağım. Bu bilgilerin tek başlarına çok fazla bir değeri olmadığını, diğer eserlerle yani tarih, tabakât, şehir/bölge tarihleri vb. eserlerde sunulan bilgilerle birlikte ele alınmasının şart olduğunu vurgulamak istiyorum. Bu durumda mezkûr bilgiler, Erzurum tarihi çalışmaları için son derece önemlidir. Vereceğim bilgilerin çoğunluğu, doğrudan doğruya aşağıda isimlerini zikredeceğim eserlerden alınmıştır.¹

Konuyu araştırmak için bakıp taradığım gerek Arapça ve gerekse Farsça olan klasik coğrafi eserlerin sayısı, bu çalışmada kullandıklarımın çok daha fazladır. Çünkü incelediğim bu eserlerin bir kısmı, doğrudan bazı bölgelere mahsus olarak yazılmış olup, Anadolu ve doğu Anadolu hakkında hiçbir bilgiye yer vermemektedir. Diğer bir kısmı ise, seyyahın gezip görerek kaleme aldığı hatıralarının, doğrudan veya dolaylı olarak Erzurum'a ait bilgiler içermemekte oluşudur. Ancak yine de elde edemediklerimin ve gözümünden kaçanların bulunabileceğini de kabul etmek durumundayım.

Aşağıdaki bilgilerin bir kısmı, Erzurum hakkında yazılan Türkçe eserlerde yer almaktadır. Ancak bunların çoğu, daha sonraları kaleme alınan eserlerden veya ikinci el araştırmalardan derlenen bilgilerdir. Bu çalışmanın orijinal yanı ise, coğrafi eserlerden doğrudan sunulan bilgiler ile neredeyse tüm coğrafya eserlerinin taranmış olarak bir araya getirilmesidir. Çalışmamda bu bilgilerin fazla tartışılabilirdiğini söyleyemeyeceğim, çünkü yukarıda ifade ettiğim gibi, diğer klasik eserlerle mukayeseli olarak işlenmesi gerekmektedir ki, bu konu da çalışmamın kapsamında değildir.

Malûm olduğu üzere İslam Coğrafyacılığı, II/VIII. yüzyılda Abbasi Devleti'nin kurulmasından sonra Yunan, İran ve Hint astronomi ve coğrafya çalışmalarının İslam dünyası tarafından tanınmasıyla (153/770 sonrası) bir ilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Tercümelerin devam ettirilmesiyle gelişen coğrafyacılık, astronomi, kozmografya, matematikî coğrafya, tasvirî coğrafya gibi coğrafyanın değişik dallarıyla ilgili hususlar, çeşitli konular içinde ve seyahatnamelerde, ilk baştan itibaren dağınık şekilde bulunmaktadır. O dönem yazılan coğrafi eserlere, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, *Kitâbu'l Buldân*, *Kitâbu'l-Bilâd*, *Suveru'l-Ekâlim* gibi değişik adlar verilmiştir.

İslam coğrafyacılığı zamanla o kadar ilerlemiştir ki, çeşitli bölgelerde coğrafi ekol olarak adlandırılacak tarzlar belirmiş ve *filozof*, *matematikçi*, *astronom*, *tarihçi*, ve *seyyah*lardan da coğrafyaya katkıda bulunanlar olmuştur.

el-Kindî (252/866), Sabit b. Kurre (v. 288/901), İhvân-ı Safâ (287/900 sonrası), el-Hucendî (v. 390/1000), es-Sadedî (v. 399/1009), İbn Sînâ (v. 428/1037), el-Bîrûnî (v. 453/1061), Ömer Hayyam (v. 526/1131) gibi **bilim adamı ve filozoflar** yanında, İbn Fakîh el-Hemedânî (290/903'de yazdı), Yâkûbî (v. 292/905), İbn Hurdâzbih (v. 300/912), İbn Rûsteh (300/912'de yazdı), Kudâme b. Ca'fer (v. 328/939), Mesûdî (v. 345/956), İbn Havkal (367/977'de yazdı), el-İstahrî (v. IV/X. yy'ın ikinci yarısı), Makdisî (v. IV/X. yy'ın sonu), el-Bekrî (v. 487/1094), İdrîsî (v. 560/1165), Ebu'l-Fidâ (721/1321'de yazdı), Hamdullâh-ı Müstevfî (740/1339'da yazdı), Hamdullâh-ı Kazvîni (784/1382) gibi meşhur **tarihçi ve coğrafyacılar** ve yazarı meçhul Hudûdu'l-Âlem (372/982'de yazıldı) ve Mucmelu't-Tevârih ve'l-Kısas (520/1126'da yazıldı) gibi eserler ilk olarak hatıra gelen meşhur isimlerdir. Bunların yanında **seyyah ve diplomatlardan** da birçok isim saymak mümkündür: İbn Fadlan (v. 310/922), Ebû Dulef (v. 391/1000?), Nâsır-ı Hüsrev (v. 481/1088), İbn Cubeyr (v. 614/1217), İbn Batuta (v. 779/1377), Evliya Çelebi (v. 1093/1682) vb.

1 Bu eserlerin neredeyse tümü kütüphanemde mevcut olup, görerek kullandığım bu eserlerin sunduğu bilgilerin tercümelere de, bana aittir.

Ayrıca **'bölge ve şehir tarihleri'** de birer coğrafi eser niteliğindedir. el-Ezrakî (v. 244/858), Belâzûrî (v. 279/892), Narşahî (v. 348/959), Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071), İbn Asâkîr (v. 571/1176) ve Makrizî (v. 846/1442) bunlara örnektir. Ayrıca **'etnoloji ve iktisadi coğrafya'** eserleri, **'ziyârât ve fezâil'** kitapları, en meşhuru Yâkut el-Hamevî'nin (v. 626/1229) eserinin oluşturduğu **'coğrafya sözlükleri'**, yine meşhur Uluğ Bey (v. 853/1449), Nasîruddin et-Tûsî (v. 673/1274) ve daha başkalarının örnekleri sunulan **'astronomik coğrafya'** eserleri, **'coğrafya ansiklopedileri'** ve **'kozmoğrafya'** eserleri yazılmıştır. Yine Reşîduddîn Fazlullâh (v. 718/1318), İbn Haldûn (v. 809/1406), Hâfız Ebrû (v. 834/1430) ve İbn İyâs (v. 931/1524) gibi birçok **tarihçi** de coğrafi eserler kaleme alırken, Piri Reis (v. 962/1554), Seydi Ali Reis (v. 970/1562) gibi **denizciler** de coğrafi eserler yazmışlardır.²

Öncelikle şunu kabul etmelidir ki, coğrafyacı ve seyyahlar, eserlerini, genellikle gezdikleri esnada değil, aldıkları notları daha sonra derlemek suretiyle yazmaktadırlar. Bu yazım işlemi bir bakıma 'kurgu' ve 'gerçek bir tasnif' olarak karşımıza çıkmaktadır. Müelliflerin, hakkında malumat verdikleri tüm yerleri bizzat gördüklerini söylemek asla mümkün değildir. Bazen kendilerinin müşahedeleri, bazen bizzat gidip gelen seyyahların veya görevlilerin anlattıkları ve bazen de üçüncü şahısların, daha evvelden gidip gelenlerin anlattıklarını anlatması söz konusudur, müellifler bunların hepsine yer vermektedirler. Şurası daha da kesindir ki, birçok müellif, bir yeri anlatırken oranın çok eski tarihini, şehrin nasıl kurulduğunu, o güne kadar geçirdiği

aşamaları vb. bilgileri zaten ikinci veya üçüncü elden derlemektedir. Bu derleme işi de, ya gittiği yerlerdeki şahısların anlattıklarıyla veyahut da bir takım eserlerin ihtiva ettiği bilgilerin aktarılmasıyla oluşmaktadır. Böyle bir çalışmanın ne derece 'mutlak' güven vereceği, zaten çok rahat bir şekilde tartışma konusu yapılabilecektir.

Diğer önemli bir nokta da, bu müelliflerin bir kısmının, eserlerini, ülkeleri sadece gezip görmek isteyenlere ve posta memurlarına rehberlik ve kılavuzluk etmek için kaleme aldıkları gerçeğidir. Bu yüzden birçok detaylar ihmal edilmiş, bazen de sadece ilgi çeken inanç ve olaylara yer verilmiştir. Bu bakış açısı, verilen bilgilerin benzerlik ve farklılıklarında da göze çarpmaktadır.

Çok gezmenin kendilerine kazandırdığı hayal ve düşünce gücünü yazılarına yansıtan bu insanlar, bir şehir veya bölgeyi ele alırken o bölgenin içinde bulunduğu enlem ve boylamı, önemli merkezlere olan mesafelerini, yolları, topografik, demografik, iklim, sosyal, iktisadi şartları vb. açılardan özelliklerini anlatmaktadırlar. Fakat bunlar ve daha geniş malumat, her şehir için değil, bilhassa önemli gördükleri merkezler hakkında yapılmıştır. Bunun gibi maalesef Erzurum da, söz konusu eserlerde bu yetersizliklerden nasiplenen bir şehir olarak³ karşımızda durmaktadır.

Aşağıda göreceğimiz gibi, Kâlîkalâ/Erzurum hakkında coğrafya kitaplarında bulunan malumat, bilhassa Fırat nehri hakkında olmak üzere, bazen de Ress/Aras nehri hakkında verilen bilgiler arasında sunulmaktadır. Erzurum'dan bahseden diğer bir kısım bilgi, öncelikle, İrmîniye/Ermîniye bölgesi hakkında verilen malumat arasında, az bir kısmı ise, Bizans/Rum bölgesi doğu sınırları hakkında verilmekte; bazen doğrudan Kâlîkalâ başlığıyla, bazen de farklı yazılımları olmak üzere 'Erzenur-Rum' hakkında verilen bilgiler arasında yer almaktadır. Şimdi bu tasnife göre sınıflandırdığım her başlığın içerdiği bilgileri, müelliflerin ölüm tarihlerini dikkate alarak sıralamak ve daha sonra değerlendirme yapmak istiyorum.⁴

1. Fırat Nehri

İbn Fakih Küfeden bahsederken orada Fırat nehrinin de bulunduğunu ifade eder. Fırat nehri hakkındaki, Erzurum'la herhangi bir şekilde ilgisi olmayan hadisleri, rivayetleri ve bazı söylentileri anlattıktan sonra şunları söyler:

"Fırat'ın kaynağı Kâlîkalâdadır. Fırat bu dağları dolandır. Rum toprağına (ارض الروم) varır ve Kemah'a gider, Malatyaya, oradan da Cebeltaya ve kıyılarına giderek

2 Geniş bilgi için bkz. S. Maqbul Ahmad, "Coğrafya" maddesi, DİA, VIII,50-62; J. H. Kramers, "Coğrafya" maddesi, İA, III,203-206; Murat Ağarı, İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2002; Nefis Ahmed, "Coğrafya" kısmı, İslam Düşüncesi Tarihi I-IV, Ed.: M. M. Şerif, çev. ed.: M. Armağan, İnsan Yay., İstanbul, 1991, IV,35-66; Ramazan Şeşen, Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İSAR Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s. 95-96; Ali Ertuğrul-Süleyman Özkaya, "Giriş: İslam Coğrafya Literatürünün Teşekkülü ve Tercümesi Yapılan Eserler", Y. Ziya Yörükân, Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler, haz.: Mehmet Şeker vd., Gelenek Yay., İstanbul, 2004, s. 21-53

3 Bkz., Guy Le Strange, Coğrafya-yı Târihi-yi Serzeminhâ-yi Hilâfet-i Şarkî, Farsça'ya çeviren: Muhammed İrfan, 3. baskı, Tahran, 1388, s. 125-126; Mükrimin H. Yınanç, "Erzurum" maddesi, İA, IV,347

4 Okunmasında tereddüt ettiğim isimlerin orijinallerini de, parantez içerisinde verdim.

Sumeysat'a ulaşır. Buradan gemiler taşınır, ona Sence, Keysûm ve Deysân nehri gibi küçük nehirler dökülür..."⁵

İbn Hurdazbih: "Fırat Kâlikâlâdan çıkar, Rum toprağın-
dan (ارض الروم) geçer, birçok gözeyle büyür, Şimşât'ın
nehri olan Ernâs ona karışır, Kemah'a doğru akar, Ma-
latya'nın iki mil mesafesinden geçerek, Cebeltâ'ya gelir
ve Sumeysat'a ulaşır..."⁶

Me'sûdî: "Habeşî denizine dökülen en büyük ve en
meşhur nehirlerden biri Fırat'tır. Kaynağı, Kâlikâlâ
(قاليقلا) bölgesinde, 6. iklimdedir. Kâlikâlâ nahiyesi,
buradaki İfredhamş (ايفردحمش) denen bir dağın arka-
sında Ermîniye suğurundandır. Nehir, Rum beldelerini
geçer ve Malatya yakınına, Sumeysat, Bolis, Rakka,
Rahbe ve Enbar'a uğrar..."⁷

"Fırat nehri, Ermîniye sınırındaki Kâlikâlâ'ya yaklaşık
bir günlük mesafedeki İfredhas (ايفردحس) denilen bir
dağdan çıkar. Rum beldesinden Malatya'ya kadar olan
akış uzunluğu yüz fersaktır. Hıristiyan ülkelerinde esir
düşen bazı Müslüman kardeşlerimiz, Fırat'ın, Rum top-
raklarının orta kesimine ulaştığında, ona birçok suyun
karıştığını; Mâzermûn gölünün ilerisinden doğan neh-
rin de bu suların biri olduğunu bildirdiler. Rum diya-
rında ondan daha büyük bir göl yoktur. Eni ve boyuna
bir ay veya daha fazla yoldur. Üzerinde gemiler yüz-
mektedir..."⁸

Makdîsî: "Fırat'ın kaynağı Rum toprağında (ارض الروم)
bir dağdadır. Orada İbrîk Sahr
(ابريق صخر) = İbrîk Kayası, İbrîk
Dağı) denen bir yerden çıkar. el-Ce-
zire'ye ve Rakka'ya uğrar, Kûfe'ye
ulaşır..."⁹

Mucmelu't-Tevârih ve'l-Kısas: "Fırat,
Berkak (بريق) (veya İbrîk = ابريق)
denen bir yerden çıkar. Rum belde-
siyle (بلاد روم) Kâlikâlâ arasında-
dır. Kufe tarafına gider, Şam'a da
uğrar..."¹⁰

Yâkût: Fırat'ın kaynağı Ermîniye'den
veya Hilât yakınındaki Kâlikâlâdan-
dır. Bu dağı dolanır ve Rum topra-
ğına girerek Kemah'a gider, oradan
Malatya'ya sonra Sumeysat'a gider.
Ona birçok küçük nehir karışır..."¹¹

Ebûl Fidâ: "Fırat nehri Erzenû'r-Rum şehrinin kuzeyin-
den başlar. Bu şehrin doğusu ve Erzen, Rum ülkesinin
doğu cihetinin son sınırındadır."¹²

Hamdullâh-ı Müstevfi: "Bu nehir çok ünlüdür ve İran-
lılar 'Fâlâd' (فالاد) adını verirler. 'Fırat' diye adlandırıl-
masının sebebi, suyun mükemmel ve yararlı
olmasındandır. Suyu berrak, tatlı ve yararlı olan her
ırmak, 'Fırat' diye adlandırılır. [Kur'ân'da da böyle
geçer: "Bir nehir tatlı ve berrak, içimi hoş; diğeri ise
tuzlu ve acıdır." (35/12)] Bu nehir, İran'ın batı sınırını
kuzeyden güneye doğru boydan boya geçer. Onun çık-
tığı yer, Ermîniye, Kâlikâlâ ve Erzenû'r-Rum dağların-
dadır. Onun kaynağında, 250 arşın çapında büyük bir
göl vardır. Bu suyun akış gücü o kadar kuvvetlidir ki,
bir at onun sıg yerinden zorlukla geçebilir. Daha aşağı-
da birçok kaynak ve nehirler ona karışır ve o muaz-
zam bir nehre dönüşür. O, Rum eyaletini kat eder ve
Azerbaycan'ı bir fersah (4.8 km.) mesafeden geçer. Rum
eyaletini de Malatya civarında geçerek Suriye sınırın-
daki Sumeysat'a gelir. ..."¹³

Kazvîni: "Fırat, Ermîniye'den çıkar, sonra Kâlikâlâda bu
dağı dolaşarak Rum toprağına girer. Malatya'ya, oradan
Sumeysat'a sonra Necm Kal'asına ve Rakka'ya, daha
sonra da Gâne'ye ve Heyte uğrar. Nehirler Sevâd arazi-
sini sular, fazlası Dicle'ye dökülür. Bir kısmı Vâsıt'ın
üzerinde bir kısmı da Vâsıt'la Basra arasındadır. Fırat'la
Dicle büyük bir nehir olur, Fâris denizine dökülür."¹⁴

5 İbn Fakîh, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hemezânî, Muhtasarı Kitâbî'l-Buldân, tahkik: M. J. De Goeje, Brill, Leyden, 1885, s. 175

6 İbn Hurdazbih, Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. 'Abdullah, Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik, tahkik: M. J. De Goeje, Brill, 1889, s. 174. (Ayrıca bkz., Yörükân, 382)

7 Me'sûdî, Ebû'l-Hasen 'Ali b. el-Huseyn b. 'Ali, et-Tenbih ve'l-İşrâf, tah.: A. İsmail es-Sâvî, Kahire, 1357/1938, s. 47

8 Me'sûdî, Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdini'l-Cevher I-IV, nşr.: Yusuf Es'ad Dâğir, 2. baskı, Kum, 1404/1984, I,118

9 el-Makdîsî, Mutahhar b. Tâhir, Kitâbu'l-Bed' ve't-Târih I-IV, nşr.: C. Huart, Paris, 1903, IV,58

10 Mucmelu't-Tevârih ve'l-Kısas, Tashih: el-Meliku's-Şu'arâ Behâr, himmet: Muhammed Ramazan, Tehrân, 1318/1900, s. 476

11 Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh b. Abdillâh, Kitâbu Mu'cemî'l-Buldân I-VI, Mektebetu'l-Esedî, Tahran 1965 (neşr.: F. Wüstenfeld, Leipzig, 1866), III,860

12 Ebû'l-Fidâ, İmâduddîn İsmâ'il b. Nuruddin Ali b. Cemâludîn Mahmûd b. Muhammed b. Umer, Takvîmu'l-Buldân, tahkik: M. Reinaud-M. Le Bon Mac Guckin de Slane, Paris, 1840, s. 51

13 Hamd-Allâh Mustawfî of Kazvîn, The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulûb, İngilizce'ye çeviren: G. Le Strange, London, 1919, s. 202

14 Kazvîni, Zekerîya b. Muhammed b. Mahmûd, Âsarû'l-Bilâd ve Ahbârû'l-İbâd, Dâru Sâdir, Beyrût, ty., s. 421

Coğrafya çalışmalarıyla tanınan batılı müsteşrik Guy Le Strange: “Fırat ve Kara Su (قره سو), Erz-i Rum (ارز روم)’un kuzeyindeki Kâlikâlâ eyaletindeki bir dağdan çıkar. Bu mühim şehri Araplar, Erzenu’r-Rum (ارزن الروم), Ermeniler Karin (کرن), Yunanlılar Theodosiopolis diye adlandırırılar. Müslüman şehir, Kâlikâlâ bölgesi ve bu bölgenin merkezidir. Eski Arap coğrafyacılarının Kâlikâlâ kelimesinin aslı hakkında verdikleri malumat doğru değildir. Fakat hepsi ittifaklıdır ki, batı Fırat, Aras ve Arasna’sın kolları buradan çıkar.”¹⁵

İnsanlık ve medeniyetler için son derece önem arz eden nehirler, coğrafya kitaplarının da ana konularından birisini oluşturmaktadırlar. Ortadoğulu olan İslam coğrafyacıları, ve olayları hilafetin merkezi Bağdad eksenli alan tüm ortaçağ müellifleri, Fırat nehrini tanımaktadır. Bu yüzden hilafet merkezi ve Ortadoğu coğrafyası için son derece önemli olan Fırat nehri, coğrafyacıların anlatıları içinde yerini almıştır. Görüldüğü gibi bu anlatılar içinde Erzurum’la ilgili malumat, sadece nehrin kaynağı hakkında verilen bilgilerden ibarettir. Ve coğrafyacılar Fırat’ın kaynağının Kâlikâlâ/Erzurum olduğu hususunda ittifaklıdır.

Benzer anlatımlar, aynı şekilde ve aynı gaye ile kitaplarda yer alan Aras nehri hakkındaki ifadelerde de görülmektedir.

2. Ress/Aras Nehri

İbn Fakîh: “Azerbaycan sınırı, İrmîniye’de Ress ve Kürr nehrine kadardır. Ress nehrinin çıktığı yer Kâlikâlâdır. Oradan Errân’a uğrar, Errân nehriyle birlikte Versân’a ve oradan da Mecma’a gelir. Ress nehri Kürr nehri ile birleşir ve aralarında Beylekân şehri kalmak üzere ikisi birden akarak Curcân denizine dökülür. Ress acayip bir nehirdir. Burada her türlü balık bulunur ve bilhassa, ‘Şürmâhî’ balığı çıkar. Bu balık Ress nehrinden başka yerde bulunmaz. Büyük balık cinslerinin diğer çeşitleri ve uzak denizleri kat eden küçük balık grupları gibi, ‘Şürmâhî’ de her sene zamanı gelince geri gelir. Berikiler de belli vakitlerde gelirler.”¹⁶

İbn Hurdazbih: “İrmîniye’nin bir nehri olan Ress nehri, Kâlikâlâdan çıkar, Errân’a uğrar, Errân nehrini alarak Versân’a uğrar. Allah’ın ‘Mecma’u’l-Bahreyn’ (55/19) diye bahsettiği Mecma’a varır. Kürr nehri ile Ress nehri arasındaki Beylekân şehrinde birleşerek Curcân denizine dökülür.”¹⁷

İbn Rüsteh: “İrmîniye ülkesinin nehri olan Ress nehri, Kâlikâlâdan çıkar. Ades bölgesinden Rustak’a ve çarşısına uğrar. Sonra Debîl ve Medâyin’den geçer. Burada Ress nehrine İrmîniye ve Medâyin dağlarından bir takım nehirler karışır. Sonra bu nehir Versân’dan Berzenc şehrine geçer. Berzenc’i geçtikten sonra Kürr nehriyle birleşir ve Taberistan denizine dökülür. Ress nehri

15 Guy Le Strange, s. 125

16 İbn Fakîh, Muhtasarı Kitâbi’l-Buldân, s. 296; Tercüme-i Muhtasar-ı Buldân Bahş-i Merbût be İrân, Farsça’ya çeviren: H. Mes’ûd, Tahran, 1349, s. 139 (Ayrıca bkz., Yörükân, 252)

17 İbn Hurdazbih, s. 174-175. (Ayrıca bkz., Yörükân, 382)

Kâlikâlâdan çıkıp Errân'dan geçerken de Errân nehriye birleşir, sonra Versân'dan ve Muctema'dan geçerek Kürr nehriyle birleşir. Beylekân şehri bu iki nehir arasında-
dır. Bu iki nehir Curcân denizine dökülürler.”¹⁸

Yâkût: “Ress'in kaynağı Kâlikâlâdır. Errân'a, oradan Versân'a ve Mecma'a uğrar, bu ve Kürr nehri burada birleşir. İkisi arasında Beylekân şehri vardır. Kürr ve Ress birlikte Curcân denizine akarlar.”¹⁹

Ebû'l-Fidâ: “Ress nehri Kâlikâlâ dağlarından çıkar, sonra Debîle ve Versân'a uğrar, daha sonra Hazar denizi yakınında Kürr nehriye birleşerek tek nehir olur ve denize dökülür. Ress nehrinin ötesinde 370 harap şehrin varlığından bahsedilir. Allah onlardan Kur'ân'da 'Ashâbu'r-Ress' olarak (25/38, 50/12) bahseder.”²⁰

Hamdullâh-ı Müstevfî: “Aras nehri (Araxes), güneyden kuzeye akar ve Kâlikâlâ ve Erzenu'r-Rum dağından çıkar, İrmîniye, Azerbaycan ve Errân eyaletlerini geçer ve daha sonra Kürr nehri ve Kara Su ona karışır ve son olarak da Guştâsfî şehrinde Kafkaslar'a akar. Onun mesafesi 150 fersahtır ve kıyıları buyunca uzanan şehirlerde de bol tarım yapılır. Kazvîni²¹ şöyle der: “Her kim bu nehri sadece vücudunun yarısının daha aşağısı ıslanacak şekilde geçerse, bu kişi daha sonra doğum sancısı çeken bir kadının arkasında ayakta dursa, o kadının doğumu kolay olur. Ve diğer bazı kitaplarda anlatılır ki, Gine Kurdu hastalığından sancı çeken biri, bu nehri direk geçse, daha ayakları suya değer değmez, Allah'ın izni ile hastalık onu terk eder.”²²

Kâlikâlâ dağlarından bahseden iki rivayet ise şöyledir:

İbn Fakîh: “Mesisa Dağı: Medine ile Mekke arasındaki Arş Dağı, Şam'a kadar, hatta Humus'dan Lübnan'a kadar uzanır. Antakya ve Mesisa Dağlarına bitişir ki, o dağlara 'Lukâm' derler. Sonra Malatya, Şimşât ve Kâlikâlâ dağlarına hatta Hazar'a kadar ulaşır.”²³

İbn Hurdazbih: “Mesisa Dağı, ona 'el-Lukâm Dağı' da derler, Malatya, Şimşât ve Kâlikâlâ ile bitişen bu dağ Hazar'a kadar uzanır. Orada el-Bâb ve el-Ebvâb' vardır. Buraya 'Kabak' derler.”²⁴

Buradaki anlatılar da Fırat nehrindeki gibi, Ress/Aras nehrinin kaynağı ile ilgilidir. Ress nehrinden bahsederken onun kaynağından haberdar olmak önemlidir ve işte o kaynak da, yazarların ittifakıyla Kâlikâlâ veya Kâlikâlâ'nın dağlarıdır. Ayrıca burada yine büyük bir nehir olan ve Ress'le birleşen Kürr nehri de unutulmamalıdır.

3. İrmîniye/Ermîniye

İbn Fakîh: “4. İrmîniye'ye gelince, burada, Hısn-ı Ziyâd ile buranın arasında Rasulullâh (sas)'ın arkadaşı Sülemlî Safvân b. Mu'attl'in kabri vardır. Kabir üzerinde mahiyeti bilinmeyen bir ağaç bulunmaktadır. Meyvesi bademe benzer, lezzeti baldan daha tatlıdır. Buranın şehirleri Şimşâd, Hilât, Kâlikâlâ, Erçiş ve Bâcuneys'dir. Errân eyaleti ile Siscân eyaleti Hazar ülkesindedir.”²⁵

İbn Hurdazbih: “Kâlikâlâ 4. Ermîniye bölgesindedir.”²⁶

Kudâme b. Ca'fer: “İrmîniye: İrmîniye'nin eyaletleri Curzân, Debîl, Berzend, Sirâc-tayr, Bâcuneys, Erçiş, Hilâd, Siscân, Errân, Kâlikâlâ beldesi, Buzfurcân ve onun kasabası Neşevâ. Buranın geliri ortalama dört milyon dirhemdir.”²⁷

İbn Havkal: “İrmîniye dâhilî ve hâricî olmak üzere iki kısımdır. Hâricî İrmîniye'nin bazı yerlerinde Müslümanların şehirleri vardır. Burada Müslümanların idaresi hâkimdir. Bir ara buralardan Ermeniler elçektirilmiş ve hüküm, tamamen İslam padişahlarının eline geçmişti. Bu şehirlerden bazıları şunlardır: Erçiş, Menâzcird, Hilât. Hâricî İrmîniye'nin hududu bellidir: Doğudan Berze'a'ya, batıdan Cezîre'ye, güneyden Azerbaycan'a ve kuzeyden de Kâlikâlâ tarafından Rum ülkesi sınırlarına kadardır. Bu Kâlikâlâ, Rum ülkesinin ortasında Azerbaycan, Cibal, Rey halkı ve bitişik yer halkı için büyük bir serhaddir. Yukarıda İrmîniye'nin iki kısım olduğunu söylemiştik, dâhilî İrmîniye ise, Debîl, Neşevâ (Nahçuvan), Kâlikâlâ ve kuzeyden bazı bölgelerdir. Hâricî İrmîniye, Bergeri, Hilât, Erçiş, Ves-tân, Zûzân ile bunların arasındaki kaleler, nahiyeler ve ilçelerden ibarettir. İrmîniye halkının Rum ülkesine giden yolu Trabzon (اطر ابن نده = Etrâbzende) isimli şehirden geçer. Ülkenin Müslüman bezirgânları bu şehirde bir araya gelirler ve buradan ticaret için Rum ülkesine girerler ve buradan da çıkarlar. Muhît denizinde su, Konstantiniye körfezinden Trabzon cihetine doğru bir dil gibi uzanır. Bizim zamanımızda buranın Rum padişahına bağlı olan hâkimi, zamanın padişahına fazla mal getiriyordu. Geçmişte bu miktara varmıyordu. İslam topraklarının ihtiyaçlarının çoğu, ipek, sim, dikiş ipliği, Rum keteni, yünlü kumaşlar, Rum elbiseleri hep Trabzon'dan temin edilir.

Neşevâ (Nahçuvan), Bergeri, Hilât, Menazkird, Bidlis, Kâlikâlâ, Erzen, Meyyâfârikîn (ve Surûc) şehirleri arasında önemli bir fark yoktur. Zenginlik durumları birbirine yakındır. Belki Hilât istisna olabilir. Çünkü onun içi mamur hatta çok daha fazla mamurdur ve halkı var-

18 İbn Rusteh, el-A'lâku'n-Nefise, s. 89. (Ayrıca bkz., Yörükân, 282)

19 Yâkût, II,779

20 Ebû'l-Fidâ, s. 59-60

21 Bkz.: Kazvîni, s. 285

22 Hamdullâh-ı Müstevfî-i Kazvîni, İngilizce çeviri, s. 205

23 İbn Fakîh, Muhtasarı Kitâbî'l-Buldân, s. 25, 295; Tercüme-i Muhtasar-ı Buldân, s. 138

24 İbn Hurdazbih, s. 173

25 İbn Fakîh, Muhtasarı Kitâbî'l-Buldân, s. 287; Tercüme-i Muhtasar-ı Buldân, s. 130 (Ayrıca bkz., Yörükân, 246)

26 İbn Hurdazbih, s. 122 (Ayrıca bkz., Yörükân, 376)

27 Kudâme b. Ca'fer, Ebû'l-Ferec, Min Nubezi Kitâbî'l-Harac ve San'atî'l-Kitâbe, tahkik: M. J. De Goeje, Brill, 1889, s. 246

lıklıdır. Ticaret ve pazaryerleri ile tüccarları vardır. Oranın insanları kötü huylu ve yabancıya karşı kötü davranışlıdır. Debil şehri ise genişlik ve büyüklük bakımından İrmîniye derecesine ulaşamaz. Bu bölgelerin hepsi bol nimetli, mamur ve bereketlidir. Zamanımızın diğer bölgeleri gibi, İrmîniye bölgesi de karışmış ve değişikliğe uğramıştır. Bu, otoritenin değişmesi ve zamanın diğer bir kısım insanlarıyla olmuştur.”²⁸

İstahrî: “Ermen ülkesi Rum ülkesiyle sınırdadır. Bunların bir ucu Berze’a’ye, bir ucu Cezire’ye ve bir ucu da Azerbaycan’a dayanır. Rum ülkesinin Ermîniye’ye olan geçidi Kâlikâlâdır. Azerbaycan, Cibâl, Rey ve bundan sonra gelen yerlerin ahali buraya gaza açarlar. Bunların Rum’a, ‘Trabzon’ (طرابزون = Trâbzende) diye bilinen bir giriş yerleri vardır. Tüccarlar burada toplanırlar ve Rum bölgesine ticaret için giderler. Atlaslar, bezyün ve Rum elbiseleri bu bölgeye hep Trabzon’dan gelir. Neşevâ, Berkerî, Hilât, Manâskird, Bidlis, Kâlikâlâ, Erzen, Meyyâfârikîn ve Sirâc, hepsi küçük, miktarları birbirine yakın bollukta ve hepsi mamur, hayrı bol olan kasabalardır. Bunlar Ermîniye şehirlerindedir.”²⁹

Makdisî: “Azerbaycan ve İrmîniye: Burası Cebel ve Irak’ın kuzeyidir. Onların doğusu Curcân ve batısı Rum’dur, güneyi ise şirk ehlerinden bazı gruplardır. Çünkü Bâbu’l-Ebvâb’ın ötesi 72 fırka kâfirlere oluşur. Oranın büyük şehirleri Erdebil, Merağa, Mûkân, Berze’a ve Tiflis’tir. Suğurları da, Şam halkının suğurudur. ‘Avasım’ diye anılan Cezire halkının suğuru ise, Kâlikâlâ, Sumeysat, Ahlât ve Kinnesrîndir. Aynı şekilde Tarsus, Ayn-ı Zerbe, Âdine ve Mesisâ da vardır.”³⁰

“Kâlikâlâ Ermîniye’nin kasabalarındandır.”³¹

Mucmelu’t-Tevârih ve’l-Kısas: “4. iklim: Doğu’daki Tibet ve Horasan şehirlerinden başlar. Bu şehirler arasında şunlar vardır: Ferğana, Hocend, Uşrusune, Semerkand, Buhara, Belh, Herat, Merv, Merv-i Rud, Serahs, Tus, Nişabur, Kumes, Amûl, Demâvend, Rey, Kazvin (...) Kâlikâlâ, Sumeysad, Harran, Rakka. ...”³²

İdrîsî: “5. İklimin 6. cüzü, Ermîniye şehirlerinin çoğunu, Azerbaycan’ın bazı şehirlerini, tüm Errân bölgesini ve Kabak dağını içine alır ve Ermîniye beldesinden burada bulunanlar Meyyafarikin, Bâcuneys, Menazcirt, Bidlis, Hilât, Erciş, Vustân, Zuzân, Neşevâ, Kâlikâlâ, Debil, Sirâc, Bergerî, Hûy, Silmâs ve Urmiye şehirleridir.”³³

“Dâhili Ermîniye bölgesinden Kâlikâlâ’dan çıkılır, Errân’a gidilir. Errân nehri oraya girer ve kuzeyde Versân’a gider. Ve orada Kürr nehri ile birleşir, ikisi arasında Beylekân şehri vardır. İşte burada Hazar denizine dökülürler.”³⁴

Yâkût: “4. İrmîniye: Bu bölgede Safvan b el-Muattıl es-Sülmânın kabri vardır. Hilât, Erzenü’r-Rum ve ikisi arasındaki yerler bu bölgedir. Veya birinci Ermîniyeden olan şehirler arasında Şirvan, Hilât, Kâlikâlâ ve Erzenü’r-Rum vardır.”³⁵

Ermenistan hakkındaki anlatılar, genellikle birbirine yakın ve öncelikle Ermenistan’a bağlı şehirler hakkında bilgi verirken, Kâlikâlâ’yı içermektedir. Ermenistan’da yer alan Müslüman şehirlerden biri de Kâlikâlâdır. Fakat bu

Müslümanlık, çoğunluk anlamında olmalıdır, çünkü Erzurum’un, Ermeniler dolayısıyla gayri Müslim nüfusu hep var olmuştur.

Coğrafyacılar bunu, şehrin, Rum sınırında yer alan serhat (suğur) şehri olmasıyla ifade etmektedirler. Yine yazarların ifadesine göre bu eyalette yer alan şehirler aşağı yukarı aynı durumdadırlar. Mesela sadece Ahlat (Hilât), daha zengin ve mamur olmak bakımından diğerlerinden farklıdır. Ayrıca Kâlikâlâ, Rum Pontus bölgesiyle yapılan alışverişte geçit ve aracı rol oynamaktadır. Yer açıkça belirtilmemekle ve Erzurum’la ilgisi olmakla beraber, Ermenistan’da sahâbeden Safvan b el-Muattıl es-Sülmânın kabrinin bulunduğu hakkındaki bilgi, sadece iki yazar tarafından verilmektedir.

Burada da bazı yazarlar, nehirleri anlatırken yaptıkları gibi, çok açık değilse de, Kâlikâlâ ile Erzurum’dan, birlikte fakat ayrı iki yer gibi söz etmektedirler.

28 İbn Havkal, Sûratu’l-‘Arz, Farsça’ya çeviren: Cafer Şi’âr, by., 1345, s. 91-92 (Ayrıca bkz., Yörükân, 94)

29 İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî, el-Mesâlik ve’l-Memâlik, tahkik: Muhammed Abdulâl el-Hîni, el-Cumhuriyyetu’l-Arabiyyetu’l-Muttahide, 1381/1961, s. 111

30 Makdisî, Kitâbu’l-Bed’ ve’t-Târih, IV,76

31 Makdisî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr, Kitâbu Ahseni’t-Tekâsîm fî Ma’rifeti’l-Ekâlîm, ed.: M. J. De Goeje, 2. baskı, Brill, 1906, s. 374

32 Mucmelu’t-Tevârih ve’l-Kısas, s. 480

33 İdrîsî, Nuzhetu’l-Muştak, s. 26 ttp://www.alwaraq.net/index4.htm?c=

34 İdrîsî, s. 27

35 Yâkût el-Hamevî, Kitâbul Müşterek Vad’an ve’l-Muferik Suk’an, Göttingen, 1846, s. 20-21

4. Erzenü'r-Rum

Yâkût: "Erzenü'r-Rum, İrmîniye beldelerinden bir bel-
dedir. Halkı ermenidir. Şu anda öbür Erzen'den daha
büyük ve daha kalabalıktır. Müstakil bir yönetimi var-
dır, sultanı orada oturur. Vilayet ve nahiyeleri geniştir.
Bölge sahiplerinin raiyyeye ihsan ve hayratı çoktur,
adildirler, ancak aralarında fîsk ve içki tüketimi çoktur.
Orada tehlikeli işlerin yapılması yaygındır ve kimse de
bunu kötü görmez ve garipsemez."³⁶

"Bâbert, büyük bir köydür, Ermîniye bölgesinde Erze-
nu'r-Rum'un nahiyelerinden birinde güzel bir şehirdir.
Bunu, bana oralı bir fakih söyledi."³⁷

"Tuğât, Ermîniye bölgesinde Erzenü'r-Rum vilayetinde
bir kale ve şehirdir."³⁸

"Bâsîn, 'Ulyâ ve Suflâ Bâsîn Erzenü'r-Rum'un iki kasa-
basıdır. Bunu bana Fakih Muhammed b. Sıddık el-Bâ-
sînî el-Hângâhî anlattı."³⁹

"Esbîren, Ermîniye'deki Erzenü'r-Rum'un bir kasabası-
dır."⁴⁰

"Ulta, sağlam bir kaledir. Tiflis yakınında bir şehirdir.
Onunla Erzenü'r-Rum arasında üç günlük yol vardır."⁴¹

"Vân, Kâlîkalâ vilayetinden Tiflis nahiyesiyle Hilât na-
hiyesi arasında bir kaledir. Burada halı dokunur."⁴²

"Uvnik, Erzenü'r-Rum'un, Basîn'in bir kasabasında
sağlam bir kaledir. Burada, Rükneddin b. Kılıçarslan'ın
yenildiği savaş meydana gelmiştir."⁴³

Ebû'l-Fidâ: ('Bilâdu'r-Rum' bahsinde) "Erzenü'r-Rum 5.
hakiki iklimdendir. Ermîniye bölgesindedir. İbni Sa'îd
şöyle der: "Erzen, Rum biladının şark cihetinden son
hudududur. Onun kuzey doğusunda Fırat nehrinin
kaynağı vardır." Yâkût el-Hamevî de 'Müşterek'de şöyle
der: "Erzen İrmîniye bölgesinde bir şehirdir, 'Erzenü'r-
Rum' diye bilinir." Keza Erzen yine Ermîniye'de Hilât
yakınlarında bir bölgedir. İbn Hallikan,⁴⁴ bunu İsmail b.
Kasım el-Kâlî'nin tercümesinde nakleder. Erzenü'r-
Rum, Kâlîkalâ'dır."⁴⁵

Hamdullâh-ı Müstevfi: "Erzenü'r-Rum 4. iklimdendir.
Burada oldukça büyük bir kilise vardır. Öyle ki, bu
mülkte bundan daha büyük bir yapı yoktur. Onun yük-

sek bir kubbesi vardır, kubbe 50x50 ebadındadır. Bu
kubbenin kemerlerinden bir kısmı, Hz. Peygamber'in
doğum gecesi yıkılmıştır. Kilisenin bazı yerleri tamir
edilmek istenmişse de, tekrar yıkılmıştır. Bu kilisenin
beraberinde en ve boy olarak aynen Kâbe gibi bir mes-
cit yapmışlardı ve ona 'Kâbe Örneği' (نمودار كعبة) diyor-
lardı. Buranın divan hakkı yirmi iki bin dinardır."⁴⁶

"Avnik, bir kaledir. Âbeşhür şehrinde ve bir dağın üze-
rinde bu şehrin ayağındadır. Hacı Toğay Subetay'ın to-
runu Şeyh Hasan yapmıştır ve Emir Şeyh Hasan
Çobanî de bu şehri harap etmiştir. Erzenü'r-Rum'a sekiz
fersah mesafededir."⁴⁷

Kazvîni: "Hilât yakınlarında Erminiye şehirlerinden
meşhur, eski bir şehirdir. Onunla Hilât arasında Yassı-
çemen denen yer vardır. (...) Fırat'ın kaynağı burada-
dır. Bu kaynak mübarek ve meşhur bir kaynaktır.
Baharda buranın suyuyla yıkananın, o sene hastalıklar-
dan emin olacağına inanılır."⁴⁸

İbn Batuta: "(Erzincan'dan) sonra Erze'r-Rum'a⁴⁹ geçtik.
Irak hükümdarının hükmü altında bulunan bu şehir
geniş bir alana yayılmıştır, ama iki Türkmen grubu ara-
sında baş gösteren uzun savaşlar yüzünden her yanı
harap olmuştur. Şehri üç ırmak keser. Evlerinin çoğu
bağ ve bahçeler arasında bulunuyor. Erze'r-Rum'da Ahi
Tûmân'ın zaviyesine indik. Bu adam çok yaşlı, nere-
deyse 130'u aştığı söyleniyor, lakin hala değneksiz yü-
rümekte ve hafızası çok güçlü, her şeyi hatırlamakta,
beş vakit namazını kılmaktadır. Ben onun bazen açlığa
dayanamayarak oruç yemekten başka zafiyetine tanık
olmadım. Verdiği yemekte bizlere hizmet etti, sadece
hamam hizmetimiz için oğullarını göndermek zorunda
kaldı. Tekkeye indiğimiz ikinci günü yola çıkmak iste-
diğimizde, bize gücenerek engel olmaya çalıştı, şöyle
dedi: "Eğer böyle yaparsanız, şehirde bizim itibarımızı
yok etmiş olursunuz. Çünkü konukluk en aşağı üç gün
olmalı." Orada üç gün misafir olmak zorunda kaldık."⁵⁰

Clavijo: 1404 yılında Semerkant'a giderken 21 Mayıs'ta
Erzurum'a gelen Clavijo, Timur'a bağlı olan Erzurum'a
öğle üzeri vardığını söyler. Ona göre, burası bir düzlüğe
kurulmuştur ve birçok kulesi olup çok geniş, sağlam taş
duvarlarla (surlarla) çevrilmiştir. Burada bir kale vardır,
fakat şehir fazla nüfusa sahip değildir. Burada da güzel

36 Yâkût I,206

37 Yâkût, I,444-445

38 Yâkût, III,562

39 Yâkût, I,468

40 Yâkût, I,239

41 Yâkût, I,350

42 Yâkût, IV,895

43 Yâkût, I,408

44 Bkz.: İbn Hallikan, Ebû Abbas Ahmed b. Muhammed, Vefâyâtü'l-Ayan ve Enbâu Ebnâ'îz-Zeman I-VI, tah: M. Muhyiddin Abdulhamid, Mektebe-
tu'n-Nahda, Kahire, 1948/1367, I,204-206

45 Ebû'l-Fidâ, s. 384-385

46 Hamdullâh-ı Müstevfi-i Kazvîni, Nuzhetü'l-Kulûb, tahkik: M. Debîr Siyâkî, Tahrân, 1336, s. 110; ayrıca bkz.: İngilizce çeviri, s. 95-96

47 Hamdullâh-ı Müstevfi, s. 111

48 Kazvîni, s. 494

49 Çeviri metinde bu isim, iki yerde de "Erze'r-Rum" olarak geçmekte olup, orijinali (ارزورل) 'dur.

50 İbn Batuta, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed Tancî, İbn Batuta Seyahatnâmesi I-II, çev.: Sait Aykut, YKY., İstanbul, 2004, s. 287; İsmet Par-
maksızoğlu, İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler, MEB Yay., İstanbul, 1989, s. 30

bir kilise vardır. Bu şehir resmen, Hıristiyan olan Ermeni krallığına bağlıdır ve halen burada birçok Ermeni yaşamaktadır. Eskiden Erzurum, aslında tüm bu bölgenin en büyük ve en zengin şehriymiş, hal-i hazırdaki şehir valisi bir Türkmendir ve ismi Yusuf Ali'dir. Ertesi gün 22 Mayıs'ta Clavijo ve arkadaşları şehri terk ederek, Partir Javan denen bir şehirde konaklarlar. Burası Avnik şehrinin toprakları içinde olup, Ermenilere bağlı çok müstahkem bir mevki, fakat civar bölgeler Çağatay emiri Duladay Bey'e bağlıdır.⁵¹

G. Le Strange: "Fırat ve Kara Su (قره سو), Erz-i Rum (ارز روم) un kuzeyindeki Kâlikalâ eyaletindeki bir dağdan çıkar. Bu mühim şehri Araplar, Erzenu'r-Rum (ارزن الروم), Ermeniler Karin (كرن), Yunanlılar Theodosiopolis diye adlandırırılar. Müslüman şehir, Kâlikalâ bölgesi ve bu bölgenin merkezidir. Eski Arap coğrafyacılarının Kâlikalâ kelimesinin aslı hakkında verdikleri malumat doğru değildir. Fakat hepsi ittifaklıdır ki, batı Fırat, Aras ve Arasnas'ın kolları buradan çıkar. Eski Arap coğrafyacıları Erzurum'dan teferruatlı bir şekilde bahsetmezler, fakat büyük bir şehir olduğunu söylerler. Hamdullâh-ı Müstevfi⁵² orada oldukça büyük bir kilise gördüğünden bahseder Öyle ki, bu mülkte bundan daha büyük bir yapı yoktur. Onun yüksek bir kubbesi vardır ve bu kubbe 50x50 ebadındadır. Bu kümbetin kemerlerinden bazısı, Peygamber'in doğum gecesi yıkılmıştır. Kilisenin bazı yerleri tamir edilmek istenil-

mişse de, tekrar yıkılmıştır. H. 735'de Erzurum'a gelen İbn Batuta (şehri bizzat görerek yazmıştır) der ki: "Şehir büyüktür ve Irak sultanına bağlıdır. Onun temel kısımları harap olmuştur. Evlerinin çoğu bahçe içindedir, üç nehir onu sulamaktadır." Erzenu'r-Rum'un sekiz fersah doğusunda, Aras'ın kaynaklarından birinin civarındaki bir dağın tepesinde, içinde büyük bir kale olan Avnik vardır ki, Hamdullâh-ı Müstevfi şöyle der: "Şehir bu dağın eteğine konmuştur. Bu şehir Erzenu'r-Rum'a bağlı sayılır." Yâkût der ki: "Bu vilayete Bâsin derler. VIII. asrın başında Emir Timur, daha sonra uzun bir muhasara ile Avnik'i fethetti ve onun savaşlarının izahında bu kalenin ismi çok geçmektedir."⁵³

Yukarıda anlatılanlara göre Erzurum, halkın arasında Ermenilerin de bulunduğu bir Ermenistan şehridir. Çok net değilse de, bazı ilçe ve köyleri belirtilmektedir. Fakat burada Ebû'l-Fidâ'nın, Erzenu'r-Rum'un Kâlikalâ olduğunu söylemesi ayrı bir önem arz etmektedir. Ayrıca tarih ilerledikçe yani, muahhar coğrafyacılar tarafından verilen bilgiler, şehrin çok büyük bir kiliseye sahip olmakla beraber, Müslüman yöneticilerin elinde olduğu yönündedir. Bu da önceleri bu bölgenin, Hıristiyan Ermenilerin yönetimindeyken, daha sonra Müslüman Türkmenlerin (Selçuklular) yönetimine geçtiğini ifade etmektedir.

51 Clavijo, Embassy to Tamerlane 1403-1406, İspanyolca'dan çeviren: Guy Le Strange, London, 1928, s. 138-139 (Çevirisi için bkz.: Ruj Gonzales de Clavijo, Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat, çev.: Ö. Rıza Doğrul, Nakışlar Yay., İstanbul, 1975, s. 205-210)

52 Aşağıda ilgili başlık altında, Hamdullâh-ı Müstevfi'nin verdiği bilgilere değinilecektir.

53 Guy Le Strange, s. 125-126

Lala Mustafa Paşa'dan...

ve hâlâ mısralarla uğraşıyoruz, Allah'ım affet bizi!

Allah şahit ve O'nu çok çok çok seven
mutfağının penceresine parmak ucuyla
annesinin ismini nakşeden çocuklar şahit
göğsümün şu yokuşlu çıkmaz sokaklarında
hep yalnız yürüyen, hep bedbin yürüyen
kara burunlu bir itin nikbin rüyalarına

ben ömrümce
ben ömrümce mevsim mevsim
zümrüt gözlü, bembeyaz ve upuzun boyunlu
bir güvercin gördüm Hayy!.. ş'rimi arıyordu
ağlayarak ağlayarak seyrettim
sırf seyrettim

annesini alıp götüreren bir uçağın ardından
ağlar gibi derininden ağlamalıydı insan
Lala Mustafa Paşa'dan ayaklanıp da
gül rüzgârları üfleyerek kanatlanan
bir Yatsı ezanının, bir Hüseyinî salânın
ardından... bilemedim! afv!.. bilemedim

Abdulkadir ÖĞDÜM

İslam Medeniyetinin Alemi: Hüsn-ü Hat

Yrd.Doç.Dr. Yusuf BİLEN

“Yazmak, çizmek, kazmak, alâmet koymak” anlamındaki Arapça **hatt** masdarından türeyen ve **“yazı, çizgi, çığır, yol”** gibi manalara gelen hat kelimesi (çoğulu **hutut, ahtat**) terim olarak **“Arap yazısını estetik ölçülere bağlı olarak güzel bir şekilde yazma sanatı”** (hüsnü'l-hat, hüsn-i hat) anlamında kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda ise; **“Cismânî aletlerle meydana getirilen ruhanî bir hendesedir.”** şeklinde tarif edilen hat sanatı, bu tarife uygun bir estetik çerçevesinde yüzyıllar boyunca gelişerek süregelmiştir.

Zihinde latîf bir halde bulunan mânânın vücudu için kesîf bir mahalle yani kâğıt, mürekkep, harf ve kelimelere ihtiyaç vardır. Sesler sözlerin, sözler zihinde var olan, idrâk olunan bir mânânın, his ve hayallerimizin ifadesidir. Söz ve yazı her ikisi de hayal, his ve idrâk sahasında doğan bir mânâyı açıklar. Ancak söz dinleyeninin idrâki ile sınırlı kalırken, yazı hem dinleyeninin hem de uzakta bulunan kimselerin, gelecek nesillerin his ve akıllarına kadar uzanır. Şüphesiz ki medeniyetler de yazıyla devredilen bu ilim ve kültür mirasının üzerinde yükselir (Serin, 20).

İnsanlık tarihine baktığımızda görürüz ki, medeniyetlerin varlığı, bilinmesi ve sonraki kuşaklara aktarılması yazıyla mümkündür. Yazılı eserler bırakmış milletler insanlığın tarih hâfızasında yer tutmuş, diğerleri silinip gitmiştir. Önceleri bir ihtiyaç olarak beşeriyetin kültür ve medeniyeti kaydedilirken, sonraları yazı, özellikle **İslâm Hat San'atı** kendine mahsûs estetik kuralları olan bir san'at dalı olmuştur.

Hat sanatı icra edilirken, temelde üç malzemeye ihtiyaç vardır: **kalem, kâğıt, mürekkep...** İlk anda basit gibi görünse de her kalem, kâğıt ve mürekkeple yazılmaz. Sayılan unsurlar yazı yazmaya elverişli olmalıdır. Eskiler bunu vecîz bir şekilde: "**Kalemin a'lâsı** (en iyi), **mürekkebin ra'nâsı** (güzel, latif, hoş görünen) **ve kâğıdın zîbâsı** (süslü, güzel)" (Yılmaz: 153) diye tarif etmişlerdir.

İslâm'ın hayat ve hakikat anlayışının, dünya görüşünün çeşitli dil ve ifade düzeylerindeki bir tezâhürü olan İslâm sanatının da İslâm'ı anlamanın en dolaysız yollarından biri olduğunu söyleyebiliriz (Koç: 13). Hat bir İslâm sanatıdır. İç âhenginde (derûnî âhenk) İslâm düşünce, aşk, iman ve heyecanı hâkimdir. Asaletini, karakterini, estetiğini, milletlerin zevkleriyle İslâm dininden alır. (Serin: 23). Hatta denebilir ki Müslüman halkların estetik duygusunu hüsn-i hat kadar hiçbir şey temsil etmemiştir (Burckhardt: 57).

İslâm dinini kabul eden hemen hemen bütün kavimlerin dinî bir gayretle benimseydiği Arap yazısı, hicretten birkaç asır sonra İslâm Ümmeti'nin ortak değeri haline gelmiş, aslı ve başlangıcı için doğru olan "**Arap hattı**" sözü zamanla "**İslâm hattı**" vasfını kazanmıştır.

İslâmiyet'in Orta Asya'da intişârı, orada siyâsî ve toplumsal hayatı değiştirdiği gibi sanatı da değiştirdi. İslâmiyet bütün İslâm memleketlerini bir vatan haline koyarak sanatkârların bir memlekette öbür memlekete kolaylıkla muhâceret ve seyahat yapmalarını temin ettiği vakit tabiatıyla sanatta da dış tesirler ve yabancı unsurlar peyda olmaya başladı. Kavmin sanatı bu suretle **ümmetin sanatına** doğru gitmeye başlamıştır. İslâmiyet'in heykel ve tasvirleri yasaklaması dolayısıyla sanatın inkişâfına engel olduğu fikrinin aksine olarak İslâmiyet'ten sonra sanat yeni bir seviyeye kazanmış ve büyük bir gelişme safhasına girmiştir (Yazır I: 67).

Hat sanatında harflerin anatomisi, kelimelerin, cümlelerin, istiflerin veya çok farklı kompozisyonların esâsı, kaynağı her zaman İslâm Kültür ve Medeniyeti ve buna bağlı olarak hayata bakış felsefesi olmuştur. Bütün İslâm sanatları tevhid akidesi çerçevesinde şekillenmiş ve âdetâ hepsini bir âhenk içinde telakkî etmek mümkün olmuştur.

Celi sülüs, hilâl şeklinde âyet istifi

Harflerin kelimenin başına, ortasına ve sonuna gelişine göre yapı değişikliğine uğraması İslâm yazısı için bir noksanlıkmiş gibi takdim edilmesine rağmen harflerin birbirleriyle bitiştiklerinde kazandıkları görünüş zenginliği, aynı kelime veya cümlenin çeşitli kompozisyonlarda yazılabilme imkânı, hat sanatında da aranılan sonsuzluk ve yenilik kapısını açık tutmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde imanın gabya olduğu vurgulanmıştır ki bu anlayış İslâm düşünce ve sanat anlayışının temelini oluşturur. "O müminler ki gabya iman ederler" (Bakara suresi âyet: 3). Allah ve âhret inancı bu temel üzerine kurulmuştur. Hat, tezhip, minyatür, mimâri ve diğer sanatlarımızda motifler, şekiller üsluplaştırılmıştır. Böylece yüzyıllar öncesinden soyut bir sanat anlayışı ile yüksek bir estetik seviye ortaya çıkmıştır. Tamamen doğada gördüklerini taklit etmeye çalışan Avrupalı ressamlar bu estetik unsuru 20. yüzyılda kısmen soyut resimle yakalamaya çalışmışlardır.

Vahiy kâtiplerinden başlayarak günümüze kadar Kur'an-ı Kerim'i en güzel bir tarzda yazmak gayret ve titizliğiyle ortaya çıkan hat sanatı; zamanla kendine mahsus kâideleri olan ve müstakil değerlendirilen bir sanat dalı olmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bizzat belirttiği bazı kaideler bilinmektedir. Mesela; Hz. Peygamber kâtibine hitaben şöyle diyor: "Ey Muâviye, divitine lika koy, kalemini eğri kes, bâ'yı uzat, sin'i fark ettir, mim'i köreltme, Lafzullahı güzel yaz, er-Rahman'ı uzat, er-Rahîm'i güzel yaz, kalemini sol kulağına koy ki, kolay hatırlayıp alâsin" (Serin: 57).

Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, hadîs-i şerifler, hikmetli sözler, şiirler aşkla, şevkle hüsn-i hat zarfında ibâdet kasdıyla yazılmıştır. Zamanla Mushaf-larda, cüzlerde, levhalarda, murakkaalarda, mimarî eserlerde yüksek bedîi (estetik) kıymeti hâiz şâherler vücûda gelmiştir.

Hattatların en büyük arzusu bir Kur'an-ı Kerim yazmaktır. Çünkü Kur'an'ın lafzı gibi yazısı da kudsi bir karaktere sahiptir. Hattâ bazı İslâm âlimleri Kur'an'ın lafzı ve mânâsı gibi, yazısının da ilâhi vahye dayandığını bildirmektedirler. Hattatlar bu anlayışla bir ibâdet coşkusu, disiplini içinde Kur'an'ı istinsah etmişler, ilâhi mesajın gönüllere iletilmesine vâsita olmuşlardır.

Sülüs-nesih-rika' hatlarla kita (hat: Y. Bilen)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

Celî sülüs âyet-i kerime istifi (Hat: Y. Bilen)

Allah'ın Kelâmı'nı en güzel şekilde yazmak aşk ve arzusu, altın gibi kıymetli şeylerle tezyin edilmesiyle tezhip sanatını doğurmuştur. Yazılan ve tezhiplenen Mushaf, her biri birer şâheser olan, gönülleri okşayan ciltlerle evleri, cami, müze ve kütüphaneleri aydınlatmıştır. İlk önceleri ciltlerin yan kâğıdı olarak kullanılan ebrulu kâğıtlar zamanla su üstünde hüner satmak mahiyeti kazanmıştır. Yine ilahî vahyi tertil ve tecvidle okuma yüksek seviyede bir musikiyi netice vermiştir. Bu sayıyı daha çoğaltabiliriz ki ortaya çıkan harikulâde eserler Kur'an Medeniyeti'nin mahsulleridir.

Hiçbir medeniyet bir anda ortaya çıkmaz. Medeniyetlerin tekâmülü bir süreç gerektirir ki bu süreç onu besleyen değerler üzerinde gelişerek tekâmül eder. İslâm düşüncesinde din ve dünya Avrupâda olduğu gibi birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığından din, hayatın bütün alanlarında etkilidir. Mimariden kitap sanatlarına, ahlak anlayışımız, toplum hayatımız, yeme içme kültürümüz buna göre şekillenmiştir.

Hazreti Peygamber (sav)'in mühr-i şerifi, hat sanatında ortaya konan harikulâde istiflerde, tasarımlarda hattatlara ilham kaynağı olmuştur. Buradan hareketle âyet, hadis veya herhangi bir cümlenin tasarımında Allah isminin en üstüne yazılmasına özen göstermişlerdir.

Tarih boyunca bütün ilim ve sanat dalları kurumların, devlet adamlarının ve himmet ehli insanların destekleri ile yücelmiştir. "**Kur'an Hicâzda indi, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı**" sözü rastgele söylenmiş bir söz değildir. Hicâz'da nazil olduğu hepimizin malumu ancak Mısır'da kıraatin gelişmesinde, İstanbul'da hattın tekâmülünde sultanların yani kurumların büyük destekleri olmuştur. Böylelikle ilim, sanat ve kültür belli merkezlerde inkişaf etmiştir.

San'at bir terbiye sistemidir. Hat sanatına baktığımızda bunu âşikâr olarak görebiliriz. Bunun farkında olan ecdâdımız gençleri icrâ ettikleri meslekleri yanında bir san'at dalına teşvik etmişlerdir. San'at, san'atkâra sabrı, düzeni, ölçülü olmayı,

Müsenna Celî sülüs “Yâ Afüvv” (Hat: Y. Bilen)

haddini bilmeyi, aczini, fakrını bilmeyi adım adım hissettirerek öğretir. “*Rabbi yessir*” meşkiyle, ben eriyip şekillenmeye geldim der. Sonra elif, be.. ve tamamen müfredât meşkiyle eriyip, mürekkebât meşkiyle şekil almaya başlamış, sabrı, aczini, haddini, hududunu öğrenmiş ve kıvama gelmiştir. Artık cüz’î kesbiyle, küllî irâdenin kapısını çalacak ve ilâhî tecelli bir sanat eseri olarak ortaya çıkacaktır.

Bu tecelli bazen taşları sanki dantel gibi işlenmiş muhteşem bir caminin inâyetle yazılmış kitâbesi, âbide bir mezar taşı, rengârenk altınlarla tezyîn edilmiş bir levha, maşâallah, bârekellâh dedirten bir Mus-haf, cüz, ferman, berât, kitap, meşk murakkâ ve bazen de hilye-i şerîf şeklinde tezâhür etmiştir.

Kaynaklar

Alparslan, Ali. **Osmanlı Hat Sanatı Tarihi**, İstanbul, 1999

Burckhardt, Titus. **İslam Sanatı**, çev. Turan Koç, İstanbul, 2005

Çetin, Nihad M. “İslâm Hat San’atının doğuşu ve Gelişmesi”, **İslâm Kültür Mirâsında Hat Sanatı**, IRCICA, İstanbul, 1992

Derman, Uğur. “Hat San’atında Osmanlı Devri” **İslâm Kültür Mirâsında Hat Sanatı**, IRCICA, İstanbul, 1992

Serin, Muhittin. **Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar**, İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve San’at Vakfı, 1999

Yazır, M. Bedreddîn, **Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli, I- III**, Ankara 1981.

Yılmaz, Abdulkadir. **Türk Kitap Sanatları Tabir ve İstilahları**, Damla Yayınevi, İstanbul, 2004

Tacettin Şimşek

Kar Şehri

Rubai

Vurgun gibi geldim sana
ey kar şehri!
Sevdası bilinmez
sıradağlar şehri.
Bir türkü yakıp
kalbimi 'tatyân'la ısıt,
Sarhoş barı oynat bana
ey bar şehri!

Cumhuriyet Döneminde Ilica Kaplıcaları (Çermikleri)

Doç.Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU*

Erzurum'un sosyal hayatında Ilica'nın çok ayrı bir yeri vardır. Uzun ve soğuk kış aylarından sonra çok kısa bir yaz mevsimi yaşayan eski Erzurumlular, bu dönemi şehre yakın mesire yerlerinde değerlendiriyorlardı. Romatizma, bağırsak, kan ve kadın hastalıklarından, sindirim sistemi hastalıklarına varıncaya kadar kışın çeşitli dert ve sıkıntılarla uğraşan Erzurumlular yaz gelince çeşitli vasıtalarla şehrin çevresindeki şifalı sıcak sulara koşarlardı. Mide hastalıkları, Şeker hastalığı, Gut, Karaciğer ve Safra kesesi yetmezlikleri hastalıklarına şifa sağladığına inandıkları için Erzurum halkının yazın iki üç ayını şehir civarındaki sayfiye yerlerinde geçirme adeti oldukça eskildi. Bu nedenle birçok hane halkı, çadır ve benzeri gereçlere her zaman sahipti. Halkın bu geleneği, şehirde sık sık yaşanan depremler sırasında özellikle imdada yetişiyordu. Zira geçmişte sık sık büyük depremler yaşamış olan Erzurumlular, bu gibi durumlarda evlerindeki sayfiye çadırlarını şehrin dışındaki açık alanlara kurarak sarsıntıların geçmesini bekleyebiliyorlardı. Bu mesire yerleri Köşk, Abdurrahman Gazi, Boğaz, Ilica ve Hasankale gibi ağacı ve suyu bol olan bölgelerdi.

* Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı.

Erzurum, sıcak su kaynakları ve kaplıcalar bakımından oldukça zengin bir vilayetti. Fakat bu kaplıcalardan Ilıca ve Hasankale kaplıcaları dışındakiler açıktı ve üzerlerinde binâ namına bir şey yoktu. Ilıca ve Hasankale Kaplıcaları birer kubbe altında ve birer ikişer odadan oluşmakta iseler de, dahili bir taksimatları yoktu ve birer havuzdan ibaretti. Osmanlı döneminde bu kaplıcaları, Bursa ve Tiflis kaplıcaları ile rekabet edebilecek hale getirmek için ciddi bir teşebbüs bulunulmadı.

Cumhuriyet döneminde Ilıca kaplıcaları bir kat daha önem kazanmıştı. Çünkü bu dönemde bahsedilen kaplıcalar, hem tren yolu, hem de transit yolu güzergâhında bulunuyordu. Diğer taraftan Ilıca, Erzurum'un batıya açılan kapısıydı. Nitekim eskiden beri Erzurum'a gelen devlet adamları, genellikle Ilıca'da karşılanıyor, geri dönerken de Ilıca'ya kadar uğurlanıyorlardı.

Cumhuriyet'in ilan edildiği sırada, şehrin batısında bulunan üç saat uzaklıktaki Ilıca Nahiyesi'nde¹ üç adet çermik, kahve, odalar ve bahçe, Erzurum Belediyesi adına tapuya kaydedilmiş durumdaydı. Ilıca'daki yan yana bulunan üç çermiğe Kaynaklı (Büyük), Oluklu ve Zincirli (Küçük) deniliyordu.

Büyük Çermiğin hararet derecesi 39'du. Zengin bir kükürt oranına sahipti. Evvelce sadece kadınlara ait olduğu kapısı üstündeki kitabeden anlaşılıyordu. Çermikler Meydanlığının güneybatısında Büyük Çermiğin dış kapısı üstünde ve solunda uzun ve satırlı mermer bir kitabe vardı. Bu kitabeye göre çermiği Cennetzade Ziya Paşa yaptırmıştı. Oluklu Çermiğin büyük havuzunun kenarında beş oluğu vardı. Hararet derecesi 38,5'tu. Üçüncü ve en sondaki çermiş olan Zincirli Çermik ise havuzunun derin olması dolayısıyla, tepesinden sarkıtılan kalınca bir zincire tutunmak suretiyle suya girildiğinden, bu isimle anılıyordu. Hararet derecesi 37,5'tu. Kükürtlü bir suya sahipti. Havuzda biriken köpük kibritle yakılabilmekteydi.²

Belediyeye ait olan bu kaplıcalar Cumhuriyet'in ilk yıllarında yıllık 4.000 lira karşılığında özel teşebbüs eliyle işletiliyordu. 1920'lerin sonu itibarıyla kaplıcalardan birisinin özellikle kubbe kısmı harap bir vaziyettedir. Kubbenin iç kısmının bazı yerleri parçalanmış, alçıları da dökülmüştü. Hatta bu dökülmeler ufak tefek kazalara da sebebiyet veriyordu. Yağmur

Büyük Çermik 1936'da yeni baştan yaptırılmaya başlandı. Bu çermiğin kubbesinin betonarme, soyunma yerlerinin loca şeklinde olmasına karar verilmişti. Oluklu Çermiğin de aynı şekilde yaptırılması kararlaştırıldı. Banyoların yeni baştan tamir ve ıslah edilmesi ve üzerlerine 9 oda yaptırılması kararlaştırıldı. Banyoların önünde 1935'te yaptırılmış olan bahçe de güzelce tarh ve tanzim ettirilmiştir ve dikilen ağaçların çoğu tutmuştu.

yağdığı vakit sular kubbelerin birçok yerinden içeri sızıyor ve sıcak suya girmek için gelen müşteriler adeta soğuk su banyosu yapıyordu. İkinci mesele ise temizlik konusunda yaşanmıyordu. Özellikle Cuma günleri yıkanmak için gelen binlerce kişiden sadece ilk 25-30'u temiz çamaşır kullanma şansı yakalıyor, sonraki müşteriler yıkanmamış veya bir iki sıkılarak kaba kiri giderilmiş çamaşırları kullanmak durumunda kalıyordu.³

1930'ların başında, Belediye Başkanı Seyfullah Topdağı zamanında Kaynaklı Çermiğin zeminine ızgaralar konmuş ve tahta döşenmişti. Bu kaplıcaların yapım, onarım ve gelirleri belediyeye aitti. Osmanlı döneminde kalan bir gelenek olarak, şehre üç saat uzaklıktaki Ilıca kaplıcalarının

da her yaz yüzlerce çadır kurulmakta ve uzun kış günlerini sağlıklı ortamlarda geçiren şehir halkı bu sayede iki üç ay temiz hava tenneffüs edebilmekteydi.

Erzurum Belediyesi'nin bu tarihe kadar kaplıcaların bakım ve onarımına gereken itina göstermediği, sadece gelirden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ilıca Nahiyeye Müdürü Necati Bey 2 Aralık 1931'de belediyeye müracaat ederek, kaplıcaların Köy Kanunu gereğince kendileri devrini istemiştir. Necati Bey'e göre bu suretle hem kaplıcalar gereği gibi tamir edilecek ve mükemmel hale konulacak, hem de nahiyenin kalkınmasına katkı sağlanacaktı. Necati Bey'in bu isteği reddedildi. Sonraki yıllarda Ilıca'daki kaplıca ve banyoların belediyece yapımına teşebbüs edildi.

Durak Bey döneminde Ilıca'daki kaplıcaların tamir ve ıslahı cihetine gidildi. Şubat 1933'te hazırlanan belediyenin mesai programında kaplıcalar hakkında şöyle bir madde yer almaktaydı:

"Ilıca banyolarını ıslah için mevcut tahsisatı artırmak suretiyle, bir an önce bu işin başarılması ve Erzurum-Ilıca arasında belediyenin iki otobüs işletmesi artık lüzumlu bir hal almıştır. Bu hususta sarf edilecek para kısa sürede çıkarılacak, belediyeye gelir temin edilecek ve kaplıcalardaki sıhhi şartlara uygun olmayan bu günkü vaziyetin ortadan kaldırılması, halkı trahom gibi hastalıklardan da kurtaracaktır."

Ilıca'daki banyoların modern şekilde yapılması için daha önce de bir plan hazırlanmıştı. Durak Bey döneminde daha mükemmel yaptırılması için yeni bir plan hazırlandı. Yeni planda çermiklerin karşısındaki bahçenin tanzim edilmesine karar verilmişti. Durak Sa-

1 Tarihi bir isim olan ve çok sayıda hatırayı canlı tutan "Ilıca" isminin Aziziye ismi yanında kullanılması ve vurgulanması şehir sosyolojisi açısından son derece önemlidir ve ihmal edilmemelidir.

2 Bu paragraftaki bilgiler Cemalettin Server Revnakoğlu'nun Ilıca Kaplıcaları hakkında tutmuş olduğu notlardan derlenmiştir.

3 *Envar-ı Şarkıye Gazetesi*, 7 Haziran 1928.

Ilıca Kaplıcalarının eski hali

karya döneminde Ilıca'da yaptırılan banyoların bir kısmı tamamlanmıştır. Özellikle Oluklu Çermik havuzu, soyunma yerleri esaslı bir değişikliğe tabi tutulmuştur. Çermikler 1933'te kiraya verilmiş ve işlenmesine başlanmıştır. Bu tarihe kadar bu çermikte ücretsiz yıkanılırken, bu tarihten sonra girişler ücretli tabi tutulmuştur.⁴ 1934 yılında ise çermiklerin üzerlerinin tamamlanmasına karar verilmiştir. Durak Sakarya'nın yaptırdığı bu inşaat sonradan yaptırılan Büyük Çermiğin doğusunda bulunuyordu. Burası daha sonra Turistik Otel yapımı dolayısıyla yıktırılacaktır.

1935 yılında gelindiğinde, kaplıcalar uzun zamandır tamir edilmediğinden harap hale gelmişti. Büyük kaplıcanın direkleri çürümüş ve tehlikeli bir şekil almıştı. Oluklu Çermik kubbesinin bağdadileri dökülmüş, kavisler çürümüştü. Banyoların harap olmasının en önemli nedeni üstlerinin açık olmasıydı. Banyoların yanı sıra otel ve gazino da tamire muhtaçtı. Anlaşıldığına göre Sakarya döneminde ılıcaları yapan müteahhit parasının önemli bir kısmını almakla birlikte, işi çok geç teslim etmiş ve hiçbir tetkikat yapılmadan bu inşaat teslim alındığı için kaplıcalar dökülmeye başlamıştı. Diğer taraftan müteahhit ısrarla kalan parasını istemekteydi. Bu durum sonraki dönemde belediyeyi sıkıntıya soktu. 26 Ağustos 1935 tarihli toplantıda yeni başkan Salim Altuğ, kaplıcaları yapan müteahhidin parasının verilmesini ve gerekirse Durak Sakarya aleyhine mahkemeye müracaat edilmesini teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir.

Aynı tarihlerde şehir ile Ilıca arasında belediyenin otobüs işletmesi gündeme geldi.

Bu dönemde Ilıca'ya bir kişi faytonla üç, otomobile sekiz liraya götürülüyordu ve bu para oldukça fazlaydı. Belediyenin yaptıracığı banyolardan halkın rahatça istifade edilebilmesi için, belediyenin iki otomobil sefere çıkarması uygun olacaktı.

Yeni inşa edilen kaplıca binası (1938)

Mayıs 1933'teki bütçe görüşmeleri sırasında Erzurum-Ilıca arasında işletilmek üzere iki otobüs alınmasına karar verildi ve bunun için 13.000 liralık tahsisat ayrıldı. Bazı üyeler belediyenin bu otobüsleri alarak, Erzurum'a bir yenilik getirdiğini herkese göstermesi gerektiğini söylemişlerdi. Nihayet 1933 yılı ortalarında bütçedeki tahsisat kullanılarak Erzurum Belediyesi tarafından iki otobüs satın alındı. Başlangıçta, halkın mesire yerlerine ilgisini artırmak amacıyla Ilıca ve Boğaz'daki mesirelere sefer yapması planlanan otobüsler, getirildikten sonra Ilıca ve Hasankale istikametinde çalıştırılmışlardı.

Halkın bu otobüslere rağbet ettiği kısa sürede anlaşıldı. Öyle ki birkaç ay içerisinde otobüs işletmesinden elde edilen gelir 3.000 lira civarındaydı. Erzurum Belediyesi'nin yılın belli mevsimlerinde Ilıca ve Hasankale'ye işlettiği otobüsler, sadece mesire yerlerine giden Erzurumlular için değil, o bölgeler halkı için de büyük kolaylık sağlamıştı.

Gerek belediye otobüslerinin faaliyete geçmesi, gerekse 1939'dan sonra Ilıca ve Hasankale'ye tren seferlerinin başlaması, Erzurum'un tarihi mesire yerlerine olan ilgiyi artırdı. Bu konuda Erzurum Gazetesi şunları yazmaktadır:

"Erzurum'da sıcaklar kendini göstermeye başladı. Bir hafta öncesine kadar paltolarını çıkaramayan vatandaşlar sıcaktan korunmak için Erzurum mesirelerini doldurmaya başladı. Dün, Abdurrahman Gazi türbesinin bulunduğu mesire yerinde yüzlerce çadır kuruldu. Yine Boğaz mesiresi birçok seyirci ile doldu. Yine İstasyonda ve Köşkte binlerce vatandaş, serinlemek ve yemeklerini yemek için kümeleşmişlerdi. Bir kısım insanlar da Hasankale ve Ilıca'ya giderek kaplıcalardan yararlanmaktaydı. Buralara sefer yapan tren ve otobüsler hınca hınç doluydu. Bu eğlenceler gece yarısına kadar sürdü ve yorgun fakat memnun bir şekilde insanlar evlerine döndü. Neşeli yuvaların sağlam ruhu ve iradeli evlat yetiştireceği düşüncesiyle vatandaşlarımızı her zaman neşeli görmek ümidimizdir."⁵

⁴ Zeki Başar, *Erzurum İlinde Şifalı Sular*, Ankara, 1973, s.45.

⁵ *Erzurum Gazetesi*, 5 Ağustos 1940; Bu iki otobüs yaklaşık 10 yıl boyunca Ilıca ve Hasankale'ye yolcu taşıdı. Bu süre içinde aşırı kullanım ve bakımsızlık sonucu her ikisi de kullanılamaz hale gelmişti.

Durak Sakarya döneminde Ilıca'daki kaplıcaların inşası için bazı adımlar atılmış; fakat usulüne göre yapılmayan ve yarım bırakılan işler, daha sonra belediyenin başına dert olmuştu. Salim Altuğ göreve geldikten sonra, bu işin düzlüğe çıkarılması için bazı adımlar attı. Örneğin, 1936 bütçesine 2.500 lira tahsisat konularak, banyoların üzerlerinin kapatılmasına karar verildi. Büyük Çermik 1936'da yeni baştan yaptırılmaya başlandı. Bu çermiğin kubbesinin betonarme, soyunma yerlerinin loca şeklinde olmasına karar verilmişti. Oluklu Çermiğin de aynı şekilde yaptırılması kararlaştırıldı. Banyoların yeni baştan tamir ve islah edilmesi ve üzerlerine 9 oda yaptırılması kararlaştırıldı. Banyoların önünde 1935'te yaptırılmış olan bahçe de güzelce tarh ve tanzim ettirilmiş ve dikilen ağaçların çoğu tutmuştu.

1936'da atılan bu adımlar yeterli olmamış olacak ki, kaplıcaların bir an evvel imar ve inkişafı için buraların gelirleriyle birlikte İmar Birliği'ne devri gündeme geldi. İmar Birliği ile belediyenin ortaklaşa kurduğu komisyonun hazırladığı projeye göre, ılıcalar ve müştemilatı beş sene müddetle ve imar edilmek şartıyla İmar Birliği'ne verilecekti. Kaplıcaların etrafındaki harap kahve ve ahırlar kalkacak, bunların yerine gazino yapılacaktı. Ayrıca kaplıca gelirlerinin %50'si belediyeye verilecekti.

Böylece 1937 yılında kaplıcalar, gelirleriyle birlikte ve imar edilmek üzere İmar Birliği'ne devredilmiştir. Bu karar son derece yerinde olmuştur. Çünkü Durak Sakarya döneminden beri ele alınmakla birlikte inşaatı bir türlü bitirilemeyen banyoların üstü üç yıldır kapatılmamış ve yapılan işler çürümeye yüz tutmuştu. İmar Birliği kaplıcaları yenilediği gibi, bunların doğusunda bir otel ve yeni banyolar yapmıştır. Ilıca'da iki büyük banyo binası ve banyoların karşısındaki modern park 1939 yılında tam olarak faaliyete geçmiştir. 1940 yılında ise eski kaplıcalar yıktırılmıştır. Böylece Erzurum halkının gözünde önemli bir yeri olan kaplıcalar daha fazla işlek hale getirilmiştir.⁶ İmar Birliği tarafından yaptırılan kaplıcalar 1945'te Erzurum Belediyesi'ne devredilmiş; belediye burayı kira ile işletmeye devam etmiştir.

Ilıca'da belediyeye ait üç kaplıca, kaplıcaların hemen doğusundaki (bitişindeki) müstakil banyolar, bahçedeki gazino ve otel ile biraz ilerisinde (doğusunda)

yer alan 20 civarındaki oda belediye tarafından yıllık olarak kiraya verilmekteydi. Anlaşıldığı kadarıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında sadece üç adet üzeri kapalı havuz varken, yıllar içerisinde banyolar, otel ve odalar ilave edilmişti.

Kaplıcalardan Büyük ve Oluklu Çermiklerin durumu daha iyiydi. Büyük çermiğin çok büyük kaynakları vardı. Zincirli Çermiğin havuzunun dibi kumdu. Bu çermikler, üzerleri kapalı birer basit havuzdan ibaretti. Soyunma yerleri vs. yoktu. Ana kapıdan doğrudan havuza geçilirdi. Soyunma yerleri havuzun etrafındaki tahta döşemelerden oluşmaktaydı.

Oluklu Çermiğin yakınında, dışarıda ve açıkta bulunan kaynaktaki sıcak su, motorlarla Büyük ve Oluklu Çermiğe alınıyordu. Daha sonra bir kanalla Zincirli Çermiğe aktarılıyordu. Çermiklerin dışında bulunan sıcak su kaynağı korumasızdı. Kaynağından yüzeye çıkıncaya kadar zaden bir miktar soğuyan su, etraftan karışan soğuk sularla biraz daha ısı kaybediyordu. Ayrıca Büyük Çermik ile en sondaki Zincirli Çermik arasında da ısı farkı oluşuyordu.

Bu üç çermiğin hemen bitişiğinde, 10 civarında banyo bulunmaktaydı. Sıra halinde dizilmiş olan bu banyolara tek bir kapıdan girilirdi. Banyoların kapıları uzun bir koridor boyunca sıralanmıştı. Her bir banyoda bir soyunma yeri, bir de küvet şeklinde yıkanma yeri mevcuttu. Banyoların üzerlerin kısmen açıktı. Üzerlerinin açık olmasının nedeni, sudaki yoğun kükürttü. Bu banyolar 2000'li yılların başındaki yeniden yapım sırasında Aziziye Caddesi tarafına, yani güneye alınmıştır.

Çermikçi İsmail (İşmen) Efendi

Üç Çermik ve bunların hemen doğusundaki sıra banyolardan sonra, büyük bir bahçe vardı. Bu bahçenin içinde, muhtemelen 1930'ların sonlarına doğru iki katlı bir otel ve gazino yapılmıştı. Bu dönemde Ilıca, modern bir numune köyü haline getirilmek istenmişti. Bu iki katlı bina 1964'deki yapım sırasında yıkılmış ve turistik otel inşaa edilmiştir.⁷

Bu iki katlı binanın doğusunda ve bahçenin sonunda 20 civarında oda mevcuttu. Bu odalar gününbirlik veya aylık olarak kiraya verildi. Yaz aylarında Arı Sineması sahibi, kaplıcanın bahçesinde yazlık sinema kurar ve bu odaları kiralanlar ile çadırda kalanlara keyifli saatler yaşatırdı.

6 Aynı tarihlerde, Ilıca'nın önemli sıkıntılarından biri de halledilmiş; Ağveren Suyu'nun nahiye merkezine getirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır.

7 Bahsedilen yeniden yapım sonrasında kaplıcalar ve oteli Bahattin Kineş, Muzaffer Güneysu, Abdurrahim Elmalı ve Koşapınarlı Murat isminde dört ortak bir müddet işletmişlerdir.

Bir Kaplıca manzarası

Bu odaların arkasında, kaplıca alanı ile demiryolu arasında (şimdiki park alanı) “kenefli çadırlar” kurulurdu. Bu çadırlar salon, yatak odası, mutfak ve keneften oluşmaktaydı.

1960'lara geldiğinde kaplıcalar ve müstemilatı bu durumdaydı.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında kaplıcaları kira yoluyla işleten kişi Ahıska göçmeni olan İsmail İşmen'di. Halk arasında kendisine “Çermikçi İsmail Efendi” denirdi. İsmail Efendi vefat ettiği yıl olan 1938'e kadar kaplıcaları işletti. Ardından bir müddet de İsmail Efendi'nin oğlu Selahattin İşmen kaplıcaları işletti. Aslına bakılırsa gerek İsmail Efendi ve gerekse oğlu Selahattin, kaplıcaları fiilen işleten kişilerdi. Kaplıcaların resmi kiracısı ise Nazif İlicalı idi. Daha doğrusu, İsmail Efendi, resmi işlere girmekten çekindiği için, işin bu kısmını Nazif İlicalı eliyle hallediyordu.⁸

Cemaleddin Server Revnakoğlu'nun notlarından anlaşıldığı kadarıyla, kaplıcaları bir müddet kirayla işleten kişilerden birisi de Trabzonlu Mahmut Kalaycıoğlu⁹ idi. Bu kişi kaplıcaları çok muntazam şekilde işletmiş ve korumuştur. Kaplıcaların 1950'lerin ortalarındaki kiracısı ise Vasfi Kızıldı. Halk arasında “Hamamcı Vasfi Bey” olarak bilinirdi. Vasfi Bey aynı zamanda Erzurum'daki Küçük Hamam ve Kırkçeşme Hamamı'nı da işletmekteydi. Bu iki ha-

mamı halen torunları ve akrabaları işletmektedir.¹⁰ Aynı şekilde Vasfi Kızıldı'nın kardeşi Kamil Kızıldı'nın da kaplıcaları işlettiği bilinmektedir. Ayrıca Kazım Özdoğan ile Sebahattin Kopdağı da, birlikte kaplıca işletmeciliği yapmışlardı.¹¹

1950'lerin sonunda kiracıların ödediği yıllık para 13.000 liraydı. Bu dönemde kaplıcalar, bakımsızlık ve yaz aylarındaki yoğun kullanım nedeniyle gittikçe harap oldu.

Bu tarihlerde erkeklere ait çermiğin ahşap kubbesi çökmüş durumdaydı. Kadınlarınki ise oldukça muntazamdı. Kaplıcalar birer büyük havuz şeklindeydi. Su havuzların içlerinden kaynamaktaydı. Havuzların yakınlarından çıkan su künklerle havuzların etrafını dolaşmakta ve yer yer havuzlara akmaktaydı. Banyo alanlar akan yerlere sırtlarını vermekteydi. Konyalı'nın belirttiğine göre; kaynakların üstünde toplanan köpüklere kibrit çakıldığında, kükkürt gibi mor bir alevle yanmaktaydı.¹²

1960 yılında, kaplıcaların kiralama usulüyle değil, doğrudan belediye tarafından işletilmesine karar verildi. Bu maksatla kiracıların tahliye işlemlerinden sonra, kaplıcaların tamirine girişildi. Çünkü kiracıların elinde bulunduğu müddette kaplıcalar oldukça harap hale gelmişti. Tamirden sonra kaplıcaları işletmek üzere bir işletme müdürü, bir tahsildar, bir zabıta memuru, iki bekçi, bir çamaşırcı ve bir bakıcı

8 Nazif İlicalı, Erzurum milletvekillerinden Mustafa İlicalı'nın babasıdır. Aynı zamanda Acun İlicalı'nın dedesidir.

9 Bu kişi Trabzon'un Kavak Meydanı Mahallesinden ve Kalaycıoğullarından Ahmed Efendi'nin oğluydu.

10 İlicadaki çermikler ve müstemilatı hakkında yukarıda yazdığımız bilgilerin önemli bir kısmı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında çermikleri işleten Çermikçi İsmail Efendi'nin torunu Emekli Tarih Öğretmeni İsmail Hakkı İşmen ve çok kıymetli büyüğümüz Naci Elmalı'dan derlenmiştir. Kendilerine teşekkürlerini sunarım.

11 Bu bilgi Erzurum'un eski esnaflarından ve kitapseverlerinden İhsan İncegil (Bakkal İncö) Bey'den alınmıştır. Kendisine uzun ve sağlıklı ömürler dileriz.

12 İbrahim Hakkı Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul, 1960, s.453-454.

kadrosu ihdas edildi. Ayrıca bir kaplıca tarifesi hazırlandı. Buna göre:

Banyoların saati 150 kuruş olacaktı. Aile ile birlikte girildiğinde 250 kuruş alınacaktı.

Banyoların üstündeki odaların kirası 7-19 saatleri arası 12 saatlik için 250 kuruş, gece dahil 24 saat için 500 kuruş olacaktı.

Bahçe içerisindeki odaların kirası 7-19 saatleri arası için 1,5 lira, 24 saatliği 3 lira olacaktı.

Bahçe içerisinde parseli belli yerlere kurulacak her çadırın parsel kirası 24 saatlik için 100 kuruş olacaktı.

Böylece Ilıcadaki kaplıcalar ve diğer tesisler, 15 Temmuz 1960 tarihinden itibaren doğrudan doğruya belediyece işletilmeye başlandı.

Ayrıca bir yıkanma ücret tarifesi hazırlandı. Buna göre kadınlardan 25 kuruş alınacaktı. Erkeklerden, peştamal verilme şartıyla 30 kuruş ücret talep edilecekti. Eğer tam takım havlu verilirse ücret 60 kuruşa çıkacaktı. 10 yaşına kadar olan çocuklardan ise 10 kuruş alınacaktı.

Tarife hazırlanırken, asker ve enstitü talebelerine bazı kolaylıklar sağlanmıştı. Örneğin askerler haftada en az dört saat olmak üzere kaplıcalardan 10 liraya faydalanacaklardı. Enstitü talebeleri ise aynı fiyata haftada en az iki saat faydalanabileceklerdi. Eğer asker ve talebeler bu saatler haricinde ve Cumartesi-Pazar günleri kaplıcaya girmek isterlerse, bu indirimden yararlanamayacaklardı.¹³

1963 yılına gelindiğinde, yılların bakımsızlığı yüzünden harap hale gelmiş olan Ilıcadaki banyolardan belediyenin zarar etmesi üzerine, burada modern kaplıcalar ve otel yaptırılması planlandı. Bu işi İller Bankası belediye adına yapacaktı. Hem inşaatla başlanacak olması, hem de belediyenin bu işletmeden zarar et-

mesi nedeniyle, buradaki kadrolar lağvedildi.

Kaplıcalar Erzurum Belediyesi adına İller Bankası tarafından adeta yeniden yaptırıldı ve Ağustos 1964'te belediyeye teslim edildi. Böylece Büyük, Oluklu ve Zincirli isimleriyle anılan kaplıcalar (çermikler) günümüze kadar varlıklarını devam ettirdi.

Makalemizi bitirmeden önce, Ilıcadaki kaplıcalarla alakalı ilginç bir teşebbüsün kısa bir hikayesini sizlerle paylaşmak istiyoruz:

Demokrat Parti döneminde Yüksek Ziraat Mühendisi Mehmet Dağdelen isimli şahıs, Ilıca kaplıcalarının suyunu, banyolardan ve kanaldan çıktıktan sonra kullanmak üzere ilginç bir teklifte bulunmuştur. Bu teklifi meclise sunan Dağdelen, İngiltere'deki tetkiklerinde, suyun hararetinden istifade edilerek soğuk iklimlerde kışın dahi sebze yetiştirildiğini, Türkiye'ye döndüğünde bu iş için İktisat Vekaletinden ihtira beratı aldığını, kaplıcalardan boşuna akıp gitmekte olan suyun hararetinden istifade ederek sebze yetiştirmek için sera benzeri tesisler kuracağını belirtmiştir. Dağdelen ayrıca, Bursa ve Eskişehir kaplıcaları sularının daha sıcak olmasına rağmen, yatırımı memleketinde yapmaya karar verdiğini ifade etmiştir.

Müteşebbis bu suyu 15 sene kullanacak ve beş sene sonra yapacağı tesisler verimli hale geldiği takdirde geçmiş 5 yıl ve sonraki 10 yıl için her yıl 50 lira hesabıyla kira bedeli ödeyecekti. Eğer 15 sene sonra iki taraf kira bedelinde mutabık kalamazlarsa belediye, Dağdelen'in yapmış olacağı tesisatı uygun bir bedelle satın alacaktı. BU ilginç teklif üzerine belediye meclisi 16 Ekim 1954'te, bu konuda avukatın mütalaası alınarak bir mukavele akti için başkanlık makamını yetki-lendirdi. Fakat bu konuda Ankara'nın çıkardığı bürokratik engeller nedeniyle bir sonuç alınamamıştır.

Yukarıda anlattığımız üzere 1964 yılında adeta yeni baştan yapılan Ilıcadaki kaplıcalar, 1994'te Büyükşehir

Eski Ilıca Kaplıcaları (1950'li yıllar...)

13 1960 öncesinde, iki askerin kaplıcada yıkanırken, yoğun kükürte maruz kalmaları sonucunda vefat ettiği İsmail Hakkı İşmen tarafından ifade edilmiştir.

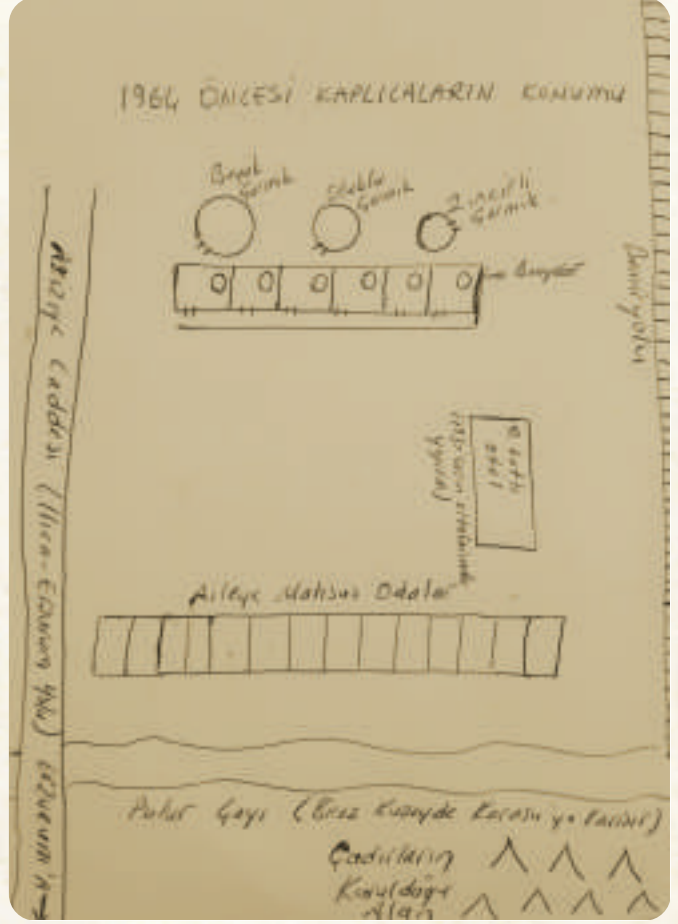
Belediyesinin kurulması üzerine, bir ara Dadaşkent Belediyesine devredildi. Fakat bu fiili durum çok uzun sürmedi. 1999'dan sonra Ebubekir Üstün Güllakar'ın belediye başkanlığı döneminde Yakutiye Belediyesi'ne, tapusu ile birlikte devredildi. Bu dönemde Zincirli Çermik büyük bir tamirattan geçirildi. 2002 sonrasında Erzurum Milletvekili Mustafa Ilıcalı'nın da katkılarıyla Ilıca Belediyesi'ne devredildi. Böylece Ilıca Belediyesi, yıllardır arzuladığı kaplıcalara kavuşmuş oldu.

Bu dönemde Ilıca Belediye Başkanı İsmail Efe idi. Belediye 400 milyar lira karşılığında, kaplıcalarda görevli 40 civarındaki personelle birlikte tesisleri devraldı. Öncelikle 2003-2004 yıllarında eski otel yıkılarak yeni otel inşa edildi. Ardından 2004 yılında kaplıcaların yeniden inşası için ciddi bir proje hazırlatıldı. Bu proje kapsamında bütün kaplıcalar ve banyolar, yani 1964'te yapılmış olan binalar 2005 yılında tamamen yıkıldı. Yeni binaların inşaatı, İsmail Efe'nin görev süresinin sonu olan 2008 yılının sonlarında tamamlandı. İsmail Efe yönetimindeki belediyenin niyeti, yeni tesislerin açılışını 2009 yılında yapmak ve tesisleri özel işletmeye devretmekti. Bunun için ihale yapılması bile planlanmıştı. Fakat 2009 seçimleri nedeniyle bu mümkün olmadı. Yeni tesislerin açılışı, 2009'da başkanlık koltuğuna oturan Fatih Cengiz'e nasip oldu. Açılıştan sonra tesislerin belediye tarafından işletilmesine karar verildi.¹⁴

Sonuç olarak Ilıca kaplıcaları 2000'li yılların başında yeniden inşa edilmiş ve termal tesis işlevi kazandırılmıştır. Halen tesislerde 100 yatak kapasiteli butik otel ile 18 aile kabini bulunan tesislerde üç ayrı havuz, sauna, Türk hamamı, Fin hamamı, fizik tedavi merkezi, spor salonu ve kafeterya bulunmaktadır.

İncelediğimiz denem boyunca Ilıca'daki kaplıcalar çok sayıda tamir gördü ve birkaç kez yeni baştan inşa edildi. Yazın çok kısa bir dönemde yoğun olarak kullanılmaları, rutubet, sık sık el değiştirmeleri ve hor kullanım gibi nedenlerle kaplıcalar tamire muhtaç hale geliyordu. Fakat her tamir veya yeniden inşa sırasında, su kaynakları kısmen kaybedildi. Böylece hem su miktarı hem de su sıcaklığı azalmış oldu. Bilhassa 1964'teki yeni yapımdan sonra, temellerden sızan su duvar boşluklarından çıkmakta ve bu durum tesisleri tehlikeli hale sokmaktaydı.¹⁵ 2005-2009'daki yeni yapım sırasında bu hususa dikkat edilmiş; suyun miktar ve ısı kaybı yaşamaması

için gereken önlemler alınmıştır. En önemlisi de, yeni kaplıcalar su kaynağının üzerine yapılmış ve böylece suyun dışardan kaplıcalara aktarılırken meydana gelen miktar ve ısı kaybının önüne geçilmiştir.

Çermikçi İsmail (İşmen) Efendi

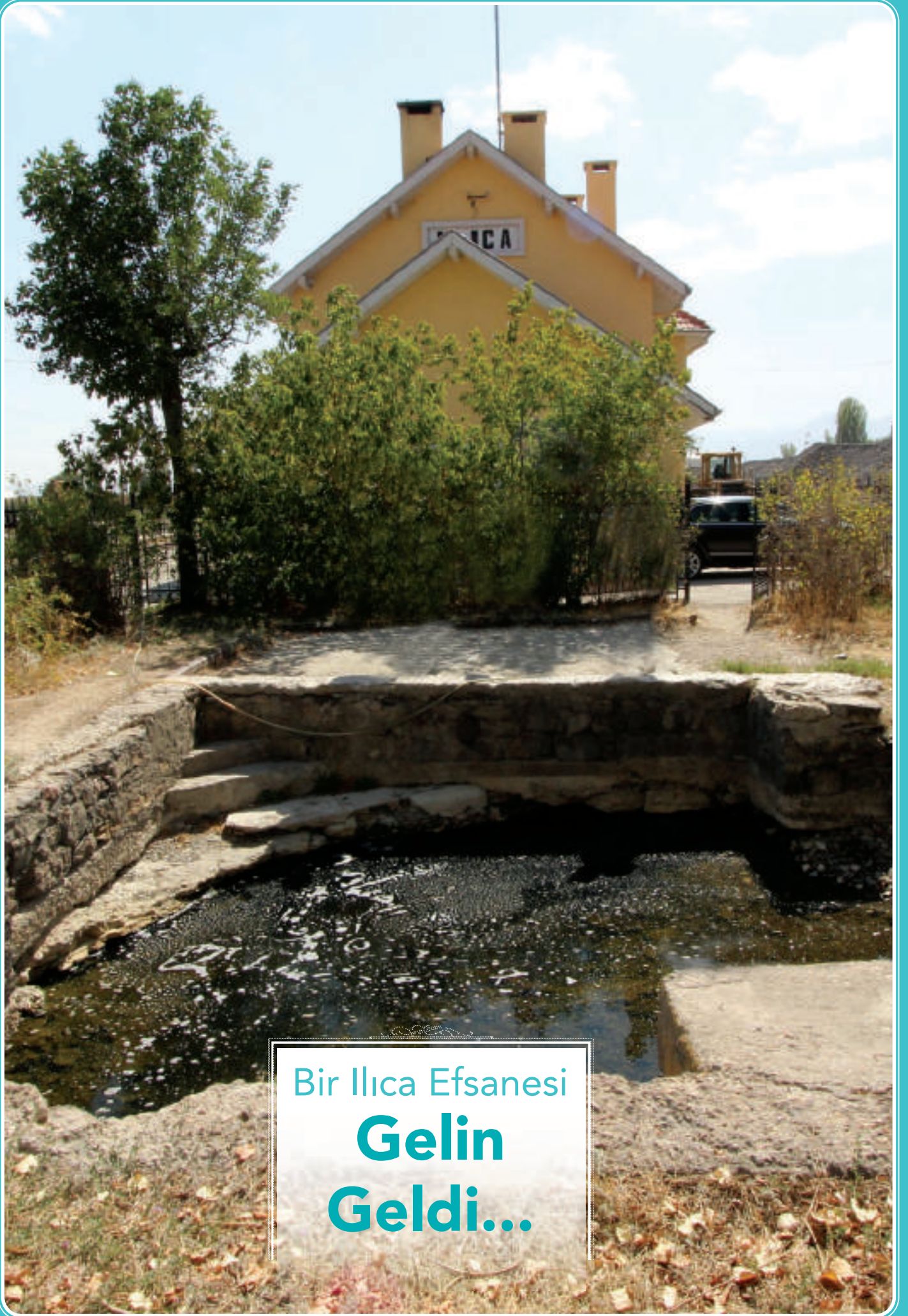
14 Bu bilgiler, 1994-1999 yılları arasında Ilıca Belediye Başkanlığı yapmış olan Sadettin Eşrefoğlu'ndan ve 1999-2009 yılları arasında başkanlık yapmış olan İsmail Efe'den alınmıştır. Kendilerine teşekkürlerimi sunarım.

15 1963 yılında yenileri yapılmak üzere eski kaplıcalar yıkıldığında, suyun kaynağı kısmen kaybedilmiş ve yapılan yeni duvarlar, alttan bol miktarda su çıktığından bir türlü tutturulamamıştı. Bunun üzerine Ilıcalı Tevfik Eşrefoğlu'nun tavsiyesiyle bol miktarda kil getirilerek temellere yerleştirilmiş ve böylece su kurutularak duvarlar inşa edilmişti. Fakat sonraki yıllarda duvar aralarından su sızıntısının önüne geçilememişti.

İlhami Çiçek *Kaderim*

*Doğarkenmi bağlandı elim kollarım
Kaderimle talihimle birlikte
Ya ben yanlış yerdeyim
Yada yer yabancı bana
Ne ben ben olabildim
Nede kırabildim kabuğumu
Kapandım kaderimin karanlığına
Bir ışık olmadı zifri gecelerimde
Yok yok biliyorum artık
Çaresi yok çırpınışların
Yol yolcunun yolu
Han hancının artık
Değişmez yazgımsa
Benim kaderim artık...*

Bir Ilıca Efsanesi

**Gelin
Geldi...**

Bilge Seyidoğlu Anısına

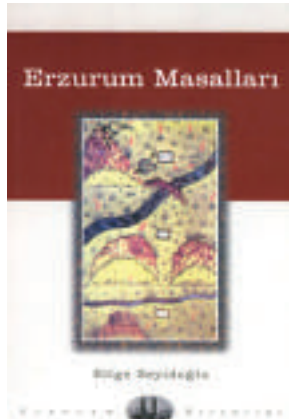

ERZURUM ADINI TÜRK HALK BİLİMİNE KAZIYAN BİLİM İNSANI

Erzurum ona çok şey borçlu. ULUSLAR ARASI OTORİTE Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Kültür ve Folkloru üzerine gerçekleştirdiği bilimsel çalışmalarıyla tanınıyordu. Türk Halk Bilimi ve Çağdaş Türk lehçeleri sahasında uluslararası çapta otorite idi, Erzurum'un folklor vizyonunu ortaya çıkaran bilim adamı olarak biliniyordu. ERZURUM ADINI TÜRK HALK BİLİMİNE KAZIDI. Akademik çalışmalarıyla Erzurum'un tanıtımına büyük katkılar sağladı. Seyidoğlu'nun "Erzurum Masalları" ve "Erzurum Efsaneleri" adlı eserleri yurt dışındaki Türkoloji Fakültelerinde de ders kitabı olarak okutuldu.

Erzurum gelenek ve göreneklerinin yaşatılması, Erzurum'da tarihi ve kültürel dokunun korunması yolunda da önemli girişimler gerçekleştirdi. Bu sebeple. ERZURUM KÜLTÜRÜ, ONA ÇOK ŞEY BORÇLUDUR.

Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu 10 Ağustos Pazar günü vefat etti.

Kısa Özgeçmiş:

Seyidoğlu 13 Mart 1941 yılında Afganistan'ın Kabil şehrinde doğdu. 1964'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. 29 Eylül 1965 tarihinde Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Halk Edebiyatı asistanı olarak göreve başladı. Prof. Dr. Mehmet Kaplan yönetiminde hazırladığı "Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar" başlıklı doktora tezini 26 Haziran 1971'de tamamlayarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde "edebiyat doktoru" unvanını aldı. 1971-1979 yılları arasında doktor asistan olarak göreve devam eden Seyidoğlu, 1972-1974 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Michigan State Üniversitesi'nde Mukayeseli Mit Araştırması Araştırması çalışmaları yaptı, Mukayeseli Folklor ve Edebiyat derslerine devam etti. 1974 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki görevine döndü. Erzurum'da Belli Yerlerle İlgili Efsaneler Üzerine Bir İnceleme konulu tezini hazırlayarak 4 Temmuz 1979'da doçent unvanını aldı. Mitoloji Üzerine Araştırmalar adlı tezi ile 3 Nisan 1989 tarihinde profesörlüğe yükseltildi.

1996 yılında Folklor Araştırmaları Kurumu Türk Folkloruna Hizmet Ödülünü aldı.

Kitaplarından seçmeler:

1. Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar-Metinler ve Açıklamalar, Ankara 1975; II. Baskı, Erzurum Masalları, İstanbul 1999.
2. Erzurum Efsaneleri (Erzurum'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme), Ankara 1985; II. Baskı, Erzurum Efsaneleri, İstanbul 1997; III. Baskı, İstanbul 2005.
3. Mitoloji Üzerine Araştırmalar, Erzurum 1988; I. Baskı, Mitoloji Metinler-Tahliller, Kayseri 1995; II. Baskı, Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller, İstanbul 2002.
4. Güçlükten Kolaylığa Kederden Sevince (Orhan Yavuz ile birlikte), Ankara 1990.

BİLGE SEYİDOĞLU'NUN KALEMİNDEN GELİN GELDİ.

Bugün Ilıca İstasyonu'nun bulunduğu yer vaktiyle gölmüş. Zamanla kaybolan bu gölönü yerine istasyon kurulmuş. Bu gölün adı ile ilgili şu efasne anlatılır: Çevredeki köylerden birinde güzel bir kız varmış. Bu kıza komşu köylerden bir delikanlı aşık olur. Kızın da gönlü delikanlıda. Durumlarını ailelerine açarlar. Bu iki gencin evlendirilmesine karar verilir. Fakat araya delikanlının arkerli-ği giriverir. Kız ile delikanlı murat alıp veremedi 'ayn düşerler. Kız baba evinde, oğlan asker ocağında kavuşacakları günü beklemeye başlarlar.

Birgün köye delikanlının şehit olduğuna dair bir haber gelir. Gelinlik giymeyi bekleyen genç kız bu haber karşısında sarsılır. Ama elden ne gelir ki, artık sevgilisi ölmüştür. Ağlamanın sızlamanın bir faydası yoktur.

Kızın yeni talipleri olur, babası bunlardan birine kızını verir. Düğün kurulur. Davullar vurulup, zurnalar üflenmeye başlanır. Gelin alayı vakti gelince gelinin atını çeker ve yola çıkarlar. Alay yolda bir gölün kıyısına gelince bir müddet dinlenmeye karar verilir. Atından inip gölün berrak sularına bakan genç kızın aklı hep eski sevgilisindedir. Onu düşünmektedir. Gölün pırıl pırıl sularına ba-

karken O'nu sanki suyun içindeymiş gibi görür. Hemen doğrulur suya doğru koşmaya başlar. Suların sakin güzelliğini boza boza ilerler ve alaydakilerin şaşkın bakışları arasında gözden kaybolur. Kafiledelikler her an gelinin çıkacağını ümitle beklemeye başlarlar. Gölde görülen herhangi bir değişiklik gelinin geldiğine yorulur ve bekleyenler: "Gelin geldi, gelin geldi" diye haykırmaya başlarlar. O gölün adı da kayboluncaya kadar "Gelin geldi" olarak söylenir.

Epizotlar:

1. Nişanlısının ölüm haberi gelince başkası ile evlendirilmek üzere yola çıkarılan kız kendisini göle atar. Gölün adı Gelin Gölü olarak kalır.

Efsanede bugün kaybolmuş olan bir gölün isminin menşei anlatılmaktadır. Olay, efsanelerdeki klasik acı sonla biten bir hikâyedir. Sevgilisinin ölümüne üzülen ve başkası ile evlendirilen genç gelin kızın, kendisini göle atmasıyla neticelenir. Dönüşümün nasıl olduğu belli değildir. Fakat gölün kurulduğu bugünkü Ilıca istasyonunun, gölün yerine kurulduğu söylenmektedir.

Bu efsanenin unsurları tam değildir. Daha çok hikaye-efsane karşımı bir anlatımla karşı karşıya bulunuyoruz.

Ilıca'da Gelin Geldi Yolunda...

Nizamettin KORUCU

Pazar ikindiden sonra Ilıca TOKİ konutlarından başlayan yürüyüşüme “Gelin Geldi” ziyaretinde nokatlanmıştı.

Ağustos sıcağında bir Pazar, ferah açık bir havada, Aşkale şosesi güzergâhındayım. Yolun sağ kaldırımında yürüyorum. Ta uzaklardan Palandökenlerden eserek gelen sakın ve hafif rüzgâr ile tozlu yolu adımlıyorum. Sağ tarafımda Ilıcanın eski yerleşim alanı uzanıyor. Sol tarafımda ise yeni kaymakamlık binası, biraz daha arka tarafta Ilıcalıları yeni hayat tarzına uyum sağlamaya zorlayan TOKİ konutları var. Biraz daha ileride yol boyunca askeri saha yer alıyor.

Bu Pazar günümü; iş-güçten, Erzurum'a gidip gelmekten bir türlü vakit ayıramadığım, beldemin sokaklarını gezmeye ayırmışım. Ne kadar zaman geçmiş hatırlamıyorum. Aylar değil, garip gelecek ama belki yıllar var ki bugün yarın diyerek Şeker fabrikası yönüne geçmediğimi hatırladım..

Adımlarıma start verdiğim Pulur çayının mevsim itibarı ile suyu azalmış. Kuzeye istikametinde uzaktan dere içinde halı yıkayan kadınlar ve çocuklar görülüyor. O noktadan sonra su deterjan köpükleriyle zehirlenip, bulanıyor. Ve daha ileri noktalarda kimyasal maddeleri yutmuş olarak tekrar duruluyor. Eskiden

balık tuttuğumuz bu çayda neden balık kalmadığını bir kere daha anlıyorum. Suyun etrafına konup havalandıran yerli ve göçmen kuşları görüyorum. Renkli irili ufaklı kuş türlerinin çoğunluğunu yabancı güvercinler oluşturuyor.

Derenin her iki cenahı da zengin floraya sahip. Bu dereyi Aziziye Belediyesi öncülüğünde gönüllüler grubu kurarak temizlemeliyiz.

Bir gönüllüler hareketi başlatmalıyız. Başta şahsım Pazar günlerimi Aziziye ilçesi Ilıca Mahallesi'nin bir gönüllüsü olarak komşuları, gençleri, çocukları çevre temizliği, tanzimi, ağaçlandırma için gönüllüler hareketine katılmaya teşvik etmek gerek. Yoksa çevreyi, kaybedeceğiz. Çocuklarımız, kuşu, kelebeği, çiçeği, böceği kitaplarda, belgesellerde görecek..

“ Gelin Geldi “ye doğru yürürken gördüğüm birkaç güzellikten de kısaca söz etmek istiyorum.

Adımlarım bedenimi Şeker fabrikasına doğru götürürken, Atatürk Parkına varmıştım. Kazım Karabekir Paşa, Erzurum ricali ve Ilıcalılar Burada Gazi Mustafa Kemal Paşayı karşılamışlardı. Bu olayı temsil eden iki anıt vardı.. Anıtlardan biri Kazım Karabekir Paşaya aitti..

Bu açık alanın arka tarafına döndüğümde, içeri geçiş veren merdivenler, merdivenlerin başında da büyük bir şehitlik levhası yer alıyordu. Park sessiz, sakin, ziyaretçisizdi. Kimseler yoktu. Torunlar şehitleri unutmuştu.. Şehitler Fatiha'ya susamış olmalıydılar. Tarihe bigane kalmıştık.. Çocuklarımız gününbirlik yaşıyordu. İlgileri farklılaşmıştı. Çocuklarımız gününbirlik yaşıyordu. İlgileri farklılaşmıştı. Yüreğim kabarmıştı ama suçlu bizdik galiba, onların ellerinden tutup şehitlerin ziyaret makamlarına ne zaman götürmüşüktük ki.. Hâlbuki mevsimlerden yaz aylardan ağustos günlerden pazardı. Ilıca kavaklarının altı şimdi cıvıl cıvıldı. Piknikçilerden kaç kişinin haberi vardı buradan.. Buraya birçok yerli ve yabancı ziyaretçi gelmeli idi. Buraları yeterince tanıtılmıyordu. Bu işi de gönüllüler gurubu dert edip, dertlenmeliydi.. Ecdadı unutmamalıydık..

Bu sahaya gelene kadar ki (Şeker Fabrikası Yolu) sağ kaldırım yürüyüş yolu olarak düzenlenebilir. Yola bakan tarafa sıralı ağaçlar dikilebilir. Bunun sağlıklı, huzurlu fertler için bir imkân bir fırsat daha olduğunun idrakine varıyorum.

Yola devam ediyorum. Ayaklarım beni sol cenaha doğru götürüyor. Aklımda Gelin Geldi'ye gitmek var ama adımlarım hala o tarafa dönememişti.. Gözlerimi tek katlı oldukça güzel bahçeleri olan evlere dikmişim. Bu evleri, itiraf etmeliyim ki en son lise yıllarında görmüştüm. Yani yaklaşık otuz sene önce. Bu evlerin olanca güzellikleriyle bu günlere kalmasına, yaşıyor olmasına çok sevindim, mutlu oldum. Ne kadar ihmal etmişim bu taraflara gelmeyi. Sanki başka bir muhite düşmüştüm. Ilıca'ya yabancı olmuşum.. Bu sokakları sık sık gezmediğime hayıflanıyorum.

Karşıdan gelen iki gence; " Gençler bu taraftan Gelin Geldi'ye yol var mı?" diye soruyorum: Birisi " - Ben yabancıyım bilmiyorum!" derken öbürü hemen atıldı;

" Abi az ileride!" dedi. Eliyle İstasyon tarafını tarif etti. Gence teşekkür ederek, toprak bir yoldan mucur kırık taş yığınlarının olduğu alanı geçiyorum. Karşıma tren istasyonunun küçük eski tarz hoş bir yapı olan bekleme binası çıkıyor, hemen sol yanında yeni yapıldığı belli olan bir çeşme var. Çeşmenin yanı başında demir parmaklıklarla çevrilmiş "Gelin Geldi" mekânına, ziyaret yerine doğru ilerliyorum.

Vakit akşama yaklaşıyor. Havada ki tatlı serinlik devam ediyor . Çevrede, benden başka biraz uzakta hayvanlarını otlatan bir kişi ve yanı başımdan selam vererek geçen iki insandan başka kimsecikler yok.

Nihayet "Gelin Geldi" deyim. Demir parmaklıklarına tutunarak dakikalarca suya bakıyorum. İçim

kıpır, kıpır. Bahçenin içinde yaklaşık 20- 30 m2 lik minik bir havuz gibi. Biraz ürkek halde efsaneyi bende yaşamak istiyorum. Dayanamıyorum ve suya hafif işitilir bir sesle " Gelin Geldi ! Gelin Geldi! " diye sesleniyorum. Suda yer yer kıpırtılar, hafif kaynamalar başlıyor. Hazin bir hikâyesi olan bu suyun insanı kendine çeken içine alan, tarifi zor bir hüznü benliğimi sarıyor.

Saklı değerlerimizden bir yer burası. Bu ziyaretgâhın halkımız içinde çok mühim bir değeri var. Ama Ilıcaya gelen piknikçilerin de haberi yok.. Yeni nesillere tanıtılmalı diye düşünüyorum. Çevresi şimdi-lik temiz, fakat bu temizliğin korunması gerekir. Bunun için çöp kutuları konulması lazım. Burası çevre düzenlemesi yapılarak, insanların dinlenebilecekleri bir turistik mekân haline getirilebilir. Bütün bunlar yapılırken hepsinden önemlisi çevreye ve tarihi dokuya titizlikle uyulan çalışmalar yapılmalıdır.

"Gelin Geldi"nin kenarında oturarak dinlenirken, kah kıpırdayan sulara kah Erzurum'dan gelip İstanbul'a uzanan demiryoluna dalıp gidiyorum.. Murat alıp vermeyeden ayrı düşen gençlerin efsanesini burada gerçekleşmiş.. İstasyonun bu göl yanında kurulması tesadüf müdür, yoksa tevafuk mu? Düşünmeye başladım..

İstasyon; ayrılanların kavuştuğu, kavuşanların ayrıldığı bu mekan. Şehit olan sevdiği erkek için bu gölde hayatını veren güzel gelinin yaşadığı hasret ve özlemin, acının ve sevincin düğümlendiği bu yer gözüme bir başka gözüktü.. Her efsanenin bir gerçeği bağrında barındırdığına bir kere daha şahadet ettim..

Dudaklarım gayri ihtiyari bir kere daha "gelin geldi!" "gelin geldi!" diye mırıldanırken gölün suları fokurdamay başlamıştı ki genç bir kızın sesiyle irkil-dim.

"Tren geldi!" "Tren geldi!" Erzurum'dan hareket eden Haydarpaşa ekspresi istasyona gelmişti..

Gölün kenarında ayağı kalktım. Çok kısa süre istasyonda duran trenin gurbete doğru gidişini seyre daldım..

Gün aşıyordu..Akşam yakındı.. Ilıcanın tozlu yollarında bir başıma "bu yürüyüşü bu ziyaretleri daha sık yapmalıyım" kararıyla yürümeye başladım..

ALACA 'da
TÜRK KATLIAMI

1.Köyün Coğrafyası

Alaca Köyü, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü içinde kalmaktadır. İdari yönden Erzurum'un Ilıca ilçesine bağlı olup, Ilıca'nın batısında yer almaktadır. Alaca Köyünün Ilıca ilçe merkezine uzaklığı 12 km., Erzurum'a uzaklığı ise 30 km. kadardır. Köy ulaşım yönünden elverişli bir konumda kurulmuştur. Köye hem kara hem de demiryolu ile ulaşmak mümkündür. Erzurum-Erzincan demiryolu yerleşmenin biraz güneyinden geçmektedir. Köy aynı zamanda Erzurum-Erzincan tarihi yolu üzerinde bulunur. Köyün rakımı 1780 metre civarındadır.

Alaca Köyü, Fırat'ın en önemli kollarından biri olan Karasu'nun Aşkale Depresyonu ile Erzurum ovası arasında açmış olduğu vadinin kuzey yamacında kurulmuştur. Yerleşmenin biraz kuzeyinde ise 1800-1900 m yükseltisinde gelişmiş olan Daphan Ovası uzanır.

Alaca Köyü ilk olarak bugün köyün yaklaşık olarak iki kilometre doğusunda bulunan ve Çiçekli istasyonu olarak bilinen ve halk arasında göller bölgesi olarak adlandırılan yerde kurulmuştur. Hangi nedenlerle buranın terk edildiği ve ne zaman şu anki yerine konuşlandırıldığına dair bir belge bulunmamaktadır. Yalnız Çiçekli'nin bulunduğu bölge daha sulak bir araziye sahiptir. Bu nedenle hem tarıma daha elverişli hem de depremde daha fazla hasarın gelebileceği bir konumdadır. Bu nedenlerden dolayı burası terk edilerek köyün bugünkü yerine gelmiş olmalıdır.

Yörede şiddetli karasal iklim hüküm sürer. Kışları uzun, soğuk ve kar yağışlı, yazlar ise kısa ve serin geçer. Erzurum Meteoroloji istasyonu verilerine göre ise yıllık ortalama sıcaklık 5.9oC, yıllık ortalama yağış miktarı ise 447 mm. civarında seyreder. İklimin olumsuz şartlar arz etmesi bu yerleşmenin de sosyo-ekonomik yönden geri kalmasına yol açmıştır.

Yerleşme çevresinin bitki örtüsü antropojen steptir. Arazinin büyük bir kısmı kültür bitkilerine tahsis edilmiştir. Yalnızca verimsiz alanlarda meralarda ve akarsu boylarında yabani armut, kuşburnu, söğüt, geyik diken (aluç) gibi çalı ve ağaç türlerine rastlanılır. Sahanın bitki örtüsü bakımından fakir olması beşeri müdahalelerden kaynaklanmaktadır.

Bölge genelinde olduğu gibi Alaca köyündeki hal-kinde en önemli geçim kaynağı hayvancılıktır. Köyde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığı yapılmaktadır.

Bunun yanında, son yıllarda, yerleşmenin Erzurum şehrine yakınlığından dolayı kümes hayvancılığı da gelişmekte olan ekonomik faaliyetlerdendir.

Yöre halkının en önemli ekonomik faaliyetlerinden birisi de tarımdır. Tarım yapılabilecek arazinin mevcut olmasına rağmen olumsuz iklim şartları bu faaliyeti sınırlandırmaktadır. Köy arazinin özellikle Karasu vadisine rastlayan kısımlarında sulu tarım faaliyeti gerçekleştirilmekte, şekerpancarı, yonca, korunga, patates yetiştirilmektedir. Daphan ovasına rastlayan alanda ise kuru tarım yapılmaktadır. Fakat Kuzgun Barajı sulama tesislerinin faaliyete geçmesi ise buralarda sulu tarım alanı haline gelmiştir. Köyün diğer kesimleri ise mera olarak kullanılmaktadır.

2. Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar

Alaca Köyü'nü tarihe mal eden en önemli olaylar, I. Dünya Savaşı'nda yaşanan kara günlerde meydana gelmiştir. Artık Alaca Köyü Türk Ulusuna karşı düzenlenen bir soykırımın tanığı olarak tarih sahnesindeki yerini alacaktır. Çalışmamızın bu kısmında belgeler ve görgü tanıklarına dayanarak köyün I. Dünya Savaşından itibaren yaşadığı bu süreci aktar- mağa çalışacağız.

Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında I. Dünya savaşına girmesiyle, Anadolu'daki Türk varlığı büyük bir imtihanla da karşı karşıya kalmıştır. Fransız ihtilalinden sonra Osmanlı Devletinin değişik bölgelerinde bağımsızlık hareketleri birbiri ardınca takip etti. Bundan daha vahimi Anadolu üzerinde parçalama senaryoları da yazılmaya başlandı. Bu senaryoya göre; batılı güçlerce doğu vilayetlerinde bir Ermenistan'ın kurulması kararlaştırıldı.

Enver Paşa komutasındaki Türk ordusunun Sarıkamış mağlubiyetinden sonra doğu cephesinde sürekli bir gerileme başladı. Nihayet 16 Şubat 1916'da General Yudenich komutasındaki Rus birlikleri Erzurum'u işgal ettiler. Şehirdeki birçok yaralı Ilıca ve Alaca üzerinden Erzincan'a sevk edildi. Bundan başka Rus işgalinden önce Erzurum'un birçok yerinde olduğu gibi Alacadan da sivil halkın bir kısmı muhacir olarak batıdaki illere gitmek zorunda kalmışlardı. Gidemeyenler de bu andan itibaren Rus tahakkümü altına girmişlerdi. 1916-1918 yılları arası Erzurum şehri çevresiyle beraber, Rusların ahalie dokunulmayacağı talimatına rağmen hem Rus hem de Ermeni mezalimine maruz kaldı. Bu arada Ruslar 1916 yılında Alaca'nın da önünden geçen ve batıya rahatlıkla ulaşmalarını sağlayacak

olan dar hattı inşa ettiler. Doğunun ilk demiryolları olan dar hat daha sonraları uyum sağlanamadığı için terkedilmiştir. Günümüzde kalıntılara halen karşılaşılmaktadır.

Çarlık Rusya'sında Ekim ihtilalinin çıkması ile beraber bölge insanı eskisinden daha tehlikeli bir durum ile karşılaştı. Çünkü çekilen Rus askerlerinin yerini Ermeni Alayları alıyordu. Bölgede çoğunluğu ele geçirme ve kafalarındaki Türk'e karşı olan kini tatbik etmek isteyen Ermeniler aradıkları fırsatı bulmuştu. Erzincan'dan Kafkaslara kadar uzanan bölgede müthiş bir mezalim başladı. Türk askeri makamlarının Brest Litovsk görüşmelerinin sonucunu bekleyecek zamanları kalmamıştı. Bölgeden acı feryatlar yükseliyordu. Bundan dolayı Kazım Karabekir komutasındaki I. Kafkas Kolordusu Erzincan doğrultusunda harekâta başladı.

Rus kuvvetlerinin çekilmesi ile beraber bölgede hayali Ermenistan Devletini kuramayacaklarını anlayan Ermeni çeteleri kaçış yolu üzerlerindeki Türk köylerini, kasabalarını, illerini yakıp yıkıyor, insanlarını dünyada emsali görülmeyen işkence yöntemleri ile vahşice katlediyorlardı.

Ermeniler geri çekileceklerini fakat bu bölgede de hiç bir Türk'ü sağ bırakmayacaklarını ifade ediyorlardı. Onların bu insanlık dışı davranışlarından Ruslar bile rahatsızlık duyuyordu. Gerçektende Ermeniler dedikleri gibi yapıyor, Türk insanına karşı bir soykırım uygulaması gerçekleştiriyorlardı. Kadın, çocuk, ihtiyar, genç demeden insanlar katlediliyordu.

Türk birlikleri ilerlemelerinde oldukça acele ediyorlardı. Bunda Erzurum ve civarında bulunan 7000 Ermeni'nin öncelikle Karasu varisindeki Karabıyık, Tazegül, Cinis, Alaca, Poçık, Ağaver, Ilıcadan gerçekleştirdikleri katliamlarla ilgili haberlerin yoğunluğu neden oluyordu.

4 Mart günü Erzincan'dan ayrılarak Sansa Boğazı yoluyla Mama Hatun'a, 7 Martta Haydari Boğazına varan K.Kazım Karabekir Paşa şehirdeki Ermenilere bir mektup gönderdi. Mektupta:

"Rusya Cumhuriyeti ile sulh akdedildi. Ruslar bu sulh muahede nemesi mucibince (12) 93 Seferi'nde ellerine geçene aramız dahi dâhil olmak üzere tek mil memâlikimizi

tahliye taahhüt ettiler ve ekser aksamını tahliye ederek çekildiler. Diğer cihetten birçok kıtaatımız Batum'a çıkmaktadır. Bunlar, Kars'a doğru yürüyeceklerdir. Biz Rusların esirlerini, Ruslar da bizim esirlerimizi iadeye başladık. İlk esir kafilesini birbirimize verdik. Rusların tahliye ettiği araziye teslim almak üzere Kolordularımız Erzincan civarında toplandı. Bu hareketimiz esnasında karşımıza çıkacak her silâhlı pek tabii asi telâkki edilecek ve hakkında kanunun emrettiği en ağır ceza tatbik

edilecektir. Erzurum'da medeniyet ve insaniyete külliyen muhalif olan harekâtı icradan vazgeçerek nihayet 9 Mart (I) 334 akşamına kadar Erzurum'u ve sonra da tek-mil arazimizi terk ile Kafkasya dâhiline çekilmenizi ihtar ediyorum. Bu ihtarımı tevfik-i hareket etmediğiniz takdirde dökülecek kanların pek ağır olacak olan mesuliyeti tamamı ile size râci olacaktır.”

Ermeniler geri çekileceklerini fakat bu bölgede de hiç bir Türk'ü sağ bırakmayacaklarını ifade ediyorlardı. Onların bu insanlık dışı davranışlarından Ruslar bile rahatsızlık duyuyordu. Gerçektende Ermeniler dedikleri gibi yapıyor, Türk insanına karşı bir soykırım uygulaması gerçekleştiriyorlardı. Kadın, çocuk, ihtiyar, genç demeden insanlar katlediliyordu.

Ordu Karargâh, 9 Mart'da, Tazegül-İlica arasındaki Alaca Köyü'ne taşındı. Köy kısa bir müddet I.Kafkas Kolordusu komutanının karargâhı oldu. Ancak bu köyde gerçekleştirilen Ermeni vahşeti karşısında Kazım Karabekir Paşa oldukça üzülmüştü. I.Kafkas Kolordusu Komutanı bu acıklı sahneyi hatıratında şöyle anlatmaktadır:

“10 Mart sabahı erkenden ordudan gelen şifre canımı sıktı. Teklifim kabul olunmuyordu. Vaziyeti yakından görüp kati bir karar vermek için karargâhımı Tazegül'den Alaca Köyüne naklettim Erzurum şehrini ve tahkimatını görebilecek bir tasarrut mevkiini bu köyün şimali şarki sırtlarında buldum. Burası şehre 25 km. mesafede idi. Ermeni kıtalarının işgal ettiği mevzilere de 10 km. yaklaşmıştım. Tasarrut mevkiine hareketimden önce, köyü dolaştım. Facianın en müthişi burada idi. Süngülenmiş veya takılmış cesetlerin başındaki ağlaşma ve bağışmalar insanın tüylerini ürpertiyordu. Süngülenmiş memedeki çocuklar kucağına almış bazı analar saçlarını yoluyorlardı. Sanıyorum ki, yeryüzünde bu kadar feci bir sahneyi gören gözler pek mahdûddur. Biz bu kanlı manzaranın karşısında elem duymuş insanlardanız. İnsanların iyi duygulardan mahrum kalınca, hayvanlardan daha vahşi bir mahlûk olabileceklerini ibretle seyrettik. Burada, sağ kalanlara birer gümüş mecidiye dağıttırdım ve aynı nasihatleri verdim, tesliye ettim. Karargâhımla birkaç gece köylerinde kalacağımı, fakat köylünün benim misafirim olarak iâşe edilebileceğini söyledim.”

Alaca gerçekten Erzurum köyleri arasında en çok Ermenilerce tahribata ve insanca kayba uğratılmış köylerdendi. Yukarıda verdiğimiz belgeler yapılan katliamı bütün boyutları ile ortaya koymaktadır. Belgelerin yanı sıra o günleri yaşayan canlı tanıklar da bulunuyordu Bu faciadan kurtulabilenler arasında İsmail Usta da vardı. Belgelere ve onun verdiği bilgilere göre yapılan iki kazıda 278 insana ait kalıntılar bulunmuş ve kamuoyuna basın yayın araçları ile duyurulmuştur.

Burada Kazım Karabekir, III. Ordu Komutanı Vehip Paşa ile temas kurdu ve Erzurum'un kurtuluşu için yapacağı planların uygunluğunu görmek için, Erzurum'a göre köyün kuzeydoğusundaki tepede çalışmalarda bulundu. Bilindiği gibi 12 Mart 1918'de de şehir Ermeni zulmünden kurtarıldı.

Alaca'da büyük bir katliamın yapıldığını kanıtlayan diğer belgeler de şunlardır:

1-Üçüncü Ordu Kumandanlığının 12 Mart 1918 tarihli rapor hûlasası: “Karargâhını Erzurum'un 28 km. garbında bir köyde tesis eden bir kumandanımızın bu köyde şahit olduğu Ermeni mezalimine dair vermiş olduğu rapordan hûlasa: 12.3.34

“Ermeniler bu köyde ele geçirdikleri 278 İslami hanelerine kapayarak, cümlesini itlaf etmişlerdir. Ayrıca kırk iki Müslüman, hanelerinde pek ağır mecruh olarak bulundu. Irzlarına tecavüz edildikten sonra itlaf edilen kadınların, ciğerleri duvarlara asılmış genç kızların karınları deşilmiş ve vücutlarına benzin dökülerek ihrak edilmiş birçok çocuk ve erkekler bulunmuştur.

2-Osmanlı Ordusu Hümayunu Başkumandanlığı Vekâleti tarafından Milli Ajansa gönderilen 12 Mart 1918 tarihli yazı:

“Ermeniler bu köyde ele geçirdikleri 278 İslami evlerine kapatarak, cümlesini itlaf etmişler, ayrıca kırk iki İslam yine hanelerinde pek ağır mecruh bulunmuştur. İtlaf edilenler arasında ırzlarına tecavüz edildikten sonra öldürülerek ciğerleri duvarlara asılmış genç kızlar, karınları deşilmiş hamile kadınlar, beyinleri akıtılmış ve vücutlarına benzin dökülerek ihrak edilmiş çocuk ve erkekler bulunmuştur.”

3-Rus Yarbayı Tverdo Khlebof'un “Hatıra” Eserinden:

“Alaca menzil kumandanlığı müteahhidi olan bir Ermeni, 27 Şubatta Alaca'da yapılan vahşet hakkında bizzat şöyle hikâye etti:

“Ermeniler bir Türk karısını duvara çivilemişler, sonra kalbini çıkarıp üstüne asmışlar”

4-Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanı Kazım Karabekir'in Ermenilerin Alaca'daki vahşetini Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na bildirilen 10 Mart 1918 tarihli raporu:

“Üçüncü Ordu Kumandanlığına

Kolordu Karargâhının Alaca'ya vusulünde Ermenilerin elinden kaçarak kurtulabilen kırk sekiz nüfustan maada, iki odaya doldurularak itlafa teşebbüs ettikleri ahali-i İslamiye den iki yüz yetmiş sekizini şehit ve kırk ikisini ekserisi ağır olmak üzere mecruh buldum. Mecruhunun tedavi ve istirahatlarına çalışılmaktadır. İki yüz yetmiş sekiz şehit kümesi içerisinde ırzlarına tecavüzden sonra ciğerleri duvarlara asılmış genç kızlar, karınları deşilmiş hamile kadınlar, beyinleri süngülenmiş veya vücutlarına benzin dökülerek ihrak edilmiş çocuk ve erkeklerin hasil ettiği pek hazin levha ile İkinci Kolordudan gelirken Arapgir ve Eğinde üç dört bin Ermeni'nin kısmen ihtida perdesi arkasında büyük bir hürriyet ve musavat-ı tamme ile mesrurane bir hayat geçirmekte olduklarını tahatturla, gördüğüm bu iki hadise arasındaki tezat ve mübayenetten mütevellit ye's ve teessürünü hak-i pay-i kumandanilerine bu zavallı şehitlerin başucunda arz etmeğe bir mecburiyet-i deruniye hisseylediğim maruzdur.

1.Kolordu Kafkas Kumandanı
Harekât 397
Kazım Karabekir

5-25 Eylül 1919`da Erzurum`a Gelen Amerika Birleşik Devletleri Temsilcisi General Harbord`a 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Tarafından Verilen Rapor:

10 Mart`ta hazırlığımız bitti. Kolordu Karargâhını Alaca Köyünde kurdum.

Karargâhının bulunduğu Alaca Köyünde, cenazeler insanın aklını oynatacak bir halde idi. Bütün çocuklar süngülenmiş, yaşlılar ve kadınlar samanlıklara doldurulup yakılmış. Gençler baltalarla parçalanmıştı. Çivilere asılmış ciğer ve kalpler görülüyordu. Bütün bu acıklı görünüşler, Erzurum`a atılmaya ve oradaki zavallılara yardıma bizi mahkûm etmişti.

6-Erzurum Vilayetinde Vuku Bulan Ermeni Mezalimi Tahkik Heyetinin Raporu:

12.6.918 günü saat 9 da Nurşin köyünden hareketle saat 17 de Alaca Köyüne geldik.

Alaca Köyü ay biçiminde etrafını çevreleyen yüksek bir tepenin, ortasında bulunan bir düzlükte idi. Önü ise Erzurum Ovasına müteveccih. Ermeniler köy halkının bir kısmını evlerinde çoğun da iki samanlıkta diri diri yakmışlardı. 150 haneden 118`ini, camini, medresesini yakıp yıkmışlar. Erzak, eşya ve hayvanlarını da alıp götürmüşlerdi. Bililtizam sağ bıraktıkları en büyüğü 10 yaşında 20 çocuktan bazılarının bir gözünü çıkarmışlar bazısının da, dudaklarını, burunlarını, kulaklarını ve yanaklarını doğramışlar, kimisinin de kol ve bacaklarını budamışlardı.

Bu köy halkından Kürtoğullarından 60 yaşlarında İs-

mail ve Nuh oğullarından 18 yaşında Sait, 17 yaşında Taştan, Ebuoğullarından Hasan oğlu Halil, Aşık Oğullarından Mehmet Oğlu 17 Yaşında Şerif, Köy Ağalarından Selim Bey ile 5 kadın, yukarıda zikrettiğim 20 sakat çocuk, sağ olarak kalmışlardır. Bunlardan, Sait, Taştan ve Halil arabaları ile Ermenilerim gasp ettikleri erzak ve eşyanın bir kısmını Erzurum`a götürmüşler, Erzurum`da komiteler bunları katletmek istedikleri halde, Kunduracı diğer bir Ermeni bu gençleri ellerinden kurtarmıştır. Bu kurtuluşu Taştan şöyle anlattı;

— Şubatın 4`üncü günü Trabzon cihetinden köyümüze birçok Ermeni geldi. Aç kurtlar gibi evlere hücum ettiler. Bunların kadınları da omuzlarında çaprazlama ikişer dizi, bellerinde ise birer fişeklik takmışlar, bombalar ve rovelverlerle silahlanmışlardı. Evlere cebren girip bu Ermeniler köylülerin paralarını, kıymetli eşyalarını, tavuklara varana kadar hayvanlarını ve erzaklarını arabalara yükleyip götürüyorlardı. Bizim arabaya da bunlar erzak yükledi ve güya arabamızı geri getirmek için benimle kardeşim Sait ve köyümüzden Halil`i birlikte Ilıca'ya götürdüler. Ilıca'ya varınca, arabamıza Ermeni kadınları bindi. Onları da Erzurum`a kadar götürdük.

Erzurum`un Keçiler pınarına vardığımızda Ermeniler her üçümüzün kolunu bağlayıp, oradaki Ermenilere teslim ettiler. Bunlarda bizi Erzurum istasyonuna götürüp orada kunduracılık yapan diğer bir Ermeni teslim edip gittiler.

Bu Ermeni iplerimizi çözerken köyümüzü ve kümünesi olduğumuzu soruyordu. Alaca Köyünden Kürt Oğullarından olduğumuzu söyledik. Kendisinin Gögnüklü olduğunu bildiren Ermeni bize,

-”Ermenilerin kudurduğunu, Müslümanları kestiklerini işitmediniz mi? onlarla buraya kadar nasıl oldu da geldiniz. Yine Allah`a şükredin ki sizi bize sağ teslim ettiler” dedi.

Bizde, ne suretle getirildiğimizi anlattık. Bu suretle hasbi hal ettikten sonra, kulübeye doğru eşkıyalar gibi, silahlanmış 20 kadar Ermeni geldi.

Bunlar birbirlerine nişancılıkta ki maharetlerini methediyorlardı. Birisi bu vakte kadar, boşa bir kurşun sarf etmediğini, diğeri de havaya atılan meteliği vurduğunu anlatıp iddialaşırken, içlerinden biri bizi gösterdi.

— İşte size üç hedef, dışarı çıkaralım. 100 metre mesafeye dikelim, eğer sağ gözlerini bebeklerinden vuramazsam yüzüme tükürün dedi. Diğerleri bu teklifi muvafık bulduklarından bize,

—Haydi, ulan dışarı! Dediler. Böyle şey olacağıma ihtimal vermediğimizden, biz üçümüz güllüşüyorduk. Ermeniler bu halimize hiddet ederek üzerimize yürüdüler. Dipçikle vurarak üçümüzü dışarı çıkarıyorlardı ki, kunduracı yerinden fırladı ve Ermenilere

—*Ne yapacağımızı fark edemiyorsunuz galiba. Bu adamları kumandanlık vazife ile buraya gönderdi. Biraz sonra aldıracaklar. Başımı belaya sokmak mı istiyorsunuz? Bırakın şunları diyerek bizleri ellerinden kurtardı. Ermenilerde kunduracıya küfür ede uzaklaştılar. Biraz sonra kulübeye diğer bir Ermeni geldi. Bu Ermeni'yi ben şahsen tanıyordum. Kan köylüsü idi. Kunduracı buna:*

—*Bizimkiler bu zavallıların arabalarına, erzaklarını ailelerini yüklemişler. Bu karda kıyamette ta Alaca köyünden buraya getirtmişler. Arabalarını öküzlerini ellerinden almışlar, kendilerini de bağlayıp buraya getirdiler. Demin buraya Sitavuk köylü Çakaloğlu Korlik, İshanoğlu Nişan çeteleri efradıyla gelmişlerdi, bunları çıkarıp nişancılıktaki maharetleri tecrübe etmek istediler. Çocukları güç halle ellerinden kurtardım. Rica ederim bu çocuklara asker elbisesi giydirdim de, Erzurum'a götürüp teslim edelim. Diye adeta yalvardı. Bunun üzerine (Kanlı) ermeni alelacele asker elbisesi giyindi, fişekliğini kuşandı. Silahını alarak Kunduracı ile bizi önlerini kattılar. Güya, mahfuzlu götürüyorlarmış gibi, süngü takılı ve tüfekler elde hazır vaziyette bizi Erzurum'a götürdüler..."*

Alaca gerçekten Erzurum köyleri arasında en çok Ermenilerce tahribata ve insanca kayba uğratılmış köylerdendi. Yukarda verdiğimiz belgeler yapılan katliamı bütün boyutları ile ortaya koymaktadır. Belgelerin yanı sıra o günleri yaşayan canlı tanıklar da bulunuyordu Bu faciadan kurtulabilenler arasında İsmail Usta da vardı. Belgelere ve onun verdiği bilgilere göre yapılan iki kazıda 278 insana ait kalıntılar bulunmuş ve kamuoyuna basın yayın araçları ile duyurulmuştur. Olaya tanıklık eden insanların ifadeleriyle, Ermeniler onları sadece yakmakla kalmamış, ciğerlerini sökerek duvarlara asmışlar, hamile kadınların da karınlarını deşmişlerdir.

İlk kazı Prof. Dr. Enver Konukçu ve Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut tarafından 5 Mayıs 1986 tarihinde 2 oda mezarda gerçekleştirilmiştir. Bu ilk kazıda 150'den fazla insan iskeletine karşılaşılmıştır. Bulunan kemikler içersinde çocuklara ait olanlar çoğunlukta idi. Mezarlarda üst üste yığılı iskeletlerin yüksekliği iki üç metre idi. İskeletler arasında henüz çürümemiş giysi parçaları, süs eşyaları, muskalar ve bir Kur'an-ı Kerim yer almaktaydı.

İkinci kazı Temmuz 1986'da Prof. Dr. Cevat Başaran tarafından bir başka oda mezarda gerçekleştirilmiştir. Burada da 130 civarında insan iskeleti, dağınık Kur'an-ı Kerim sayfaları, genç kızları ait örgülü saç parçaları, bakır tel bilezik ve yüzükler, muskalar üzerinde "yadigâr" yazılı akik taşı kolye ve boncuklar, mermi çekirdek ve kovanları ile ağızlıklar, giysi parçaları ele geçirilmiştir

Alaca katliamını yaşayan canlı tanıklar belgeleri ve bulguları teyit etmektedirler. Prof. Dr. D.A. Akbu-

lut, olayı yaşayanlarla yaptığı mülakatla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir;

"Alaca katliamının tanıklarından biri aynı köyden İsmail (Gürcan) Usta'dır. Katliam yapıldığı sıra 7-8 yaşlarında bulunan İsmail Usta, aldığı süngü yarısından ilahi hikmetle kurtulabilmişti.

Bu hadisenin iki tanığı da vardır. Bunlar Alaca Köyünden olmayıp, Alaca'ya 3-4 km. uzaklıktaki Evreni (Atlıkonak) Köyünden 1321 (1905) doğumlu Fazıl Yıldırım ve kardeşi 1325 (1909) doğumlu Asım Yıldırım'dır. Bu iki şahsın tanıklığına göre, Ermenilerin çevre köylerde katliam yaptıkları duyulunca, Alaca ahali Evreni'ye giderek bu köyde bir hafta kadar misafir kalmışlar. Fakat yerli Ermeniler onlara haber göndererek, köylerine dönmelerini istemişler ve kendilerine zarar verilmeyeceğini temin etmişler. Bunun üzerine çoğu yaşlı, kadın ve çocuk olan Alacalılar da köylerine dönmüşler. Bir kaç gün sonra Alaca'dan silah sesleri gelmeğe, insan bağırtıları duyulmaya başlamış. Bunu yangınlar takip etmiş. Bütün bunlara Evrenililer şahit olmuş. İki gün sonra Türk askeri Alaca'ya gelmiş bunun üzerine Evreni Köyünden bazı kişiler Alaca'ya koşmuş. Bunlar arasında Fazıl Yıldırım da bulunuyormuş. Fazıl Yıldırım olayı anlatırken diyor ki: *İki gün boyunca tüyler ürpertici sesler, bağırılmalar, ağlamalar duyduk. Alaca'da evler yanıyordu ve biz bunu karşıdan görebiliyorduk. Boru seslerini işitince Türk ordusunun geldiğini anladık. Ben o sırada 16-17 yaşlarında idim. Hava soğut her taraf karla kaplı olmasına rağmen Alaca'ya gittim ve Ermeni mezalimini gözlerimle gördüm."*

Katliamın canlı şahidi olan İsmail Usta, Alaca Şehitliğinin açılışında katliamla ilgili şu bilgileri vermektedir;

"*Ermenilerin karargâhı buradaydı, silah depoları da burada bulunuyordu. Bizleri topladılar ve bir eve yerleştirdiler. Önce arkamızdan ateş ettiler, daha sonra da yere düşenleri hem kurşunlayıp, hem de süngülediler. Ben annemle birlikte bağlanmıştım. Atılan kurşunlar anneme isabet etti ve annem öldü. Ben ise iki süngü yarası aldım. Daha sonra sabah Türk askeri geldi. Ermeniler hep kaçmışlardı. Bize seslendiler (sağ olan var mı?) diye. Bizi alıp yaralarımızı sardılar. Bu arada 3-4 Türk daha öldü. Asıl acı olay köyün diğer kısımlarında idi. Türkleri Ermeniler ayaklarından duvarlara asmış, çivilemiş ve karınlarını yarmışlardı. Ciğerleri dışarı çıkmıştı. Bazı insanları mal gibi boğazlamış, kadın, erkek, genç, yaşlı demeden tüm köyü katletmişlerdi"*.

Murat Sertoğlu, 17 Eylül 1982 tarihli Tercüman Gazetesinde İsmail Gürcan ile Ermenilerin Alaca Katliamı ile ilgili yaptığı mülakatta şunları ifade etmektedir:

“Daha öncede belirtmiş olduğumum gibi Doğu Anadolu’nun ünlü insan kasabı General Antranik ve hem-palarının yüzlerce vahşetinden sadece üçünü anlatmakla yetineceğim. İlk sırayı da, bugün Erzurum’da hattatlık yaparak geçinen 76 yaşında ki Alaca-köylü İsmail Gürcan’a ayırıyorum. Söz onun:

Köyümüz, Erzurum merkezine bağlı Erzurum’un iki kilometre kadar batsısındaydı. Tam, yüzde yüz bir Türk köyü idi. Burada tek Ermeni ailesi bile yoktu.

Ruslar Erzurum ve çevresini işgal ettikten sonra, köyümüzde bazı ambarlar ve cephanelikler meydana getirdiler. Ambarları çeşitli silahlar ve askeri eşya ile doldurdular.

Pek güzel tahmin edileceği gibi, köyde eli silah tutacak çağda erkek nüfus kalmamış olduğu gibi, evlerde de silah namına çakı bile bırakmamıştı.

Eli silah tutabilecek çağdaki bütün erkekler, zaten seferberliğin ilan edilmesi ile beraber silâh altına alınarak ayrılmış bulunuyorlardı. Ruslar köyümüzü ele geçirince bir tarama daha yaparak arta kalan orta yaşlı erkeklerle yeni palazlanmaya başlamış bulunan delikanlıları da toplamışlar ve bunları Rusya’nın içlerinde ki esir kaplarına göndermişlerdi. Böylece köyümüzde sadece yaşlı erkeklerle kadınlar ve biz küçük çocuklar kalmıştık.

Bir gün baktık, köye Ermeni askerleri geldi. Bunlar General Antranik’in adamları idiler. Ruslar, cephanelikleri ve silah ambarlarını onlara teslim ederek çekip gittiler. Mevsim kıştı. Şubat ayının yarısında idik. Her

yer karla kaplı bulunuyordu. Dışarıda müthiş bir soğuk vardı. Bir anda köye hâkim oluveren Ermeniler, hem sevinçli, hem de telaşlı görünüyorlardı. Her hallerinden bizler için hiç de hoş olmayan şeyler hazırlamakta olduklarını sezinliyorduk.

Ve tabii korkuyorduk. Bunun sebebi de henüz çocuk olduğumuz halde büyüklerimiz konuşurlarken kulağımıza zaman zaman çalınan bazı acı ve korkunç şeylerdi. Rus işgali iki yılı dolduruyordu. Bu zaman içinde Rusların bir çeşit cellât hizmetinde kullandıkları Ermenilerin birçok Türk köyünü bastıklarını, yaktıklarını, pek çok Türk’ü de gaddarca öldürdüklerini duymuştuk. Acaba bizim köye de mi böyle kötü bir düşünce ile gelmişlerdi?

Tek umudumuz son derece fukara düşmüş bulunmamızdı. Ermeniler de bunu pek güzel biliyorlardı. Soyulacak tek ev kalmamıştı. Kadınlarımız son yüzük ve bileziklerini yiyecek bir şeyler alabilmek için çoktan Erzurum’un Ermeni kuyumcularına yok pahasına satmış bulunuyorlardı. Ermeni askerleri bu durumda evlerimizi boş yere neden basıp arasınlar, bize işkence yapsınlar diye düşünüyorduk.

Bunun için de, köyü sardıkları ve bütün çıkış yollarını kestikleri vakit bir mana veremedik. Neden yapıyorlardı bunu? Hem bu havada kim ve nereye gidebilirdi ki?

Bundan sonra ev eve kapılarımızı çalmağa başladılar. Yaşlarına bakmadan bütün erkekleri topluyorlardı. İhtiyarları ve delikanlılık yolunda bulunan bütün erkekleri....

İleri sürdükleri bahane, karların kapamış bulunduğu yolların açılması idi. Erkekler yaşlı olsun, genç olsun çalıştırılacaklardı. Bunlar dipçiklerin tehdidi altında zorla götürülürlerken, sözde yolda kaçmasınlar diye ikişer ikişer kollarından bağlanıyorlardı.

Eskiden Erzurum erkeklerinin bir adetleri vardı. Başlarına giydikleri fes veya külahlarının üzerine birer ince sarık sararlardı. İşte götürülenlerin kollarını bağlamak için şimdi bu sarıkları kullanıyorlardı. Aynı zamanda evde kalanlara sıkı sıkı tembihte de bulunuyorlardı. Hiç kimse, hiçbir sebep ve bahane ile evinden çıkamayacaktı.

Kısacası, köyce evlerimize hapsedilmiş bulunuyorduk. Son erkeleri de yanlarından alınan her ev bir matem haneye dönmüş, bulunuyordu. Ağlaşmaktan başka elimizden bir şey gelmiyordu.

Çok geçmeden karanlık bastı. Bütün evlerin perdeleri kapalı olduğundan, ortalık zindana döndü. Uyumak kimin aklının ucundan geçiyordu? Hepimiz aç olduğumuz halde kim ağzına bir lokma ekmek atmayı düşünüyordu?

Derken birdenbire karanlıklar içinden silah sesleri duyulmaya başladı.

Ne oluyordu acaba?

Köye aç kurt sürüleri saldırmıştı da, bunlara mı ateş ediliyordu?

Böyle düşünmekle, kendimizi aldatmaya çalışıyoruz ama henüz ancak on- on iki yaşlarında bir çocuk olduğum halde korkunç gerçeği anlar gibi olmuşum. Artık biliyordum ki vahşi, yırtıcı aç kurtlar köyümüzün dışında, değil içinde idiler.

Anacığım beni bağrına basmış, durmadan Kur'an okuyordu. Silah sesleri ise hiç ama hiç kesilmek bilmiyordu.

Derken sokakta yine bir takım sesler duyulmaya başladı. Ev kapılarının şiddetli şiddetli vurulmakta olduğunu ve bunu "Açın!" emirlerinin takip ettiğini duyuyorduk.

Yine ne oluyordu? Kurtlar daha ne arıyorlardı?

Bizim evin kapısını da şiddetle vuruldu. Hemen açmayacak olursak kıracaklarını ve açmadığımız için bizi öldüreceklerini söylüyorlardı.

İster istemez kapıyı açtık. Dışarıda şafak söküyordu. İki kişi içeri dalarak önce bütün evi aradılar. Sonra da bize:

"haydi, sizi de götürüreceğiz, hazır olun! Dediler.

Anacığım:

"Nereye götürüyorsunuz be Allah'tan korkmazlar?" diye sorarak direnecek gibi oldu. Biri çirkin çirkin

sırttı.:

"Erkeklerinizin yanına kar temizlemeğe!"

Öbürü ise elinde tutmakta olduğu kim bilir kime ait bulunan bir ince sarık tülbendi ile anamla benim kollarımızı sıkı sıkı bağladı. Sonra da bizi kaba bir hareketle iterek evden dışarıya çıkardılar.

Dışarıda tıpkı bizler gibi kollarından birbirine bağlanmış bir sürü kadın ve çocuk görünüyordu.

Bazı genç anneler ise yürüyemeyecek yaşlarda veya kundaktaki bebeklerini kucaklarına almış bulunuyorlardı.

Onlar bizi ikişer ikişer sıraya dizip yola sürerlerken ilk defa beni anama bağlamış bulunan tülbendin kanlı olduğunu fark ederek acı gerçeği anladım. Bizden önce alıp götürdükleri babalarımızı, ağabeylerimizi, amca ve dayılarımızı, dedelerimizi hep alçakça şehit etmişlerdi. Şimdi sıra bize gelmişti. Ama neden bu kadar acele ediyorlardı? Bunun sebebi ne olabilirdi?

Belki inanmazsınız ama yemin ederim ki içimde korkunun zerresi yoktu. Sadece cefakâr anacığımın da aynı akıbete uğrayacağını anladığım için pek büyük bir üzüntü duyuyordum o kadar.

Kafitemiz düşe kalka ilerledikçe daha da kalabalıklaşıyordu. Ara sıra bazı evlerden akseden silah sesleri ve boğuk çığlıklar duyuyorduk. Sonradan bunların yürüyemeyecek kadar yaşlı veya hasta olan zavallılara işlerini bitirmek için sıkılmış kurşunlar olduğunu öğrendim

Köy meydanına getirildiğimiz zaman ortalık hayli aydınlanmış bulunuyordu. Artık her şeyi apaçık görüyordum. Bizleri yan yana dizmişlerdi. On adım kadar ötede ise, Ermeni askerleri silahlarını bizlere doğru çevirmişler, ancak avlarını yakalamış vahşi kurtların çıkacakları sesler gibi sesler çıkararak ateş etmeye başlamışlardı.

Köyün arka taraflarından ise kara dumanlar yükseliyordu. Bundan köyümüzü aynı zamanda yakmakta oldukları anlaşılıyordu.

Türk kadınları lanetler savuruyor, bazıları yüksek sesle Kelime-i Şahadet getiriyorlardı. Masum çocukların acı çığlıkları bugün bile zaman zaman kulaklarımda çınlar. Her silah kurşununu kusar kusmaz, kadın ve çocukların ikişer yere düştüklerini, az sonra da bembeyaz karların kırmızı şehit kanları ile boyandığını görüyordum. İşte şimdi bana ve anacığuma karşı da namlular çevrilmişti. Namluların ölüm kusan kapkara gözbebeklerini görüyordum. Son olarak bana sarılan anacığımın sesini duyabildim.

—Kelime-i Şahadet getir oğlum!

Berberce Kelime-i Şahadet getirirken, tüfekler ateş kasmağa başladılar. İkimiz birden karların üzerine yuvarlandık.

Şuurum olduğu gibi yerinde idi. Yere düşmüştük ama hiçbir acı hissetmiyordum.

Ölmüş mü idim? Ölüm meleği insanoğlunu böyle hiç incitmeden, canını yakmadan mı alıp götürüyordu?

Tüfek sesleri, haykırışlar sürüp gidiyordu. Koluna bağlı bulunduğum annem ise hiç kıpırdamıyordu. Ben de onun gibi adeta nefes almaktan bile korkarak

öylece hareketsiz yatıyordum. Bize ateş edenler şimdi başka zavallılara dönmüş bulunuyorlardı. Ama ben hala bir acı duymadığıma ve nefes alabildiğime göre, ölmüş olamazdım. Bana sıkılan kurşunlar herhalde hedeflerini bulamamış olacaktı.

Yavaş yavaş buna inanmaya başlamıştım. Aynı şekilde yanı başımda yatmakta olan anacığım da belki hayatta idi! Nasılsa bana değmemiş bulunan kurşunlar, belki ona da değmemişti.

Derken yeniden bazı feryatlar ve iniltiye duyarak ne olduğunu anlamak üzere gözlerimi açtım. Açtım ve o anda daha büyük bir dehşet karşısında kaldım.

Az önce bizleri kurşuna diken Ermeni askerleri, tüfeklerine süngülerini takmışlar, yerlere serilmiş bulunan kurbanlarını sıra ile süngülüyorlardı. Böylece yedikleri kurşunlarla ölmemiş olanların işlerini kesin bir biçimde tamamlamak yolunu tutmuş bulunuyorlardı. Feryat ve iniltiye bunlardan geliyordu.

Kurşun yağmuruna tutulduğumuz, kurşuna dizildiğimiz zaman nasılsa ölmemiş bulunduğuma sevinir gibi olmuştum. Şimdi ise beni hayatta bırakan rastlantıya lanetler yağıdırıyorum.

Sanki bana sıkılan kurşunlardan biri can alacak, beni hemen öldürecek bir yerime sapsa idi ne olurdu? O zaman çoktan ölürdüm. Bu sayede de az sonra vücuduma saplanacak süngülerin acısını duymazdım.

Aynı zamanda ilk defa anacığımın da yemiş olduğu kurşunlarla ölmüş olmasını diledim. Böylece o da süngülenirken artık acı duymazdı.

General Antranik'in insafsız köpekleri şimdi işlerini görürken daha da acele ediyorlardı. Meydanın bir yanına da atlar getirilmişti. Anladığım kadarı ile bizleri olduğu gibi yok ettikten sonra yakmış oldukları ve alev alev yanmakta olan köyümüzden hemen uzaklaşmaya kararlı idiler.

Nereye gideceklerdi? Erzurum'a mı dönecekler, yoksa başka bir Türk köyüne mi saldıracaktı? Tabii burasını bilemezdim. İşte canavarlar yanı başımıza gelmişlerdi. Önce az ötede birbirlerine kollarından bağlı oldukları halde yatmakta olan iki kadıncağıza kanlı süngülerini acele acele ikişer defa daldırdılar.

Kadınların her ikisi de çoktan can vermiş olacaktı ki, hiç ses çıkarmadılar. Bunun arkasından bizim başımıza geldiler. Ben yeniden gözlerimi sıkı sıkı yummuş bulunuyordum.

İşte bizi de acele ile süngülüyorlardı. Göğsümün üst tarafı ile ayağıma soğuk demirin girdiğini ve çıktığını hissettim. Büyük bir acı duyacağımı umuyordum. Fakat hiçbir acı duymadım. Sonradan bunun vücudumun yarı yarıya donmuş ve hissini kaybetmiş olmasından ileri gelmiş bulunduğunu anladım.

Anacığım da tertemiz ruhunu çoktan Allah'ına teslim ettiği için en ufak bir harekette bulunmadı.

Bizi süngüleyenler yanımızdan ayrılmışlar, atlara doğru uzaklaşmışlardı.

Ben nasıl olup da hala ölmemiş bulunduğuma şaşır duruyordum. Boşta olan elimi sezdirmeden omzumda ki yaraya doğru götürerek bastırdım. O anda da Ermeni askerlerinin atlarına atladıkları gibi hızla ortadan kaybolmakta olduklarını gördüm.

Bu, görüp fark edebildiğim son şey oldu. Öylece bayılıp kalmışım.

Kendime geldiğim zaman kapalı ve sıcak bir yerde bulunuyordum. Bazı kimseler yarı donmuş vücudumu ovalıyor, omzumda ki ve ayağımdaki yaraları sarıyorlardı. İlk defa yaralarımın sızladığını hissettim.

Nerede idim / Ne olmuştu? Bunlar kimlerdi?

Hafızam yavaş yavaş yerine gelmeğe başlamış bunuyordu. Aynı anda dehşetle yanımdakilere baktım.

Yok, hayır, bunlar korktuğum gibi Ermeni değil, Türk askerleri idiler. Başlarında kalpakları vardı ve Türkçe konuşuyorlardı.

Sonradan her şeyi örgendim. Bu insanlık dışı Ermeniler kaçıp gittikten iki saat sonra, Türk birliklerinin öncüleri köyümüze ulaşmışlar ve bizleri bu durumda bulmuşlar...”

Bunlardan başka J. McCarthy da belgelere dayanarak Alaca Köyündeki mezalimi ortaya koymuştur.

7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren köyde bu mezalimi simgeleyen bir anıtı açarak, yapılan soykırım vahşetini ebedileştirmiştir. 9.7.1986 tarihinde anıtı açış konuşmasında Kenan Evren şunları ifade etmiştir:

“Türk Milletinin tarihine bakacak olursak, ta Orta Asya`dan beri çeşitli ülkeleri dolaşa dolaşa Anadolu topraklarına gelmiş ve gittikçe büyüyerek, Balkanlara geçmiş, Orta Doğu memleketlerine geçmiş, Kuzey Afrika`yı baştanbaşa dolaşmış ve büyük bir imparatorluk olmuş.

Her gittiği yere insanlık götürmüş, adalet götürmüş, ilim götürmüş, irfan götürmüş. Hiçbir zaman gittiği ülkenin milletine, ırkına, diline, geleneklerine ve dine karışmamıştır. Hatta İstanbul`u aldığı zaman 1453 senesinde, o tarihte dahi, dini kuralların çok

Ermeniler pekâlâ biliyorlardı ki nüfuslarının tamamını bu bölgeye toplasalar bile çoğunluk teşkil edemeyecekler ve yapılacak referandumda dahi lehlerine sonuç alamayacaklardır. Bu durumda en pratik çözüm bölgedeki Türk unsurunu azaltmaktır. Bu maksatla Türkleri katletmeye giriştiler, türlü vesilelerle onların bölgeyi terk etmelerini sağlamaya çalıştılar. İşte Ermeniler tarafından yapılan soykırımın budur ve bu soykırımın günahı, vebali de Ermeniler kadar 13 Nolu Deklareyi yayınlayan, bununla gerçekte kendilerine çıkar sağlamaya çalışan Rus Bolşeviklerine aittir.

ağır olduğu zamanda dahi, İstanbul`da yaşayan Hıristiyanların dinine karışmamış ve serbest bırakmıştır.

Türk Milleti katliam yapmamıştır ve gittiği ülkeleri imar etmiştir. Nitekim bu yüzdendir ki, Anadolu toprakları çok fakir kalmış fakat diğer ülkeler daha çabuk kalkınmışlardır. Buradan elde edilen gelirlerle o ülkelere hizmet götürülmüştür.

Türk Milleti kendisine dokunulmadıkça, kendisine kötülük yapılmadıkça hiç bir fena muamelede bulunmamıştır. Türk Milleti farfaracı bir millet de değildir. Bakınız bunun en iyi misalini burada görüyoruz. 278 masum çocuk, kadın, erkek, ihtiyar katledilmiş. Bu tarih kitaplarında yerini almış, canlı şahidi de

(İsmail Gürcan) halen yaşıyor, yanımızda. Buna rağmen bunu ülkelere bir propaganda vesilesi yapmamış, sinesine çekmiş ve acıyı içine akıtmış.

Ermenilerin asırlar boyu, Türklerle yan yana yaşadığı devirlerde onlarla iyi ilişkiler kurmuş, ama o Ermeniler, içlerindeki hainane maksatlarını daima saklamışlar ve zamanı gelince de ortaya çıkarmışlardır. Nitekim birinci cihan harbinde Türk orduları mağlup olunca, derhal harekete geçmişler ve buraları Ermeni topraklarıdır diye buraya sahip olmak için ellerinden gelen bütün çabayı sarf etmişlerdir. Ona da muvaffak olamayınca katliama girişmişler, bu bir tanesi. Dün İğdır`daydım. İğdır`da da çıkmış. 150 küsur kişilik toplu mezar orada çıkmış. Daha da çıkacaktır. Biz bunları dünya kamuoyunda anlatmadığımız içindir ki, Ermenilerin maksatlı olarak başlattıkları” Türklerin Ermenileri katliamı” diye yapılan propagandalar karşısında sessiz kalmışız.

Bu katliamdan sonra dahi, Türkler yine hiçbir şey yapmamış, ancak buradaki Ermeniler bizi arkadan hançerliyor. Savaş sırasında arkamızdan vuruyor diye, o zaman bizim olan Suriye`ye ve Lübnan`a oralara göç ettirmiş, mecburi iskâna tabi tutmuş. Ama görüyoruz ki, dünyada suskun durmak, bizim gibi ağırbaşlı durmak bazen iyi netice vermiyor. Onlar nasıl başka ülkelerin topraklarında Ermenilere yapılan katliamı dile getirmek için çeşitli abideler dikiyorlarsa, biz katliamın yerinde, katliamların yapıldığı yerlerde bu abideleri dikmek suretiyle onlara gerekli cevabı vermiş olacağız

Bugüne kadar, böyle bir abidenin dikilmemiş olmasından üzüntü duyuyordum. Ama hiç olmasa şu

ufak abidenin yapılmasıyla üzüntüm kısmen hafifledi. Eğer dün söylediğim gibi Iğdır`da ve diğer yörelerde de böyle abideler dikilecek olursa, bunu biz bütün dünyaya göstermiş olacağız.

Şimdi bu abideyi yine maksatlı olarak, yanlış takdim eden ülkeler var. Bir kaç gün evvel basınımızda çıktı. Yunanistan`da çıkan bazı gazeteler, bu çıkan 278 vatandaşımızın Ermenilere ait olduğu söylenmekte. Hâlbuki onlarla beraber meydana çıkarılan eşyalar gösteriyor ki, bunlar halis Türk`tür ve buranın halkıdır. O zaman yapılan katliamda 8-10 kişi kalmış. Sonradan onlarda vefat etmiş, bir tane canlı şahidimiz duruyor.

Şimdi Yunanlılar tabi Ermenilerle işbirliği yapıyor. Çünkü onlarda birinci cihan harbinden sonra Anadolu`yu işgal ettiler ve Türk orduları karşısından çekilirken bütün şehirleri yıkıp, katliam yapıp öyle gittiler. Onlar da aynı taktiği uyguladılar. Onun için şimdi burası ermenidir. Türk mezarı değildir. Ermenilere aittir diyorlar ve utanmadan da bunu söyleyebiliyorlar.

Bunu çürütmemiz lazım. Derhal bu propagandayı çürütmezsek, aleyhimizde kullanabilirler. Onun için bu deliller ortadan kalkmamalı. Burada şehitlerin yanından çıkan malzemeler, eşyalar iyi saklanmalı ve bu suretle dünyaya bunu anlatabilmeliyiz.

Bu abide bu şehitler için az. Daha büyüğüne layıklar. Fakat şimdilik biz bunun yapılmasını takdirle karşılıyorum. Ve bu şehitlerimizi bu şekilde anmakla, hiç olmazsa görevimizi yerine getirmiş oluyoruz. Bu anı-

tın yapılmasında emeği geçenlerin hepsine teşekkür ediyorum ve bu şehitlerimizi rahmet ve minnetle anıyorum”.

3. Katliamın sebebi veya sebepleri nelerdir?

Bu husustaki Ermeni propagandası, Türklerin yaptıklarına karşı misilleme bulunduğu yolundadır. Yani Türklerden intikam almışlardır. İntikam, kişinin yada bir topluluğun maruz kaldığı haksızlıklara karşı yapmış olduğu eş değerdeki bir harekettir. İntikam yada öç alma, asla tasvip edilmeyecek bir davranış olarak kabul edilmekle birlikte, yapıldığı zamanda bir mantığa dayanır. Bu mantık, “göze göz diş diş” tir, yahut “kana kan”dır. Ermeniler, Türklerden kendi yaptıkları ölçüde vahşice tecavüzler görmüşler miydi? Bu soruya olumlu cevap verebilmek için hiç bir delil yoktur. Ermenilerden öldürülenler, ölenler olmuştur. Fakat bunlar, Devlete isyan etmiş şakilerdir. Hastalıklardan, tehcir sırasındaki yol şartlarından ölenler de olmuştur. Türkler, kadın, büyük küçük ayrımı yapmadan Ermenileri topluca öldürmüş değillerdir. Şu halde mesele bir kan davası değildir ve sırf öç alma duygusuyla Ermenilerin Türkleri öldürdüğü söylenemez.

Bu soykırımın gerçek sebebini açıklaya bilmek için 1917 sonraları ile 1918 başlarındaki siyasi gelişmelere değinmek gerekmektedir. Bilindiği gibi 7-8 Kasım (1917) gecesi Bolşevikler bir darbe ile Rus hükümetini devridirler ve iktidarı ele aldılar. 8 kasım 1917 de yayınladıkları Barış Deklaresi ile “ ilhaksız ve tazminatsız bir barış” istediklerini bütün dünyaya ilan ettiler.

Son derece makul ve insancıl görülen bu istek, hattı zatında Rusların batıda Almanlara kaptırdıkları topraklara yeniden kavuşmayı amaçlıyordu. Yoksa Doğuda savaşın başından beri Rus birliklerince işgal

olunan Türk topraklarını boşaltmak gibi bir iyi niyet gösterisi olmadığı daha sonra anlaşılacaktır. Nitekim Mart 1917 den itibaren Doğu cephemizde, karşımızdaki Rus birlikleri çökmüş, Rus askerleri ihtilal havası içerisinde savaşmak istemediklerini açıkça söylemeye başlamışlardı. Yani Rusya Doğu Anadolu`da işgal ettiği Türk topraklarını elde tutabilecek durumda bulunmuyordu. Bu sebeple Ermenileri silahlandırdılar ve teşkilâtlandırıdılar. İttifak Devletleri ile Ruslar arasında 20 Aralık 1917 de Brest Litovsk`ta başlayan barış görüşmelerinin ilk devresinde Rusların bu niyeti açıkça belli oldu. Brest Litovsk görüşmelerinin 7 Ocak 1918 de açılan ikinci devresinde müzakereler devam ederken, 13 Ocak 1918 de Petrotgad`da Pravda gazetesinde Lenin ve Stalin imzalı "13 Nolu Dekre" diye ünlü bildirge yayınlandı. Bu bildirgenin esası şudur :

"Milletlerin kendi mukadderatını kendi tayin hakları" formülü tatbik edilecek, Bolşeviklerin tabiri ile Türk Ermenistan`ında, yani Doğu Anadolu Bölgesinde referandum/Halk oylaması yapılacaktır. Bunu temin maksadıyla adı geçen bölgede derhal bir Ermeni Halk Milisi kurulacak, Türk Hükümeti tarafından Savaşın başında görüşülmüş ve türlü sebeplerle şuraya buraya dağılmış Ermenilerin yerlerine dönmeleri sağlanacaktır.

Ermeniler pekâlâ biliyorlardı ki nüfuslarının tamamını bu bölgeye toplasalar bile çoğunluk teşkil edemeyecekler ve yapılacak referandumda dahi lehlerine sonuç alamayacaklardır. Bu durumda en pratik çözüm bölgedeki Türk unsurunu azaltmaktır. Bu maksatla Türkleri katletmeye giriştiler, türlü vesilelerle onların bölgeyi terk etmelerini sağlamaya çalıştılar. İşte Ermeniler tarafından yapılan soykırımın budur ve bu soykırımın günahı, vebali de Ermeniler kadar 13 Nolu Deklareyi yayınlayan, bununla gerçekte kendilerine çıkar sağlamaya çalışan Rus Bolşeviklerine aittir. Nitekim Ermenilerin farkında olmadıkları bir husus vardı: Rusların asıl amacı, Ermenilere yurt kazandırmak değil, Ermeniler vasıtasıyla Doğu Anadolu`ya el koyup, buradan İskenderun körfezine inmek ve Akdeniz`e ulaşmaktı. Bu, çarların geleneksel politikaları idi ve bugün dahi değişmediği rahatlıkla söylenebilir.

Kısaca ifade etmek gerekirse Ermeniler, yaptıkları soykırımla iki amaca yönelmiş görünmektedirler. Birincisi görünürdeki amaçlarıdır, yani bir aldatmacadır. dünya kamuoyunu yanıltmaya çalışmadır. Türkleri öldürmek suretiyle sözde onlardan intikam almaktadırlar.

Bu sebeple çok vahşice davranmışlar ve hatta işledikleri cinayetleri gizlemeye dahi gerek duymamışlardır. Böylelikle kendilerine yapılmış olduğunu

iddia ettikleri zulmün ne derece büyük olduğunu göstermeye çalışmışlar, maalesef bunda başarılıda olmuşlardır. Dünya kamuoyu I. Dünya Savaşı yıllarındaki bu hadisenin bir “kana kan” boğuşması olduğuna inanmış, gerçek sebebin farkına varılamamıştır. Hatta bizde bile bazı çevrelerde bu kanı muhafaza olmuştur. bir yazarımızın şu sözlerine dikkat çekmek isterim:

“Birinci Dünya Harbi içindeki karşılıklı Türk- Ermeni boğuşması ve hesaplaşması, öyle sanıyorum ki insanlık tarihinin unutulması daha iyi olacak bir sayfasıdır. Bunun ilk ve asıl sorumlusu hangi taraftı? Kimlerdi? Gene sanıyorum ki bu suallerin cevaplarını araştırmak ve ebediyen unutmak daha doğrudur.” Bu yazarımızın görüşleri bizce büyük bir hatadır ve bu düşüncenin sonuçları ortadadır.

İkinci ve asıl sebep ifade etmeye çalıştığımız gibi Türk unsurunu azaltmak veya tamamen yok etmektir. Ermeniler bu maksatlarını gizlemeyi başarmışlardır”.

Bu mezalimde batı dünyasının da etken olduğu muhakkaktır. Özellikle 1850 den sonra Osmanlı Devletinin parçalanması senaryolarında Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti içersindeki azınlıkları kullanmaları, Ermenilerin ayaklanıp terör hareketlerine başlamalarını bağımsızlık yolunda atılmış adımlar olarak algılamaları ve yansıtmaları 1915` de ortaya çıkan dehşet manzarasının ana nedenlerindedir.

Yukarda verdiğimiz belgeler, bulgular ve değerlendirmeler, Alaca Köyünün dolayısıyla Türk insanının tamamen haksız ve tarihi dayanaklardan yoksun Ermeniler tarafından insanlık tarihinin anmakta zorluk çekeceği bir katliamla, bir soykırımla yok edilmek istendiğini, hiç bir tartışmaya gerek kalmayacak şekilde ortaya koymaktadır. Tarihinin hiç bir döneminde böyle bir kara sayfayı barındırmayan Türk Milletinin neden böyle bir haksızlıkla yüz yüze getirildiği aslında bizlerin değil, bütün bir dünyanın bizlere açıklaması gereken bir utanç tablosudur.

1 İbrahim Atalay “Erzurum Ovası ve Çevresinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi”, Atatürk Üniversitesi yay. no. 543, Edebiyat Fakültesi Yay. No:91, Arş. Kit. Ser. No: 81, 1978, s.55.

DMİ, Ortalama ve Ekstrem Kıymetler Meteoroloji Bültenleri, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974.

İbrahim Atalay, Erzurum Ovası ve Çevresinin Fiziki ve Tatbiki Fiziki Coğrafyası, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1978, s.286.

Sırrı Erinç, Doğu Anadolu Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi., Coğrafya Enstitüsü Yay, No: 13, İstanbul, 1953,s. 106-107.

Selami Kılıç, Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, İstanbul, 1998, s.15 vd.; Erzurum’un Rus İşgaline Düşüşü İle İlgili Daha Detaylı Bilgi İçin Bkz. Mevlüt Yüksel, I. Dünya Savaşı’nda Erzurum’un Rus İşgaline Düşüşü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2006.

İbrahim Ethem Atnur., Muhteriyet Arafesinde Nahçıvan 1999, .12-21; Haluk Selvi, Milli Mücadelede Erzurum (1918-1923), Ankara, 2000, s. 4-5.

Kazım Karabekir, Doğunun Kurtuluşu (Haz. E. Konukçu) Erzurum, 1990, s.124.

Kazım Karabekir, Doğunun Kurtuluşu, s.131-132

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD) 83 (1983) 126, Belge 1929.

ATBD 83 (Mart 1983) 222, Belge 1936

ATBD 81 (Mart 1982) 454, Belge 1881

ATBD 77 (Nisan 1987) 454, Belge 2065.

Kazım Karabekir, 1. Kafkas kolordusunun 334 senedeki Harekâtı ve Meşhudatı Hakkında General Harbord Riya-setindeki Amerika Heyetine Takdim edilen Raporun Suretidir. Erzurum-1335

Bu heyet 1918 yılın da Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü tarafından teşkil edilerek Erzurum` a gönderilmiştir

D.Ali Akbulut, ”Ermenilerin Alaca Köyünde Yaptıkları Soykırım” Tarih Yolunda Erzurum 19 (Kasım 1989) 5 vdd.

Cevat Başaran, ”Doğu Anadolu’da Toplu Mezar Kazıları, Bulgu ve Belgelerle Tarihi Gerçekler” Yeni Türkiye 38 (2001) 1004

D.Ali Akbulut, A.g. m.

Anadolu Ajansının Basına Geçtiği Bülten (Prof. Dr. Enver Konukçu` nun özel arşivinden alınmıştır.)

Tercüman Gazetesi 17 Eylül 1982

Justin McCarty, Ölüm ve Sürgün (Çev. B. umar) İstanbul, 1998, s.244

Anadolu Ajansının Basına Geçtiği Bülten (Prof. Dr. Enver Konukçu` nun özel arşivinden alınmıştır.)

Bu metin Prof. Dr. D.Ali Akbulut tarafından 1986 yılında hazırlanmıştır.(Prof. Dr. Enver Konukçu özel arşivi.)

Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Selami Kılıç Türk Sovyet İlişkileri, s.32-35; Henri Barbusse, u.a, Der Kompf der Sowjet- Union un der Friden Eine Dokumentensommlud (1917-1929) Berlin 1929, s. 23-25

Bu konuda bkz., Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılap Tarihi, III/4 Ankara. 1983, 111/4; Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990 368; Kılıç, Türk Sovyet İlişkileri, s.236-241 İbrahim Ethem Atnur, Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921), Ankara, 2001, s.9

I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE ÇARLIK RUSYA'NIN
DOĞU ANADOLU VE
ERMENİ SİYASETİ

I. Petro döneminden itibaren Boğazlar ve İstanbul'u elde ederek Akdeniz'e çıkmayı milli bir siyaset olarak benimseyen Rusya, bu amaçla hudutsuz bir gayret ve faaliyet göstermiştir. Rusya'nın bu faaliyetleri karşısında siyasi ve iktisadi menfaatleri tehlikeye giren başta İngiltere olmak üzere Hıristiyan Avrupa devletleri endişeye kapılarak Rusya'ya karşı birleşik bir siyaset izlemişlerdir. Bu durum sonucunda "sıcak denizlere inme" özlemini Boğazlar üzerinden gerçekleştiremeyeceğini anlayan Rusya, özellikle 1828–1829 Osmanlı Rus savaşından itibaren bu hedefine varmak için başta Erzurum olmak üzere Doğu Anadolu'yu hedef alan yeni bir siyaset izlemeye başlamıştır. Rusya bu siyaset ile Doğu Anadolu'daki Hıristiyan Ermeni azınlığı bağımsız bir Ermenistan vaatleri doğrultusunda kandırmak suretiyle kullanarak bu bölgeye yerleşip, Karadeniz limanlarına ve daha da önemlisi Akdeniz'e İskenderun Körfezi'nden çıkma amacını takibe koyulmuştur. 1828–1829, 1877–1878 Osmanlı Rus savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında Erzurum ve Doğu Anadolu'nun diğer bölgelerin işgal edilerek, Ermenilerin taşkın faaliyetlerde bulunmasında Rusya'nın izlemiş olduğu bu siyaset yegâne sebep olmuştur.

Rusya ile Ermenilerin birbirlerine karşılıklı olarak ilgi duymaya başlaması, XVIII. Yüzyıl başlarında, I. Petro dönemine rastlar. Nitekim Rusya Hükümeti bu dönemde İran ile yaptığı savaşlarda Ermenilerden yararlandığı gibi, 1816 yılında ise Moskova'da *Ermeni Şark Dilleri Enstitüsü*'nü kurarak Ermeni konusunu daha sistemli bir şekilde ele aldı.¹ 1826–1828 yıllarında İran ile yaptığı savaşları kazandıktan sonra 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması gereğince Ermeniler tarafından kutsal sayılan Eçmiyazın kilisesi ile Revan ve Nahçıvan bölgelerini alan Ruslar, buralardaki hanlık-

Rusya'nın diplomatik çabaları sonucunda çıkarılmış olan suni Ermeni meselesi, 1900'lerde bir durgunluk dönemine girmiştir.

Bunun nedeni de Çarlık Rusya'nın politikalarındaki değişikliklerdi. Osmanlı devleti içerisinde yaşayan tüm Ortodoksların hamiliğine soyunan Rusya, aynı zamanda Ermeni terör örgütlerinin en büyük destekçisi olmuştu.

ları birleştirerek bir Ermeni vilayeti tesis etti. Ardından izlediği politika gereği İran'dan Rusya'ya doğru bir Ermeni göçünü gerçekleştirdi.²

Eçmiyazın kilisesi³ nin el değiştirmesi ile birlikte Rusya, esas politikalarını tatbik ederek Doğu Anadolu'daki emperyalist emellerini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti ile savaş durumuna geldi 1828 yılında Rus güçleri General Paskeviç kumandasında Erzurum'a doğru ilerlemeye başladı. Yol boyunca Ermeniler Rus ordusunu sevinç gösterileriyle karşılayarak Rusların yanında yer almakta tereddüt etmediler.⁴ Rusya'da bunlardan yararlanmasını bildi. Bu savaşlarda önemli bir miktarda Ermeni, Rus ordusuna asker olarak yazılmış, bir kısmı Erzurum'un teslim olmasında etkili olmuş ve bazı Ermeni grupları da Rusların

kendilerine dağıttığı silahlar ile Müslüman halka eziyet etti.⁵ Buradan da anlaşılacağı gibi Rusya'nın Osmanlı Ermenileri ile ilgisi bu tarihlerde yoğunlaşmıştır. Bu savaşın patlak vermesinden yaklaşık bir ay önce 11 Mart 1828 tarihli bir yazı ile Erzurum Valisi Galip Paşa'nın, Rus sınırındaki Ermenilerin iç bölgelere iskân edilmesini Babiâli'ye teklif etmesi bunun en belirgin belgesidir.⁶ Bu savaş sonunda 14 Eylül 1829'da yapılan Edirne Antlaşmasıyla Kafkasya Rusların eline geçince Rusya, teyit edilen Hıristiyanların hamiliği imtiyazıyla Osmanlı Ermenileriyle hem dini, hem de siyasi ve askeri münasebetlere başlamıştır. Başta Erzurum olmak üzere Doğu Anadolu'daki bir kısım arazi ile birlikte Ermenilerin de Rus hâkimiyetinde olması bu münasebetleri daha da hızlandırmıştır.⁷

Ruslar 1830 yılında Osmanlı topraklarından çekilirken de daha önce İran savaşlarında uyguladığı politikayı uygulayarak Erzurum, Kars ve Bayburt gibi bölgelerden 40 bin Ermeni'yi yanlarında götürmek sure-

* Atatürk Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi

1 Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914–1918)*, Ankara 2001, s. 12.

2 Kemal Beydilli, "1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Belgeler*, XII/17, Ankara 1988, s. 381; Sadi Koças, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara 1967, s. 71.

3 Eçmiyazın Kilisesi Ermenilerin Ortaçağ'dan itibaren tabii oldukları ve onların zaman zaman siyasi işleriyle de ilgilenen en yetkili dini merkezidir. Revan (Erivan)'da bulunan bu Kiliseye Eçmiyazın Katolikosluğu da denilir. Bu konuda detaylı bilgi için, bkz, Ali Arslan, *Kutsal Ermeni Papalığı Eçmiyazın Kilisesinde Stratejik Savaşlar*, İstanbul, 2005 s. 11–45.

4 R.G. Havannisian, *Armenia On The Road To Independence 1918*, Los Angeles 1967, s. 7.

5 Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler*, s.13; Beydilli, "1828–1829 Osmanlı –Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", s. 383–385, 412, 419, 436.

6 Beydilli, "1828–1829 Osmanlı –Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", s. 405–453.

7 Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990, s. 25.

tiyle Erivan ve Ahıska bölgesine yerleştirmiştir. Ruslar bu politikaları ile Anadolu ve Azerbaycan Türk-lüğü arasında bir Hıristiyan unsuru duvarı çekmeyi amaçlıyordu. Ayrıca göçürülen Ermeni çocukları ve gençleri Rus okullarında ve Harbiyesinde yetiştirilmek suretiyle Türkiye Ermenilerinin de İskenderun ve Basra Körfezine çıkma uğruna yapılacak savaşlarda, Ruslara bağlanıp hizmet ettirilmesi umuluyordu.⁸

Rusya Doğu Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek amacıyla 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devletine yeni bir Savaş ilan etmişti. Ardahan-Kars-Erzurum istikametinde üç koldan ilerleyen Rus Ordusu Loris Melikof ile birlikte Arçak Ter-Lukasof ve ayrıca bazı Ermeni generaller tarafından kumanda ediliyordu.⁹ Ermeni generaller yanında bir kısım Ermeniler de bu savaşta da Erzurum'a kadar ilerleyen Rusların yanında savaşa girdiler. Çarlık Rusya'sı Kafkas cephesinde galip geldikten sonra Ermeni subayları mükâfatlandırdılar. Bu savaş ile birlikte artık Türklerle Ermeniler arasındaki rekabet daha da artıyor ve ileride daha büyük ayrılıkların meydana geleceği belirginleşiyordu. Artık Ermeniler de bağımsız olma yolunda Rusya nezdinde teşebbüslere girişiyorlardı.

Osmanlı-Rus savaşının son bulduğu sıralarda Ermeni Patriği Nerses ve İzmirliyan'ın reisliklerinde

Ermeni Meclisi gizli surette toplanarak, Rus çarına verilmek üzere Eçmiyazin Katogikosluğuna bir muhtıra göndermesine karar verdi. Bu muhtıra Vilayat-ı Şarkıyye ya da Vilâyât-ı Sitte'de denilen Doğu Anadolu'daki Erzurum, Van, Bitlis, Elazığ, Sivas, Diyarbakır gibi bölgelerde Ermenilerin güvenliklerini sağlama yolunda bir ıslahat programı düzenlemesini ve bu bölgelerde Rusya'ya tabi bağımsız bir Ermenistan teklifini öneriyordu.¹⁰

Ermenilerin teşebbüsü bununla da kalmamış Ayastefanos (Yeşilköy) barış görüşmeleri başlayınca Ermeni patriği Nerses Varjabedian, Rus Karargâhına giderek Rus başkumandanı Grandük Nikolâ'dan anlaşmaya Ermeniler ile ilgili bir madde konması için şahsen ricada bulunmuştur. Ayrıca Ermeni Milli Meclisi adına teklifte bulunan Nerses, yakın zamanda Bulgaristan'a verilen imtiyazların benzerlerinin Ermenilere de verilmesini istemiştir¹¹. Ermenilerin bu teşebbüsü başarıya ulaşmış ve Ayastefanos Antlaşmasına Rusya tarafından 16. madde konulmuş oluyordu. 16 madde ile Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı şehir ve kasabalarda ıslahat yapılması ve Ermenilerin güvenliğinin sağlanmasını öneriyordu.¹² Rusya böylelikle Doğu Anadolu'da bir nüfus bölgesi oluşturma yolunda ilk ve en büyük resmi adımı atmış bulunuyordu.

8 Fahrettin Kırzıoğlu, "Armenya/Yukarı-Eller'de 2700 Yıllık Türk Varlığı, Ermenilerin Rus İstilasına Alet Olması ve Mezalimi" *Atatürk Üniversitesi'nin XX. Yıl Armağanı Ermeniler Hakkında Makaleler-Derlemeler*, II, Ankara, 1978, s. 58-59.

9 Allen-Muratoff, *Caucasian Battlefields A History Of The Wars On The Turco- Caucasian Border 1828-1921*, Cambridge University Press, 1953, s. 103-119; Manough Joseph Somakian, *Empires in Conflict: Armenia And The Great Powers 1895-1920*, New York, 1995, s. 20.

10 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987, s. 172-216; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1985, s. 105.

11 Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul, 1986, s. 1-5.

12 Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 106.

Ancak, Ayastefanos Antlaşması ile Rusya'nın kazanmış olduğu bu durum İngiltere'nin Anadolu'daki çıkarlarına ters düşmekteydi. Çünkü Doğu Anadolu'nun kuzeyindeki Erzurum, Ardahan, Kars gibi önemli stratejik bölgelerin Rusya'nın nüfuzu altına girmesi İngiltere'nin doğu ticareti ve kuracağı yeni koloniler açısından tehlike arz ediyordu.¹³

Bu yüzden İngiltere Balkanlar'da ve Akdeniz'de dengeyi bozulduğunu öne sürerek Ayastefanos Antlaşması yerine, diğer Avrupa devletlerinin de katılımıyla yeni bir antlaşma yapılması isteğini Rusya'ya kabul ettirdi. Yeni antlaşmanın Berlin'de hazırlanması kararlaştırıldı.¹⁴

1878 Haziranında toplanan Berlin Kongresi bir ay süren Çetin müzakerelerden sonra 13 Temmuz 1878'de Berlin Barış Antlaşmasının imzalanması ile sona erdi. Bu antlaşmanın Ermeniler ile ilgili maddesi ise 61.madde olmuştur. Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinin biraz yumuşatılmış şekli olan bu madde ise şöyleydi:

Babıâli Ermenilerin bulunduğu bölgelerde derhal bir ıslahat yapacak ve Ermenilerin huzur ve güvenliklerini sağlayacak. Bu ıslahatların tatbiki de antlaşma dev-

letlerinin denetimi altına yapılacaktır.¹⁵

Ermeni meselesini uluslararası platforma taşıyan bu madde ile Doğu Anadolu'da yapılacak ıslahatı bütün antlaşma devletlerinin gözetimin de yapılması öngörüyorsa da Rusya, Ermenilere yakınlığı ve Doğu Anadolu politikasından dolayı bu reformlar ile ayrıca alakadar oluyordu.¹⁶ Rusya'nın bu ilgisi insani hislerden kaynaklanmamaktaydı. Zira kendi sınırları içerisinde ıslahata ihtiyacı olan birçok grup olmasına rağmen Rusların Doğu Anadolu'daki Ermenileri düşünmesine ne hacet vardı?¹⁷ Petersburg'un asıl amacı, başarılı bir savaşın meyvelerini toplayarak Doğu Anadolu'nun ilhakını bir oldubittiye getirmektir. Esasında Rusya, Ermenisiz bir Ermenistan istiyordu¹⁸. Ayrıca Rusların Berlin Antlaşmasından sonra bu bölgeye olan ilgisinin artması İngiltere'nin reform tartışmaları sonucunda bölgede elde edebileceği nüfuzu baltalamak amacıyla da taşımaktadır.¹⁹

Rusya'nın diplomatik çabaları sonucunda çıkarılmış olan suni Ermeni meselesi, 1900'lerde bir durgunluk dönemine girmiştir. Bunun nedeni de Çarlık Rusya'nın politikalarındaki değişikliklerdir. Osmanlı devleti içerisinde yaşayan tüm Ortodoksların hamiliğine

13 Hüsamettin Yıldırım, *Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri*, Ankara, 1990, s. 23.

14 Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler*, s. 14.

15 Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara 1985, s. 20.

16 Berlin Antlaşması sonucunda ortaya çıkan madde gereğince Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da Ermeniler ile ilgili olarak yapılacak ıslahat çalışmaları için bir ıslahat müfettişliği kurdu. Fakat aslında Osmanlı Devleti bu ıslahat programını uygulamak istemiyordu. Çünkü daha önce Avrupa devletlerinin istekleri doğrultusunda diğer ıslahat programını uyguladığı diğer vilayetler birer birer bağımsız olmuşlardı. Bu yüzden Osmanlı Devleti aynı sorunları Doğu Anadolu'da yaşamak istemiyor olması dolayısıyla ıslahatın bölgede uygulanmasını geciktirmiştir. Rusya ise hem ıslahatlar vasıtasıyla bölgede elde edeceği nüfuzu kaybetmemek ve aynı amaç ile duruma müdahale eden İngiltere'nin Doğu Anadolu'daki etkisini azaltmak için ıslahatların en fanatik takipçisiydi ve bu anlamda Osmanlı hükümetine baskı uyguluyordu. Bu ıslahatlar ve Osmanlı Devleti ile büyük devletlerin bu mesele hakkındaki ilişkileri ile ilgili bkz. Zekeriya Türkmen, *Vilayat-ı Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914*, Ankara, 2006, s. 7-18.

17 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s. 14.

18 Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923 (Devletin Dış Politika Araç Alternatifleri Üzerine Bir İnceleme)*, Ankara, 1991, s. 80.

19 Somakian, *Empires in Conflict: Armenia And The Great Powers*, s. 25.

soyunan Rusya, aynı zamanda Ermeni terör örgütlerinin en büyük destekçisi olmuştu. Bu bağlamda Rusya, Vilâyat-ı Şarkıyye’de yalnız bağımsız bir Ermenistan değil, aynı zaman da bu bölgeyi ve Ermenileri de Slavlaştırma, Ruslaştırma gayretleri içinde olmuştur. Bu siyasetini de 1900’lerde Kafkasyadaki Ermeni Kilisesi’nin mallarına el koymak suretiyle başlatmış oluyordu. Rusya’nın bu politikayı izlemesinde Uzak Doğuyla ilgilemesinin de payı büyüktür. Fakat Rusya 1911’den itibaren yeniden Ermenileri desteklemeye başlamış ve amaçlarına ulaşma formülünü devreye sokmalarına vesile oldu²⁰.

Rusların desteğini alan Ermeniler bu tarihten sonra artık diplomatik faaliyetlerin yanında silahlı faaliyetler yürütmek maksadıyla birçok gizli teşkilatın yanında başta Hınçak ve Taşnak Partileri olmak üzere çeşitli gizli siyasi partiler de kuruyorlardı. Daha sonraki dönemlerde Ermenilerin kurmuş olduğu bu parti ve dernekler Erzurum, Van, Bitlis, Samsun, Adana gibi bölgelerde 1890’lı yılların sonlarına kadar sürecektir kanlı Ermeni ayaklanmalarının organizatörleri olmuşlardır.²¹ Bu ayaklanma ve terörist faaliyetlerde bulunan tüm Ermeniler Petersburg’da özel merkezlerde silahlı eğitim almışlar ve I. Dünya Savaşı öncesinde Rusların yanında yerlerini almışlardır²². Ermeni cemiyet ve partilerinin bu faaliyetleri I. Dünya savaşında ise Doğu Anadolu’daki masum Türk ahalisine karşı tamamen bir katliam şeklini almıştır.

Esasında Rusya Ermenilere destek vermesine rağmen onların bağımsızlığını isteyemezdi. Çünkü bu onun Bulgaristan’ın kurulmasıyla İstanbul yolu üzerinde olduğu gibi bir set oluşturmak oluyordu. Yine Rusya, Doğu Anadolu’yu o sıralarda kendi ülkesine katmak isteğini ortaya atmaya da cesaret edemezdi. Çünkü bu daha Balkanlardaki karışıklık yatışmamışken belki bir genel savaşa neden olabilirdi. Doları ile bu dönemde Rusya için en uygun olan Doğu Anadolu’ya ıslahat yapılması maksadıyla müdahale etme politikasıydı. Bu durum da Rusya’ya bu bölgede sürekli müdahale etmek hakkını vereceği gibi uygun bir zamanda ileride en uygun bir zamanda kendine katmak imkânı sağlayacaktı.²³ Ayrıca Rusya’nın Doğu Anadolu’da kendi idaresi altında dahi olsa bir

Ermenistan kurulmasını istemesinin diğer bir sebebi de ileride bu bölgedeki ve Rusyadaki Ermenilerin birleşerek kendisi için bir sorun teşkil edebileceği endişesiydi.²⁴

Rusya’nın Ermenilere karşı yürütmüş olduğu bu ikili politikanın devam ettiği dönemde Rus Dış İşleri Bakanının Ermeni meselesi konusunda “Rusya’nın kendi sınırları içerisinde Ermenisiz bir Ermenistan” tercih ettiğini açıklamasıyla,²⁵ Rusya’nın Ermenileri bir araç olarak kullanmak suretiyle yürüttüğü ve kendisi için hayati bir öneme sahip olan Doğu Anadolu politikası daha iyi anlaşılmaktadır.

1912 yılındaki Balkan Krizi ve Osmanlı Devleti’nin zayıflaması Çarlık Rusyası’nın Ermeni meselesini Doğu Anadolu’yu ilhak ümidiyle tekrar sahneye koymasına sebebiyet vermiştir.²⁶ Rusya’nın Kafkas Genel Valisi Vronzoff Daşkoff ailesiyle yakınlık ve samimiyeti olan Emiyan Katolikosu Kevork, yine Ermeni Siyasi liderlerinden Mesrop Episkopos ve Der Movsesyon’ı Türkiye Ermenileri hakkında Çarlığın görüşlerini öğrenmek için Petersburg’a yolladı. Rus Hükümeti’nin Dış İşleri Bakanı Sasonoff, Balkan savaşlarının yarattığı boşluktan da istifade ile hükümetinin Ermenilere destek verdiğini bildirmiştir.²⁷ Böylece Çarlık Diplomasisi, gözünü yeniden Doğu Anadolu’ya dikmiş ve Osmanlı Devleti’nin bu zayıflığından faydalanmak istemiştir. Bunun devamı olarak da ünlü Rus diplomatı Giers, Hükümeti adına çeşitli diplomatik faaliyetlere girişmiş Haziran 1913 yılında Osmanlı Devletine Ermeniler ve Doğu Anadolu ile ilgili bir proje teklifinde bulunmuştur. Giers, Bu projeye göre Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas illerinde bir Ermeni bölgesinin oluşturulmasını öngörmekteydi.²⁸ Fakat bu proje Babıâli tarafından reddedilmiştir.

Bu tarihten sonra bloklaşmalarına ayak uyduran Rusya, I. Dünya Savaşı arifesinde Doğu Anadolu’da faaliyetini yine Ermenileri kullanmak suretiyle askeri işgal faaliyetine dönüştürme amacıyla hazırlıklara başlamıştır. Rusya sıcak denizlere çıkma hedefini gerçekleştirmek maksadıyla bağımsız bir Ermenistan kurmayı vaad ettiği fakat aslında hiçbir zaman bu şekilde gözden çıkarmayı düşünmediği Doğu Anadolu’yu ve buranın kilidi konumundaki

- 20 Yuluğ Tekin Kurat, “Doğu Anadolu’da Ermeni Sorunu(1900–1920)”, *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8–12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara 1985, s. 228; Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki’nin Doğu Politikası 1908–1918*, İstanbul, 2005, s. 240.
- 21 Ermenilerin Bu faaliyetleri hakkında bkz. *Ermeni Komiteleri (1891–1895)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 6–61; Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tevhid Olayı*, s. 61–94; Ermeni Komitelerinin *Âmâl ve Harekât-ı İhtilaliyesi (İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve sonra) 1916*, (Haz: Nurer Uğurlu), İstanbul 2005, s. 269–294.
- 22 Aydoğan, *İttihat ve Terakki’nin Doğu Politikası*, s.241–242.
- 23 Ahmet Halaçoğlu, “Balkan Savaşı ve Sonrası Rusya’nın Doğu Anadolu Siyaseti”, *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, 17–21 Haziran 1991*, Kars, 1991, s. 311–312.
- 24 Somakian, *Empires in Conflict: Armenia And The Great Powers*, s. 24
- 25 Edgar Granville, *Çarlık Rusya’nın Türkiye’deki Oyunları*, (Çev. Orhan Arıman), Ankara, 1967, s. 22.
- 26 Yıldırım, *Rus-Türk-Ermeni İlişkileri*, s. 41.
- 27 Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 379–380; Davut Kılıç, “Rusya’nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazın Kilisesi’nin Rolü (1828–1915)”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 2 (Haziran-Temmuz-Ağustos 2001), s. 61–62.
- 28 Uras, *Tarihte Ermeniler ve Türk- Ermeni ilişkileri*, s. 385–396.

Erzurum'u ancak bu şekilde elde etmeyi planlıyordu. Tüm bu hazırlıklar dâhilinde Rusya, Ermenileri bağımsızlık vaatleri ile kendi yanına çekerek Doğu Anadolu'da istediği zaman bir ayaklanma ve karışıklık çıkarmak suretiyle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmek ve kısa sürede çeşitli bahanelerle bölgeyi işgal etmeye yönelik çalışmalar başlatmıştır. Rus hükümeti bu amaç uğruna Ermeniler arasında uyardırmaya başladıkları bu tutkunun Doğu Anadolu'da ki tüm Ermenilere bulaşması için yüklü miktarlarda paralar dahi harcamışlardır.²⁹ Kısa bir zaman sonra patlak veren I. Dünya Savaşı Rusya'nın Doğu Anadolu'yu elde etme yöndeki faaliyetleri için önemli bir fırsat oldu. Doğu'da büyük muharebelerin yaşandığı, özellikle Osmanlı Ordusunun önemli ölçüde tahrip olduğu Kafkas cephesi de Rusya'nın bahsedilen emelleri sonucunda açılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşı ve Sonrası Rusya'nın Doğu Anadolu Siyaseti", Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, 17-21 Haziran 1991, Kars, 1991, s. 309-316.
- Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990.
- Ali Arslan, *Kutsal Ermeni Papalığı Eçmiyazın Kilisesinde Stratejik Savaşlar*, İstanbul, 2005.
- Allen-Muratoff, *Caucasian Battlefields A History Of The Wars On The Turco- Caucasian Border 1828-1921*, Cambridge University Press, 1953.
- Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990.
- Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul, 1986.
- Davut Kılıç, "Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazın Kilisesi'nin Rolü (1828-1915)", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 2 (Haziran-Temmuz-Ağustos 2001), s. 49-64.
- Edgar Granville, *Çarlık Rusya'nın Türkiye'deki Oyunları*, (Çev. Orhan Arıman), Ankara, 1967.
- Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara 1985, s. 19-27.
- Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918*, İstanbul, 2005.
- *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- *Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilaliyesi (İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra) 1916*, (Haz: Nurer Uğurlu), İstanbul 2005.
- Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987.
- Fahrettin Kırzioğlu, "Armenya/Yukarı-Eller'de 2700 Yıllık Türk Varlığı, Ermenilerin Rus İstilasına Alet Olması ve Mezalimi" *Atatürk Üniversitesinin XX. Yıl Armağanı Ermeniler Hakkında Makaleler-Derlemeler*, II, Ankara 1978, s.45-65.
- *Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH)*, Dosya No: 2811, Klasör No: 26.
- Hüsamettin Yıldırım, *Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri*, Ankara, 1990.
- Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1985.
- Kemal Beydilli, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Belgeler*, XII/17, s. 365-434.
- Manough Joseph Somakian, *Empires in Conflict: Armenia And The Great Powers 1895-1920*, New York, 1995.
- Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923 (Devletin Dış Politika Araç Alternatifleri Üzerine Bir İnceleme)*, Ankara, 1991.
- R. G. Havannisian, *Armenia On The Road To Independence 1918*, Los Angeles 1967.
- Sadi Koças, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara 1967.
- Yuluğ Tekin Kurat, "Doğu Anadolu'da Ermeni Sorunu(1900-1920)", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara 1985, s. s. 227-247.
- Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, Ankara 2001.
- Zekeriya Türkmen, *Vilayat-ı Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914*, Ankara, 2006.

29 Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), Dosya No: 2811, Klasör No: 26 Fihrist No: 24-1.

ERZURUM'DA TARİHE SAYGI

Restorasyon
Çalışmaları
Üzerine

Kenan Ungan ile...

Sayın Ungan söyleşimize isterseniz vakfın tarihi ile başlayalım.. Vakıf nedir? Tarihi köken olarak bu kavramın doğuşu ve vakıf müessesinin kökleri nereye dayanmaktadır.

- Arapça bir sözcük olan 'vakf'; sözlük anlamı ile durdurma, hareketten alıkoyma, hareketsiz bırakma manalarına gelir. Ayrıca "tamamen verme, büsbütün verme" anlamını da içerir. İktisadi anlamda vakıf; kişisel çalışma ve gayretle elde edilen imkânların ve mal varlığının gönül rızasıyla paylaşılmasını öngören hukuki bir sistemdir. Türk Medeni Kanununa göre vakıf; gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleri ile oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır. Vakıf, tarih boyunca süregelen yardımlaşma ve dayanışma duygusunun kurumsallaşmış halidir. O halde vakıf tüm insanlığın mutluluğunu amaçlayan bir sistemler bütünüdür.

Vakfın Tarihi kökeni nereye dayanmaktadır?

Tarihte ilk vakıf; Hazreti Ömer (r.a) Hayber'in fethinden sonra ganimet olarak kendisine düşen bir arazinin satılmaması, miras bırakılmaması ve hibe edilmemesi şartı ile fakir, köle, misafir ve Allah yolunda olanların istifadesi için vermesi ilk vakıf olarak kabul edilmektedir. Vakıfların Anadolu'da hızla yaygınlaşıp önemli hale gelmesinde "sadaka, infak ve hayırda yarışma" ya teşvik edici mahiyetteki ayetlerin yanı sıra şu hadis-i şerifler etkili olmuştur.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra, Anadolu'ya yapılan Göçler ve bunun sonucunda Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Vakıf müessesinin fonksiyonu inkar edilemez bir gerçektir. Anadolu'da yeni yerleşim merkezlerinin kurulması ve gelişmesinde vakıfların etkisi, Anadolu'nun fethinde etkili olan gaziler, erenler ya da başka bir deyişle Horasan Erenleri'nin Anadolu'nun kurulan vakıflardan maddi ve manevi güç almaları konusunda ne söylemek istersiniz.

Bilindiği gibi Moğol işgal ve yıkımıyla Horasan Erenleri akın akın Anadolu'ya ve oradan da bir uç beyliği olan Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Bunları hem bir savaşçı, hem de bir derviş olarak (Alp-Eren) organize edip "sınır boyu cihadına süren kahraman ise Şeyh Edebali ve müridanı olmuştur. Horasan erenlerinin batıya göçü 1242'de Erzurum'u alan Moğollar'ın Sivas ve Kayseri'yi yağma etmelerinden sonra hızlanmıştır.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında nasıl bir süreç yaşandı. Bu süreçte vakıf sisteminin rolü nedir?

Anadolu'nun Türkleşme sürecinde, askeri fetihlerle birlikte bazı aşiretler ve köylü halkın kendiliğinden boş yerlere yerleştikleri bilinmektedir. Ayrıca, dervişlerin bir teşkilata bağlı akınlar sonucu veya birer öncü kuvvet olarak bazı bölgelere iskân edildikleri ve orada tekke ve zaviyeler tesis ettikleri ve buraları zamanla bir köy, bir kültür ve tarikat merkezi haline dönüştürdükleri ve teşkilatlandırdıkları görülmektedir. Türk fetihleri Batıya doğru ilerledikçe dervişlerin köylerde tesis ettikleri zaviyeler de, faaliyetlerini Batıya doğru kaydırmış ve benzeri teşkilatlanmalarını sürdürmüşlerdir.

Türklerin Anadolu'da yerleşmeleri ve Batıya doğru ilerlemeleri, beraberinde iskân problemini ortaya çıkarmıştır. Ancak bu yerleşme ve iskân problemi, yetişkin dervişlerin üstlendikleri rolü başarıyla yerine getirmeleri sonucu aşılabılmıştır. Zira bu insanlar, inançları doğrultusunda yeteneklerini sergilemiş ve önemli icraatlar gerçekleştirmişlerdir. Köylere varıncaya kadar izleri görülen zaviyeler, dervişlerin kurdukları karargâhlar olup, üstlendikleri misyonu yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu dervişlerin telkinleri ile Türklerin Batıya yayılma siyasetleri kolaylıkla yürütülebilmüş, büyük bir problem olan iskân meselesi de kısa zamanda çözüme kavuşturulmuştur.

- İskân probleminin çözümünde etkin rolü, fethedilen ülkeleri iskân ve imar için idârî-mâlî müstakil birer müessese mahiyetinde olan bir takım arazi vakıfları olmuştur. Bu tür kurumları tesis etme ilkesi, Osmanlı Devletinde öteden beri uygulanmış bir usulü teşkil etmektedir. Zira vakıf yolu ile hırsız yatağı haline gelmiş, ıssız ve bataklık yerlerde birer mamure meydana getirilmiş ve gerek yolcular, gerek o civara yerleşecekler için ovalar temin edilmiştir. Ancak bu tür mamur yerlerin mümkün olduğu kadar uzun bir zaman yaşaması ve tesis maksatlarına hizmet edebilmesi için, ülke gelirlerinin bir kısmı kendilerine tahsis edilmiş; yani vakfedilmiştir. Özellikle devleti yönetenlerin, askerlerin, tüccar ve işadamlarının yaptırmış oldukları bu kabil vakıflar dikkate değer ehemmiyettedir.

Ahi Teşkilatının Anadolu'da ki fonksiyonuna değinmek istersek bu konuda neler söylemek istersiniz?

- Ahî teşkilatı, Anadolu'da gösterdiği faaliyetleri ile Osmanlı Devletinin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Zira birçok köylere ismini veren, eli, emeği ve alnının teri ile dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren ve daima garba doğru Türk akınları ile ilerleyen siyasi nüfuzlarını padişahların hizmetinde kullanan, zaviyelerinde padişahları kabul eden ve onlara nasihatte bulunan şeyhler ilgi ve alakayı cezp edecek birçok vasıfları haizdirler. Yeni bir sosyal nizam ve adalet telakkisi taşıyan bu esrarengiz Türk dervişleri, ordularla birlikte ve hatta ordulardan önce fethe çıkmış ve karşı tarafı daha önceden manen fethetmişlerdir. Bu dervişlerin bir kısmı gazilerle birlikte fetih yaparken bir kısmı da tamamen تنها ve boş yerlere yerleşerek orada ziraat yapıyor ve hayvan yetiştiriyorlardı. Göster-

Erzurum'daki 760 yıllık Çifti Minareli Medrese'de restorasyon çalışmaları sırasında orijinal mazgal pencereler ortaya çıktı.

Kentin önemli sembollerinden olan, Selçuklular döneminde 1253 yılında yapılan ve her yıl binlerce turistin ziyaret ettiği Çifte Minareli Medrese'de, yaklaşık 1,5 yıl önce başlatılan restorasyon çalışmaları sürüyor.

dikleri faaliyetlerden bu kimselerin, gayet iyi cinslerde meyve ağacı yetiştiren, değirmen arkı ve binası inşa eden, artezyen vurarak su çıkaran ve sulama yapan ziraatçılar olduğu anlaşılmaktadır. Bu dervişler, her yerde giderleri bağlı buldukları vakıf gelirlerinden karşılanan bir zaviyeye sahip idiler. Zaviyelerin, seyahat ve ticaret için tehlikeli sayılan yerlerde tesisi, devlet tarafından teşvik ediliyordu. Bu zaviyelerin تنها yerlerde bir konak hizmeti gördüğü, imaretli ve kervansaraylı şekillerinin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu sayede, ticaret ve seyahat büyük ölçüde teminat altına alınıyordu.

İmaretiyle Kervansaray ile, tekke ve zaviyesiyle Anadolu'nu çehresi mi değişti. Yani şöyle diyebilir miyiz Anadolu hayır kurumlarıyla Anadolu oldu..

- Bu tesislerin her birinin en lüzumlu ve genellikle تنها yerlerde mamur bir konak hizmeti gördüğünü, muhtelif büyüklükte olanlarının, imaretli ve kervansaraylı şekillerinin mevcut oldukları bilinmektedir. Zaviye şeyhlerinin aynı zamanda gerek zaviyenin ve gerek civarın güvenliğinden de sorumlu bulunduğu bir vakıdır. Zira Osmanlı Devletinde her vazife ve memuriyet, toprak gelirinden bir kısmının tahsisi veya sadece bazı vergilerden muâfiyet mukabili olarak ifa edilmektedir. Bu şekilde yolların ve memleketin emniyeti ile alakadar olan devlet; çok defa bu emniyet ve güveni temin edecek vasfı olan, harbe iştirak edenlere veya cemaat reislerine bir köyün tamamını veya bir derbent yerinin bac resmini vermektedir veyahut yaptığı hizmet karşılığında cemaati ile beraber o civarda yaşayıp, her türlü vergi yükümlülüğünden affedilmiş olmasını kabul etmektedir. Fakat en önemlisi bu kabil kimseler, bu gibi muafiyetler mukabilinde, o yerin emniyetinden sorumludurlar. O civarda bir hırsızlık vb. olay vuku bulursa onlar tazmin etmekle mükelleftirler. Dağ başlarında ve virane yerlerde tesis edilen zaviyelerin, kırlarda emniyet ve konak hizmetleri olduğu gibi ıssız ve korkuluk yerleri emniyet altına almak için bir tekke kurup oralara yerleşen ve sefer olduğu zaman asker gönderen yerler gibi zaviyeler de pek çoktur. Aslında o zamanın ulaşım tekniğinin çok geri vaziyetine rağmen, ancak bu sayededir ki, ticaret ve ziraat maksadı ile seyahat büyük ölçüde kolaylaşmış, teminat altına alınmış bulunmaktadır. Çünkü yol boyları ve menziller hesabı ile bir şekilde yerleştirilen köyler, zaviyeler ve kervansaraylar. Tarafından itina ile muhafaza edilmektedir. En önemli tarafı, bugün ancak devletin yetki sahibi dairelerinin bir planlama dâhilinde meydana getirebileceği bu neviden etraflı düşünülerek tahakkuk ettirilmiş

eserler, vakıf yolu ile vücuda getirilmekteydi.

Allah Dostları, Gönül İnsanları Anadolu'nu imara açılmasında nasıl bir fonksiyon üstlendiler?

- "Ayrıca devlet büyük çapta halkın sevgi ve saygısını kazanmış aziz kişilere geniş araziler vakfederek o çevre halkının nabzını elinde tutmuştur. Başında Mevlana ve müntesiplerinin bulunduğu Celaliye Vakıfları vasıtasıyla Konya ve çevresini, Hacı Bektaş-ı Veli Vakfı vasıtasıyla Kırşehir ve havalisini, Ankara ile Konya arasının vakıflaştırılmasıyla tesis edilen Hacı Bayram-Veli Vakfı ile de Ankara ve çevresinin, adeta bir tek güvenlik görevlisine ihtiyaç kalmaksızın asayiş ve güvenliği temin edilmiş, yöre halkının devlete bağlılığı sağlanmıştır. Mesela Şeyh Bedrettin isyanı kuvvet kullanılarak bastırılmıştır. Ancak bununla iktifa edilmemiş, büyük veli Hacı Bayram Veli'nin İslâm esaslarına uygun tarikatı bu yıllarda ortaya çıkmıştır. Hacı Bayram, sosyal düzene temel teşkil eden dini kuralları inkâr etmiyor, bu kurallara ilaveten yoksullara karşı sevgi ve şefkat gösterilmesini öğütüyor, onlar için bir sosyal yardım sandığı kuruyordu. Hacı Bayram'ın bu hareketi devletin ihtiyaçlarına cevap vermiş ve hükümet tarafından da benimsenerek teşvik edilmiştir." Bundan şunu anlıyo-

ruz ki, devlet kendi politikasına ters düşen bir eylem ve başkaldırıcı güç kullanarak Ayrıca devlet büyük çapta halkın sevgi ve saygısını kazanmış aziz kişilere geniş araziler vakfederek o çevre halkının nabzını elinde tutmuştur. Başında Mevlana ve müntesiplerinin bulunduğu Celaliye Vakıfları vasıtasıyla Konya ve çevresini, Hacı Bektaş-ı Veli Vakfı vasıta-

siyle Kırşehir ve havalisini, Ankara ile Konya arasının vakıflaştırılmasıyla tesis edilen Hacı Bayram-ı Veli Vakfı ile de Ankara ve çevresinin, adeta bir tek güvenlik görevlisine ihtiyaç kalmaksızın asayiş ve güvenliği temin edilmiş, yöre halkının devlete bağlılığı sağlanmıştır. Mesela Şeyh Bedrettin isyanı kuvvet kullanılarak bastırılmıştır. Ancak bununla iktifa edilmemiş, büyük veli Hacı Bayram Veli'nin İslâm esaslarına uygun tarikatı bu yıllarda ortaya çıkmıştır. Hacı Bayram, sosyal düzene temel teşkil eden dini kuralları inkâr etmiyor, bu kurallara ilaveten yoksullara karşı sevgi ve şefkat gösterilmesini öğütüyor, onlar için bir sosyal yardım sandığı kuruyordu. Hacı Bayram'ın bu hareketi devletin ihtiyaçlarına cevap vermiş ve hükümet tarafından da benimsenerek teşvik edilmiştir. Bundan şunu anlıyoruz ki, devlet kendi politikasına ters düşen bir eylem ve başkaldırıcı güç kullanarak bastırdıktan sonra, büyük ölçüde toplumun saygı ve bağlı-

ğını kazanmış kişilere vakıflar tesis ederek devlet hazinesinden herhangi bir harcama yapmadan, aynı yollarla karşı tedbir almaktadır. Bu çok yönlü bir tedbirdir. Halkı her türlü sapık ideoloji ve mezheplerden korumakta, yoksul sığınacak bir yer ve içecek bir çorba bulmakta, devlet te'banın saygı ve güvenini kazanmaktadır. Böylece en direkt yollardan toplum-devlet kaynaşması sağlanmaktadır. Bilhassa Osmanlı Devleti döneminde bu sistem nev-i şahsına mahsus metotlarla önemli görevler icra etmişlerdir.

Osmanlı Devlet adamlarının Allah dostlarına yaklaşımları bir cihan devletinin sağlam bir zeminde doğmasına vesile oldu diyebilir miyiz?

larla oraları da Türkleştirmek ve İslamlaştırmak için gayret göstermişlerdir. Fetihleri başarmak için dervişler, dini ve sosyal fikirler telkiniyle, halk kitleleri arasında maya çalarak, o memleketlerin sosyal ve siyasi bünyesinde büyük yenilikler yapmak için elverişli kaynaşmayı sağlamakta ve fetih hareketlerini kolaylaştırmaktaydılar. Türk dervişlerinin telkinleri ordularla birlikte, hatta ordulardan önce fethi çıkmış ve ordulardan önce manevi bakımdan fethi gerçekleştirmişlerdir.

- "Fethedilen yerlerde yeni yerleşim birimlerine yerleşenler, fertler değil aşiretler ve oymaklardı. Bu oymakların müşterek dini inancı ve dini lideri vardı. Şeyhin bir zaviyesi ve yanında mescidi bulunmaktaydı. Bu yerleşim tarzı aşirete ve boya dayandığı ve aynı zamanda

- İslamlaştırma faaliyetlerinde derviş ve şeyhlerin önemi çok büyüktür. Osmanlı padişahları da kendilerinden önceki geleneği takip ederek, mevcut zaviyeleri muhafaza ettikleri ve şeyhlerine değer verdikleri gibi, yeni zaviyelerin açılmasına da müsaade ve yardım etmişlerdir. Osmanlı padişahlarının şeyh, ahi vesaire gibi dini teşkilatlara bağlı kimselerle olan münasebetleri bilinmektedir. Mesela Osman ve Orhan Gazi'nin bu gibi şahsiyetlere verdiği mülkler tarihi kayıtlarda mevcuttur. Bu kişilerin, her türlü vergiden muaf kılınarak vakfedilen toprakların gelirini gelene geçene hizmet etmek üzere kullandıkları, yaygın olarak rastlanan uygulama biçimidir. Aynı şekilde Osmanlı padişahları, Rumeli'deki fetihleri ve icraatları esnasında da birtakım ahiler ve şeyhler ile ilgili olmuşlardır. Aynı teşkilat Rumeli'ye de geçmiş ve kendine mahsus usul ve metot-

dini bir kaideye oturduğu için mahalle kolaylıkla bir bütün teşkil edebiliyordu. Mahalle adlarının bir aşiret ya da şeyhin adıyla anıldığına dair, Anadolu'da çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Mesela Osmanlılar Erzurum'u ele geçirdiklerinde, şehrin on iki mahallesinden dokuzunun adı bir zaviye adıyla anılmaktaydı." Vakıflar yoluyla tekkeler kurmak, belli stratejik noktalara nüfusu yoğunlaştırmanın bir yoluydu. Şeyh ve dervişler, yeni toplumun göçebeleri yerleştirme gayretinin temsilcisi konumundaydılar. Ahiler ve dervişler aynı zamanda yerleşme sürecini göçebelğe karşı koruyan etkin eleman durumundaydılar.

Osmanlı'nın uyguladığı sistem göçebe halkları yerleşik düzene geçirmiş oldu, değil mi?

- Bu amacın gereği olarak, Osmanlı sultanları, kendilerine tabi kılınmış oldukları ülkelere camiler, medreseler, imaretler, çeşme ve köprü gibi hayır eserlerini, inşa ederek, sosyal ve dini ihtiyaçları karşılamaya çalışmışlar ve sonradan geleceklere değerli eserler bırakmışlardır.

- “Etkili dini tebliğ merkezi olan birçok zaviyenin, özellikle Rume- li’de bazı müritlerini, Müslüman olmuş Hıristiyan reâyâ arasından temin etmiş olmaları dikkati çekmektedir. Birçok dervişin Abdullah Oğlu olarak kayıtlı bulunması ve bazı vakıf mütevellilerinin adlarının Abdullah veya Abdullah Oğlu olmaları bu hususu teyit etmektedir. Bahsi geçen zaviyeler, daha çok köylerde kurulmuştur. Bunun sebebi kurucu dervişlerin kendi sosyal ve dini görüş ve inanışlarını yaymak için yeni bir çevre edinme düşüncesidir. Kuşkusuz bu dervişler, sadece mistik bir tutum içinde kalmayan, bağ, bahçe yetiştiren, binalar inşa eden, kuyular açarak sulama faaliyetlerini düzenlemeyi bilen kişiler olarak yetiştirilmişlerdir.” Kendilerinin bu sosyal, ekonomik ve teknik bilgi, meziyet ve üstünlükleri çevre insanlarının saygınlığını kazanmalarına sebep olmuş ve bu suretle inanç ve görüşlerinin hızlı yayılmasını sağlamıştır.

- Bu ilgiler ışığında Horasan Erenleri’nin genel özellikleri nelerdir?

- Horasan Erenlerinin belirleyebildiğimiz temel özelliklerinden bazıları, kahraman olmaları, devlet kapısında gözlerinin olmaması, şefkatli ve merhametli olmaları, cihan devleti mefkuresine sahip olmaları, üretici ve çalışkan olmaları gibi özelliklerdir.

Kahramanlık

- İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden İ’la-i Kelimetullah için Osmanlı topraklarına akın eden kesimlerden en önemli teşkilat şüphesiz Aşık Paşa Zade tari-

“Medresenin batı cephesinde, yani Ulu Cami tarafında orijinal pencerelerin olduğu ortaya çıktı. Bu pencereler restorasyon çalışmaları sırasında ilk kez bulundu. Söz konusu pencereler projelendirildi ve kurulduktan onaylandı. Şimdi o pencereleri açma çalışmasına başladık. Orijinal mazgal pencereler bunlar. O pencereler açıldığı zaman yapıdaki rutubet yüzde 50 azalacak.”

Emirşeyh Camii Minaresi

hinde Gaziyan-ı Rum, diğer tarihlerde Alpler veya Alp-Erenler adı altında zikredilen bir teşkilattı. Bunlar tarihte az rastlanan bir niteliğe sahipti. Hem kahraman, hem de “eren”diler. “Eren”likleri boş ve hamasi değil, tersine bilgiyle donatılmıştı. Gerçekten Osman Gazi’nin arkadaşlarından bir çoğunun unvanının “alp” olması dikkate şayandır. Bunlardan şehirlere yerleşmiş ve İslâm dünyasına mensup bazı dini tarikatların tesiri altında kalmış olanların unvanı ise daha mensup sonra “Gazi”ye çevrilmişti.

- Yine aynı kitapta ismi geçen Ahıyan-ı Rum (Anadolu Ahileri) ile “Horasan Erenleri” de denilen Abdalan-ı Rum teşkilatı Osmanlı padişahları ile bütün harplere iştirak etmiş “delişmen tabiatlı, garip etvarlı dervişler” de Cihan Devleti’nin temelinde harcı olan önemli bir teşkilattı.

- F. Köprülü’ye göre Gazi Osman’ın kayın pederi Şeyh Edebalı ile silah arkadaşlarından bir çoğu hatta Orhan’ın kardeşi Alaeddin bu teşkilata mensuptu. Aşağıda ayrıca üzerinde durulacağı gibi Osman Gazi, Şeyh Edebalı’nın zaviyesine sık sık uğrar, orada misafir olarak kalırdı. Taşköprüzade’nin verdiği bilgiye bakılırsa o günkü ulemanın hemen hepsi padişahlarla birlikte savaşlara iştirak etmekte, İ’la-i Kelimetullah sürecinde yerlerini almaktaydılar. Tursun Fakih, Muhlis Baba, Taceddin Kürderi, Çandaralı Kara Halil, Geyikli Baba, Musa Abdal, Abdal Murad gibi alimler bunlardan bazıları idi. Aşağıda ayrıntılı olarak inceleneceği gibi bu hem kahraman, hem bilgin, hem de ermiş insanlar, yeni kurulan devletin şekillenmesinde aktif görev alıyor, kurulan devletin bilgi, aksiyon ve ahlâk üzerine kurulmasına çalışıyorlardı. Bu mistik tarikat ve teşkilat toplumdan izole bir hareket değildi, tersine toplumun bizzat içinde yer alarak toplum fertlerini İ’la-i kelimetullah istikametinde dizayn etmekteydiler. Tüm kesimleriyle toplum bu teşkilatın etrafında organize olmuştu.

Barkan'ın ifadesiyle Horasan Erenleri halk kütlesini belli sosyal-siyasal nizamlar için harekete geçirebilen aktif bir organizasyon idi. Bu organizasyon, özlenen fütuhata başarmak için Osmanlı ordularına yalnız teşkilatlı ve imanlı savaşçı temin etmekle kalmamış, aynı zamanda devlet ve toplumun yararına olan dinî ve sosyal fikirlerin propagandasını da yaparak halk kütleri arasında çok faal bir kaynaştırıcı fonksiyon da icra etmiştir. Bu yolla Osmanlılar bir taraftan kolayca büyük fütuhata gerçekleştirmişler, öbür taraftan da çok farklı iklimlerden kopup gelen kesimler arasında toplumsal kaynaşmayı sağlamışlardır. Horasan Erenleri fedakar, yardımsever ve şefkatli davranışlarıyla ordulardan daha evvel çevrelerindeki "kafir ve tekfurların" kalplerini fethetmişlerdir.

İmar ve İnşa Şevki

- Horasan Erenleri sadece kendi nefsi kurtuluşları ve nazari spekülasyonlarla ilgilenen insanlar değil, aynı zamanda alın teri ve el emeğiyle ülke topraklarını "şenlendirmek" için çırpman üretici kişilerdi. Anadolu ve Balkanlarda boş ve tenha yerlerde zaviyeler kurarak, oralarda tarlalar açıp, bağ ve bahçeler yetiştirerek, değirmenler kurarak, ağıllar yapıp hayvan sürüleri yetiştirerek boş toprakların şenlenmesine ve su kenarlarının yeşermesine çalışmışlardır. Göç akınına sevk ve idare etmiş müteşebbis kabile reisleri olan Alp Erenler, fetihlerin öncüsü olmuşlar, gelip yerleştikleri yerlerde cömertlikleri, engin hoşgörülerini ve iyi kalplilikleri ile çevrelerinde bulunan gayrimüslimlerin kalplerini fethetmişler, onlar için birer bilge kurtarıcı olmuşlardır.

- İla-i Kelimetullah'ın ekonomik ve sosyal kalkınma yolu ile olabileceğinin idrakine vararak bir taraftan yerleştikleri toprak parçasını imar ederken, diğer taraftan da cihadın sadece kılıçla değil, aynı zamanda hoşgörü, ikram ve ihسانla da olabileceğine inanarak gelen geçen yolcu ve misafirlerin karşılıksız ihtiyaçla-

300 yıllık tarihi teneke minareli Aşağı Habib Efendi Camisi, Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilerek yeniden ibadete açıldı.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 13 Ağustos 2010 günü Erzurum ziyareti sırasında dikkatini çeken bakımsız ve teneke minareleri 'ucube' diye adlandırmasının ardından değiştirilmesi talimatını vermesi üzerine harekete geçen Vakıflar Bölge Müdürlüğü, şehirde bulunan teneke minareli tarihi camileri yeniliyor.

Habib Efendi Camii Minaresi

rını karşılamışlardır. Aynı zamanda önemli stratejik yerlerde yaptıkları zaviyelerle hem bölgeyi imar ederek fiziki üretimi gerçekleştirmişler, hem de fütuhata kolaylaştırmışlardır.

- Gerçekten Horasan Erenleri "hiç ölmeyecekmiş gibi" dünyaya sarılma ilkesini en iyi gerçekleştiren teşkilat olmuştur. Bu teşkilatın her üyesi dünyayı imar ve inşa konusunda alabildiğine atak bir niteliğe sahiptir. Neşri tarihinde Şeyh Edebalı'den söz ederken onun dünya ile ilişkisinin düzeyini de anlatır: "Meğer Osmanın halkı arasında bir aziz şeyh vardı. Adına Edebalı dilerdi ve dünyası bî nihaye (sonsuz) idi." Görülüyor ki bu şeyh "dünyası" ve davarı sayılamayacak kadar çok olan bir kişidir. Gerçekten bütün kayıtlar onun ekonomik gücünün ve siyasi nüfuzunun büyük olduğunu gösteriyor. Şeyh Edebalı'nın Abdurrahman b. Avfa izafeten "Avf Mesleği" dediğimiz bir mesleğin önemli bir mümessili olduğu anlaşılıyor.

Anadolu ve Balkanlar'da bazı en ücra köşelerin bile bağ-bahçelerle imar ve inşa edilmiş, dere ve su kenarlarının ceviz, çınar, kestane kavak gibi ağaçlarla boydan boya donatılmış olması Horasan Erenleri'nin ne kadar çalışkan, ne kadar üretme şevk ve heyecanı dolu insanlar olduklarını gösterir.

Devlet Kapısında Gözü Olmak

- Horasan Erenleri, önemli bir siyasi nüfuza sahip oldukları halde devlet kapısına muhtaç olup, oralarda ikbal ve istikbal arama yoluna gitmemişlerdir. Kadılık gibi bazı önemli ve stratejik görevlerin dışında görev almamış, genellikle kendi işlerini kurmuş, geçimlerini kendi faaliyetleriyle temin etmişlerdir. Mümkün olduğunca devlet yönetiminin günlük ve rutin işlerine bulaşmak istememişlerdir. Bu bakım-

dan padişah da olsa kimsenin karşısında boynu bükük olmamışlar, gurur ve vakarlarını her zaman korumuşlardır.

Cihan Devleti İdealine Sahip Olmak

- Horasan Erenleri, aynı zamanda dünya siyasetini yakından izleyen, gelişmeleri bilen, gelecekle ilgili vizyonu olan insanlardı. Öyle anlaşılıyor ki, hepsinin yüreğinin derinliklerinde Cihan Devleti mefkuresi yatıyordu. Bunun en açık ve berrak örneğini yine bir Horasan Ereni olan Şeyh Edebali'de görüyoruz. Şeyh Edebali'nin büyük bir cihan devleti "özlem"i taşıdığı, tüm plan ve stratejisini bu istikamette dizayn ettiği anlaşılmaktadır. Edebali bu konudaki kararlılığını, her fırsatta yönetime enjekte ediyor, onların istikbale ait ufuklarını açmaya çalışıyordu.

- Tarih kitaplarına geçmiş ünlü rüya olayı bu vizyonun çarpıcı bir yansıması sayılmalıdır. Osman Bey bir gün rüyasında (rüyaı gören kişi konusunda çeşitli rivayetler vardır) Şeyh Edebali'nin kuşağından çıkan bir Ay'ın kendi koynuna girdiğini ve oradan gölgesi tüm cihanı kaplayan bir ağaç halinde yükseldiğini görmüş. Bunu o zaman Konya'da yaşayan ünlü Şeyh Edebali'ye anlattığında ise Edebali bu rüyayı 'Osman Bey'in, kızı Bala Hatun'la evleneceği ve ondan doğan çocukların neslinin dünyanın önemli bir bölümünü egemenliği altına alacağı şeklinde yorumlar.

- Olaydan ve rüyanın yorumdan da anlaşılacağı gibi Edebali'nin görüş ve düşüncesi son derece muteber, vizyon ve ufku alabildiğine geniş ve açıktır. Çağın olaylarını net bir şekilde okuyabilmekte, hadisatin akış istikametini sezinleyebilmekte ve yöneticileri o istikamette yönlendirmektedir. Öte yandan Osman Bey de vizyon sahibi bir devlet adamı özelliği taşımaktadır. Yüreğinin derinliklerinde ışığı dünyanın her tarafını kuşatan bir Cihan Devleti özlemi yatmaktadır. Buradan da anlaşılıyor ki, Osmanlı aşireti sadece dağdan dağa, yayladan yaylaya sürü peşinde at koşturana "çoban"lar değil, tersine uluslararası gelişmeleri yakından izleyebilen bilgi, tecrübe ve vizyona sahip bilge kişilerdi.

Şefkatli ve Yardımsever Olmak

- Öte yandan Horasan Erenleri İ'la-i Kelimetul-lah'ın içe doğru inşa dediğimiz niteliklerine de sahiptirler. Şefkat, muhabbet, sadakat, ihlas, rıza ve yardımseverlik., gibi yüce vasıflar onların temel vasıflarıydı. Mesela Edebali'nin misafirhanesi hiç bir zaman boş kalmamaktaydı. Sıradan insanlardan en büyük devlet riceline kadar herkesin uğrak yeri idi: "...Amm derviş siretin tutardı. Hatta derviş diyü lakap iderlerdi. Bir zaviye yapup ayende ve reven-deye(gelene geçene) hidmet iderdi. Kah kah Osman onun zaviyesin misafir olurdu.."

"...kendüleri arasında bir aziz şeyh vardı, hayli kerameti zahir olmuştu. Ve cemi halkın mu'temedi idi. ve illa dervişlik batınında idi. Dünyası nimeti ve davarı çoktu.

Ve sahib-i çerağ ve âlemde, daim misafirhanesi hali olmazdı. Ve Osman Gazi kim bu dervişe konuk olurdu.." Issız yerlerde herkesin uğrağı olan bir yere bir zaviye kurarak gelene geçene şefkatle ikramda bulunmak, güler yüz ve tatlı dille onların zaruri ihtiyaçlarını karşılamak her halde gönülleri fethetmenin en kestirme yolu olmalıdır. Zaten Horasan Erenleri, askeri kanadı oluşturan Gazi ve Alp'ler bu bölgelere henüz gelmeden gösterdikleri şefkat, yaptıkları ihsan ve ikramlarla civardaki Rum'ların gönüllerini fethetmişlerdi. Çünkü kurdukları zaviyeler ve zaviyelerin çevresinde yetiştirdiği bağ, bahçeler, yaptıkları ağıllarda besledikleri hayvanlardan elde ettikleri ürünleri dinine, ırkına bakmaksızın gelen geçene karşılıksız ikram ediyorlardı. Hatta değirmenler yaparak onu fakirlerin kullanımına vakfediyorlardı. Pis bir kafır, insan yüzü görmemiş dağ başında yaşayan bir vahşi de olsa tüm insanlarla ilgilenip, onlara yardım edip şefkat göstermeleri çevredeki insanların Osmanlıya karşı sempati beslemelerine, dayatma ve zorlama olmadan Müslüman olmalarına neden oluyordu. Nitekim Horasan Erenleri'nin bu öncü çalışmaları ve fetihleriyle bir çok bölge insanı, savaş yapmadan kendi azalarıyla şehirlerinin anahtarını Osmanlı ordularına teslim etmişlerdi. Horasan Erenleri'nin bu dinamik, hoşgörülü, yardımsever, üretici nitelikleri Cihan Devleti'nin sınırlarının süratle gelişmesine ve kısa zamanda büyük bir hukuk, şefkat ve adalet devletinin kurulmasına ortam hazırlamıştır denilebilir.

Anadolu'da ecdadımızın kurduğu ilginç vakıflardan bahsedilmektedir. Bunlara örnek verir misiniz?

Ugan; İnsan düşünce ve muhayyilesinin (hayallerinin) erişebildiği hiçbir alan yoktur ki vakıf onunla meşgul olmamış ve o konuda bir vakıf kurulmamış olsun. Yüzyıllar boyu birbiri ardına kurulmuş ve her biri döneminin çeşitli ihtiyaçlarına cevap teşkil etmiş olan vakıflarımızın kuruluş maksadı olan hayır hizmetleri çok çeşitlilik arz etmektedir. Tarihte kurulmuş vakıflara örnek vermek gerekirse;

- Güzel yazı öğreten vakıf- Sokak hayvanlarına ekmek veren vakıf- Kızlara çeyiz hazırlayan Vakıf

- Yaz günlerinde soğuk su dağıtan vakıf- Şehir estetiğini koruyan vakıf- Sıcakta sebillere kar koyan vakıf- Öğrencilere piknik yaptıran vakıf- Kışın abdest alanlara sıcak su temin eden vakıf - Doktorların güzel huylu olmasını isteyen vakıf- ilkokul hocalarına tütünü yasaklayan vakıf- Helalleşme vakfi- Boğazda temiz hava aldırana vakıf

Kurumsal olarak görev yaptığımız Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün fonksiyonu ve görevleri nelerdir. Bu kurum Erzurum'da hangi hizmetleri vermektedir.

Ugan; Erzurum ve bağlı illerde (Ağrı, Ardahan, Bayburt, Erzincan, Iğdır ve Kars) bulunan mazbut vakıflara ait Vakıf Kültür Varlıklarının rölöve, restorasyon ve

restitüsyon ve diğer projelerini hazırlanarak onarım ve restorasyonlarını yapmak. Bu şekilde ağlayan vakıf kültür varlıklarını yaşatmak ve gelecek nesillere aktarmak.

-Öğrencilere eğitim yardımı yapmak, ihtiyaç sahibi insanlara sosyal yardımlarda bulunmak, muhtaç ve engellilere aylık bağlamak.

- Mazbut vakıflara ait taşınmazların; imar uygulama ve kadastro çalışmalarını takip etmek; kamulaştırma, kiralama, vakıf konut veya hizmet statüsüne alma, çıkarma işlemlerini yürütmek; kiralama usul ve esaslarını belirlemek; kat karşılığı, yapım veya onarım karşılığı kiralama modelleri ile değerlendirilmelerini sağlamak; her türlü tecavülden korunmaları ile ilgili tedbirleri almak; elde tutulmasında fayda görülmeyenlerin değiştirilmesi, satılması ve gerekli görülen taşınmazların satın alınması işlemlerini yürütmek.

- Teberrukat eşyanın en geç beş yılda bir sayımı yapılarak demirbaş kayıtları ile mutabakatını sağlamak. Eski eser niteliği olan taşınır vakıf kültür varlıklarının tespiti ve tescili yapılarak müzelere kazandırmak.

Bildiğiniz gibi Erzurum birçok Türk devletine ev sahipliği yapmış, Saltuklu, Selçuklu, İlhanlı, Osmanlı'nın izlerini taşımaktadır. İsimlerini saydığımız bu beylik ve devletlerden günümüze kalan vakıf eseri veya tarihi eserlerle ilgili hangi çalışmalarını gerçekleştirdiniz ve gerçekleştiriyorsunuz?

Ugan; 2005 yılı içerisinde Osmanlı Dönemi eserleri olan İbrahim Paşa Camii ve 1562 Erzurum Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Lala Mustafa Paşa Camii'nin restorasyon çalışmaları yapılmıştır. 2006 yılı içerisinde Osmanlı Dönemi eserleri olan Gümrük Hamamı, Gümrük Hanı, Aşkale Karasu Hanı, Saray Hamamı, Gürcükapı Camii, Kurşunlu Camii, Çifte Göbek Hamamı, Caferiye Camii'nin restorasyon çalışmaları yapılmıştır. 2007 yılı içerisinde Zeynel Camii, Murat Paşa Camii, Ahmediye Medresesi, Ane Hatun Türbesi, Oltu-Aslanpaşa Camii, Pasinler-Sivaslı Camii, Rüstem Paşa Bedesteni ve Yeğenağa Camii'nin restorasyon çalışmaları yapılmıştır. 2008 yılı Hınıs-Aladdin Bey Camii, Ulu Camii, Boyahane Camii, Cennetzade Camii restorasyon çalışmaları yapılmıştır. 2009 yılı içerisinde Bakırcı Camii'nin restorasyon çalışmaları yapılmıştır. 2010 yılı içerisinde Ali Paşa Camii, Şenkaya-Bardız (Gaziler) Camii'nin restorasyon çalışmaları yapılmıştır. 2010 yılı içerisinde Uzundere-İnçer Camii'nin restorasyon çalışmaları yapılmıştır.

Erzurum'da Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Bölge Müdürlüğümüzün projelendirdiği çalışmalarda hangi kıstaslara dikkat ediyorsunuz? Ve ya şöyle açayım sorumuzu. Bir eseri neye göre restorasyona alıyor ve bunu gerçekleştirirken proje, tamir aşamalarında nelere dikkat ediyorsunuz?

Ugan; Restorasyon konusunda uzman teknik persone-

limiz tarafından vakıf kültür varlıkları yerinde inceleterek, aciliyet durumlarına göre belirlendikten sonra, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanarak Kültür Varlıkları ve Koruma Bölge Müdürlükleri ile koordineli bir şekilde hareket edilerek imkanlar dahilinde onarım ve restorasyonları yapılmaktadır. Restorasyon sırasında her bir müdahale için gerekli izinler alınıp ve mümkün olduğu kadar yapıların orijinalitesi bozulmadan müdahaleler yapılmaktadır. Burada amaç yapıyı özgün haline en yakın halde yaşatmak ve ayakta tutmaktır. Bu hassasiyetler göz önünde bulundurularak yapılan çalışmalar sonucu ağlayan vakıf eserleri bir bir ihya edilip gelecek nesillere aktarılmaktadır. Bir başka deyişle ağlayan bir tek vakıf eseri kalmayacak şekilde hazırlıklar ve çalışmalara devam edilecektir.

Şu anda Erzurum'da hangi eserler üzerinde restorasyon çalışması var? Hangilerini planlamaya aldınız? Halkımızda bazı serzenişler var "Mesela Çifte Minareli Medresenin açılışı gecikti? Restorasyonu yapılan eserler tamamen yıkıldı vs. gibi. Bizim gözlemlerimize göre aslına uygun ve çok köklü çalışmalar yapıyor. Camiler aslına çevriliyor, son cemaat yerleri açılıyor, çevre düzenlemeleri yapılıyor? Vatandaşın tepkileri bu konuda size nasıl yansıyor? Yoruluyor musunuz?

Ugan;Şu anda Erzurum'da; Çifte Minareli Medrese ve Emir Şey Camii'nde restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Restorasyon çalışmaları Erzurum İli ile sınırlı kalmayıp, Erzincan-Tercan Mamahatun Kervansarayı, hamam, türbe ve camisinde sürdürülmektedir. Bu yıl içerisinde Erzurum Kabe Şeyh Mescidinde yeniden inşa, Çıldır-Merkez Camii'nde, Erzincan Gülabibey Camii ve Hamamı ile birlikte Kars-Ulu Camii'nde restorasyon çalışmaları bitirilmiştir.

Ayrıca 2015 yılı içerisinde, Lala Mustafa Paşa Camii ve Narmanlı Camii'nin kapsamlı restorasyonları; İbrahim Paşa ve Kurşunlu Medreselerinin ise basit onarımları yapılmak üzere hazırlıklara başlanılmıştır.

Vatandaşımızın tepki ve endişelerine gelecek olursak; Çifte Minareli Medrese gibi dünya mirası olan bu tip eserlerin, restorasyonu sırasında her zamankinden daha titiz bir çalışma yapılması gerektiğinden, ve bunlara ek olarak eski eser onarımları sırasında öngörülemeyen detaylar olduğundan, çalışmalar uzun bir zaman yayılır. Ayrıca eski eser onarımı sırasında çıkabilecek bu detaylar ve verilmesi gereken kararları beraberinde getirmektedir. Alınması gereken kararlar tek bir elden değil, restorasyon konusunda uzmanlaşmış kişileri bünyesinde barındıran kurum ve kurumların ortak kararı ile uygulamaya konulmaktadır. Bu ve benzeri sebepler için uzun bir zaman almasına neden olmaktadır. Vatandaşımızın bilmesi gereken, önemli nokta var ki, restorasyon çalışmaları konusunda kendisini yetiştirmiş ve geliştirmekte olan Vakıflar Bölge Müdürlüğü teknik personeli, gerek duyulduğunda

Bilim Heyetleri ve Kültür Bakanlığı ilgili kurumları ile birlikte kotarılmaktadır. Ağlayan vakıf eserleri layık olduğu görünüme kavuşacaktır.

Bugüne kadar hangi eserler üzerinde çalışma gerçekleştirirdiniz? Hangi mescit ve camilerin minarelerini sac minarenden tuğla minareye çevirdiniz? Sırada neler var Erzurumlulara tarihi mirasın gelecek kuşaklara aktarımında ve korunmasında hangi müjdeleri vermek istersiniz?

Ugan; 2011 yılında İhmal Camii, 2013 yılında Kemhan Camii'nin sac minarenden tuğla minareye çevrilmiş olup, 2013 yılında restorasyonu başlayan Emir Şeyh Camii İle 2014 yılında restorasyonuna başlanan Aşağı Habib Efendi Camii'nin de sac minaresi tuğla minareye çevrilecektir. Erzurumlulara tarihi mirasın gelecek kuşaklara aktarımı açısından Vakıflar Bölge Müdürlüğü olarak verebileceğimiz müjde, maddi ve manevi imkanlar elverdiği sürece "Ağlayan Vakıf Eseri" bırakmadan tüm tarihi değerlerimizi bir şekilde layık olduğu hale getirmektir. Bir bakıma onları güldürmek için var gücümüzle çıktığımız bu yolda "Ağlayan Vakıf Eseri" kalmasın fikrini yaşamak, yaşatmak ve uygulamaktır. Tarihi Vakıf Eserleri onları gelecek nesillere aktardığımız ölçüde Erzurumlulara ve tüm Türkiye'ye kalacaktır.

Halkımızın Vakıf mallarını, arazi, arsa, bina, işyeri türünden yerlerin kullanımında bir duyarsızlığı var. Vakfi, vakfiyesinin dışında kullanmanın sorumluluğu nedir. Halkımız bu konuda hangi kıstaslara göre hareket etmelidir. ?

Ugan; Vakıf bir malın Allah rızası için ve Allah yolunda menfaat gözetmeksizin harcanmasıdır. O halde menfaat beklemeden sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı amaçlayan ve bu çerçevede malını menfaati insanlara ait olmak üzere Allah rızası için Allah yolunda kullanan vakıf sahiplerinin mirasını kullanırken her zamankinden daha dikkatli olunmalıdır. Vakfedilen mal, vakfedildikten sonra artık toplum yararına özellikle de fakir ve düşkünlerin ihtiyaçlarının giderilmesi gözetildiğinden, bu malların artık kamunun özellikle de fakir ve düşkünlerin malı olacağına, bu malların bekçisinin evvela Cenabı Allah olduğu düşünülüp bu hassasiyet ile korunup gözetilmesi ve amacı doğrultusunda kullanılıp değerlendirilmesi, İslamiyet'in gereği olmasının yanında, evvela insaniyetin gereğidir. Bu konuyu bir kısım ile açıklayacak olursak. Süleyman Peygamber kuşları çağırır, ama bir kuş gelmez. Süleyman Peygamber bu kuşa kızar. Kuş ise Süleyman Peygamber'e şöyle der. " Bak vakıf malından bir parça alırım malının üstüne atarım, seni yakarım." Bu kıssadan anlaşılacağı üzere vakıf malını amacı dışında kullanmak, hele ki özel mülkiyetmiş gibi kullanmak insanı helaka götürür.

Sayın Ugan aydınlatıcı bilgiler ve söyleşi için çok teşekkür ediyoruz..

İhmal Camisi

Mehmet Yaşar Genç

Kış Kokulu Düşler

*Ben değilim iimde, iimdeki ben değil
Var mıdır benzer yanım? Sırtımdaki ten değil
Virane grntm dr yöre giden arzuhal
Tutunduğum mısralar ruhumu rten değil*

*Hicranlı glmseyiş, yolumda isyan ssm
Gnlme kıvılcımlar dşren sese; ksm
Sz dağlarım dan derdim kış kokulu dşleri
Esrarına mptela, divanında kszm*

*Kalbimin doruğunu bekliyorken yağan kar
Yamacımda dereden acı ve irin akar
Sevgili yollarına sersem yanık bağrımı
Kıvılcımdan tutuşup, dumanım gğe kalkar*

*Bir ağıt tutturayım nağme nağme kırmızı
Yollarıma dolarken akşamdan kalan sızı
Med cezir yaşamadan avu avu doldurup
Korkusuz ieeğim sunulan; kıpkırmızı.*

GELENEKSEL ERZURUM EVLERİNDE KAPI TOKMAKLARI

Yrd.Doç.Dr. Zerrin KÖŞKLÜ

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü Erzurum

Geleneksel Erzurum evleri Doğu Anadolu Bölgesinde iç avlulu ve tandirevli olarak tanımlanan plan tipini en iyi yansıtan örneklerdir. Temel yapı malzemesi taş olan Erzurum evlerinde taş ile birlikte tuğla, ahşap ve maden de kullanılmıştır¹.

Anadolu'da diğer geleneksel evlerde olduğu gibi Erzurum evlerinde de kapı tokmakları vurulmak suretiyle içeriye sesi duyurmak ve kapıyı çekerek kapatmak amacıyla kullanılmaktadır. Kapı halkaları ise kapıyı çekip kapatmaya yarayan fakat zamanla kapı tokmağı gibi kullanılan daha sade düzeneklerdir².

Erzurum evlerinin kapı menteşeleri, kuşakları, çivileri, kapı tokmaklarının bazıları, kitlek ve zırzaları demirden yapılmıştır. Kapı tokmaklarının büyük çoğunluğunda ve tutamaklarında ise pirinç (mis) kullanılmıştır.

Elektrikle çalışan kapı zillerinin çıkardığı seslerden önce hayatımızda var olan kapı tokmakları, işlevsel özelliklerinin yanı sıra dönemlerinin sanat, kültür, zevk ve estetik anlayışlarını da yansıtmaktadır³. Ayrıca tokmaklar ev sahibinin zevk ve maddi durumunu da belirten önemli ayrıntılarından biridir. Bu yazımızda sadece ana tipler üzerinde durularak özelliklerini belirlemeye çalıştığımız geleneksel Erzurum evlerinin kapı tokmaklarına dikkat çekilmek istenmiştir.

Geleneksel Erzurum evlerinde belirleyebildiğimiz kapı tokmakları⁴ dört ana grupta toplanmaktadır:

300 yıllık tarihi tenekeli minareli Aşağı Habib Efendi Camisi, Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilerek yeniden ibadete açıldı.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 13 Ağustos 2010 günü Erzurum ziyareti sırasında dikkatini çeken bakımsız ve tenekeli minareleri 'ucube' diye adlandırmasının ardından değiştirilmesi talimatını vermesi üzerine harekete geçen Vakıflar Bölge Müdürlüğü, şehirde bulunan tenekeli minareli tarihi camileri yeniliyor.

Foto.1

1. Geometrik Biçimli Kapı Tokmakları
2. İnsan Eli Şeklinde Kapı Tokmakları
3. Hayvan Biçimli Kapı Tokmakları
4. Bitkisel Biçimli Kapı Tokmakları

Geometrik Biçimli Kapı Tokmakları : Erzurum'da kapı tokmaklarının en yaygın türünü oluşturmaktadır. Kendi içerisinde oval, atnalı, daire, U ve L şeklinde olmak üzere çeşitlilik göstermektedir.

Oval Kapı Tokmakları : Tokmak uçları volütlerle sonuçlanan ağız kısmı yukarı C şeklindedir. Gövdenin alt kısmında ortadaki daha büyük olmak üzere parmak izine benzer şekiller görülmektedir⁵. Semih Beyin Evi⁶ (Foto.1) bu tipi yansıtan bir örnek olarak verilebilir.

Atnalı Biçimli Kapı Tokmakları : Biçim olarak atnalı şeklinde olup, iki yandan kabarıklarla kapıya tutturulmuştur. Erzurum evlerinde yaygın olarak görülmektedir. Yakın zamanda restore edilen Hacı Kazım Bey Evi⁷ (Foto.2) ve Mehdi Efendi Mah. Dolambaç Sokak (Foto.3) bulunan ev tipinin örneklerindedir.

Daire Biçimli Kapı Tokmakları : Bu tipi oluşturan kapı tokmakları kapı halkalarına benzemekle birlikte daha büyük yapılmıştır. Örneklerin bazılarının üzerinde basit bezemeler de bulunmaktadır. Bu türün örnekleri arasında Aşağı Yoncalık Mah. 22 nolu ev (Foto. 4) Rabia Ana Sokak 84 nolu ev (Foto. 5), Sultan Melik Mah. Rıza Bey Sokak 21 nolu ev (Foto. 6) sayılabilir.

1 Haşim Karpuz, Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri, Ankara, 1993, s. 41-42,49.

2 Halit Çal – Özlem Çal, Trakya Bölgesi Kapı Tokmakları Ve Çekecekleri, Ankara, 2008, s.2-4.

3 Semavi Eyice, "Türk Kapılarının Madeni Süsleri", Sanat Dünyamız, S.1, 1974, s. 20-29; Enver Behnan Şapolyo, "Kapı Tokmakları" Ön Asya, S. 56, 1970, s. 13-14; Koray Olşen, "Solun Renkler: "Kapı Tokmakları", Fotoğrafya, S.16; Pertev Taner, "Kapı Tokmakları", Türkiye-miz, S. 27, İstanbul, 1979, s. 7-10; Ufuk Arıç Baş, "Kapı Tokmakları" Sanatsal Mozaik, S.15, 1996, s. 48-55.

4 Halit Çal, "Osmanlı Kapı Halkaları ve Kapı Tokmakları", Osmanlı, C. 11, Ankara, 1999, 275-284.

5 Çal, 1999, s. 280.

6 Sultan Melik Mah.Toprak Tabya Sok.

7 Ali Paşa Mah.

Foto.2

Foto.3

Foto.4

Gövdesi Göz Biçimli Kapı Tokmakları: Gövdenin alt ortasında küçük bir kare ve içerisinde oval bir çukurluk vardır. Gövdenin üst kenarları çiziklenmiş taşınlarla vurgulanmıştır. Gövde oval biçimli istiridye yivli aynanın ortasına tutturulmuştur. Bu tipin örneği Mehdi Efendi Mah. Tekmezar Sokak 2 nolu evde (Foto.7) bulunmaktadır.

U Biçimli Kapı Tokmakları: Tokmak U şeklinde sade görünümlüdür. Örneği Yukarı Habib Efendi Mahallesindeki evde (Foto.8) görülmektedir.

L Biçimli Kapı Tokmakları : Bu tip örnekler dikdörtgen şeklindeki gövdenin düz veya bir, iki, üç kıvrımlı olmasıyla çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca gövdesi dikdörtgen bir çubuk şeklinde olup, tokmağın ucuna ve kabara kısmına topların yerleştirildiği örnekleri de

tespit edilmiştir. Erzurum evlerinde en çok kullanılan tokmak tiplerindedir.

Örneklere arasında Hanağası Evi⁸ (Foto. 9), Somunoğlu Evi⁹ (Foto. 10), Derviş Ağa Mah. Cemal Bey Sokak (Foto. 11), Ali Paşa Mah. (Foto. 12) ve Lala Paşa Mah. Bahçe Sokakta (Foto. 13) bulunan evler sayılabilir.

2. İnsan Eli Şeklinde Kapı Tokmakları : Bilek kısmından itibaren bir insan eli şeklindedir. Genellikle bilek kısmı kıvrımlı veya düz kumaş parçası ile örtülüdür. Bu kısmın üzerinde takı vardır. Baş parmak diğerlerinden hafif ayrı olup diğer parmaklar bitleştirilmiştir. Küçük parmağın yanındaki parmak veya orta parmak üzerinde bir yüzük vardır. El avucunda bir top tutmaktadır. Sağ veya sol el şeklinde ya-

Foto.5

Foto.6

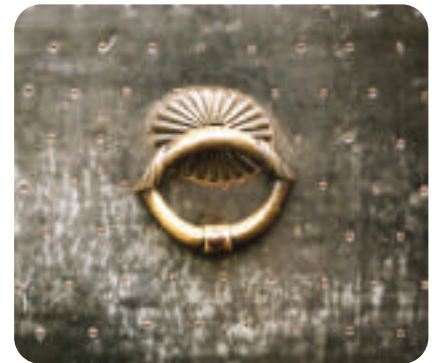

Foto.7

8 Sultan Melik Mah. Toprak Tabya Sok.

9 Camii Kebir Mah.

Foto.8

Foto.9

pılan örnekleri bulunmaktadır. Bilek kısmının farklı düzenlenişi ile kendi içerisinde alt tiplere ayrılabilir. İnci Bilezikli Tip, Mehdi Efendi Mah. Süleyman Ağa Sokak 2 nolu ev (Foto. 14), Oval Madalyon Bilezikli Tip, Murat Paşa Mah. Yorgancı Sokak 7 nolu ev (Foto.15) tespit edilebilen az sayıdaki örneklerdendir.

3. Hayvan Biçimli Kapı Tokmakları: Eski Erzurum evlerinde fazla yaygın olmamakla birlikte hayvan figürlü tokmalara da rastlanmıştır. Bunlardan biri Mehdi Efendi Mah. 44 nolu evin

kapısında tespit edilen (Foto.16) orta kısmında cepheden verilmiş aslan başı bulunan tokmaktır. Tokmağın gövdesi aslan başını içine alacak şekilde daire biçimindedir.

4. Bitkisel Biçimli Kapı Tokmağı: Geleneksel Erzurum evlerinde yaygın bir tip değildir. Yıkılmış evlere ait örnekleri tespit edilmiştir.

Geleneksel Erzurum evlerinde kapı tokmakları demir malzemeden dövme tekniğinde veya pirinç malzemeden döküm tekniğinde yapılmıştır.

Foto.10

Foto.11

Foto.12

Foto.13

Diğer bölgelerimizde olduğu gibi geleneksel Erzurum evlerinde de kapıların süsü ve aynı zamanda sesi olan kapı tokmaklarına seslerine göre anlamlar yüklenmektedir. Kapı üzerinde çift tokmalarda genellikle sağ taraftaki kalın ve tok ses verenin erkekler, sol taraftaki ince ve tiz bir ses çıkarmanın da kadınlar tarafından kullanılması aynı zamanda ev sahibini, gelen kişi ile ilgili bilgilendirmektedir¹⁰. Bazı kapılarda ise eve gelen konuk erkek ise üst kısımdaki tok ses çıkarıcı tokmağı, kadın veya çocuk ise alt kısımdaki ve daha ince ses çıkarıcı halkayı vurarak aynı düşünce ile hareket etmektedir.

Kapı tokmakları yakın zamanda restore edilen birkaç Erzurum evi dışında çok az örnekle temsil edilmektedir. Bundan 15 yıl öncesinde Erzurum evlerindeki tokmakları sınıflandırmak üzere yaptığımız çalışmalarda tespit edilen örneklerin büyük çoğunluğunun günümüzde yerinde olmadığını veya yıkılan evlerle birlikte ortadan kaybolduğunu üzüntüyle gördük¹¹.

Bazıları için geçmiş zamana yolculuk gibidir bir kapı tokmağına dokunmak ve özlemle o kapının açılmasını beklemek...

Aslında artık Erzurum'da kapı tokmakları çalınmıyor. Ne kapısı tokmakla çalınacak eski bir ev, ne de günümüze ulaşan eski evlerde tokmaklar kaldı.

Foto.14

Foto.15

Foto.15

10 Lütfi Özgünaydın, "Kapıların Dili", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, S. 288, 1976, s. 19-20.

11 Zerrin Köşklü, "Eski Erzurum Evlerinde Kapı Tokmakları" IX. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler (21-23 Nisan 2005), Erzurum, 2006, s.337-345.

I

Bir kasvet çökmüştü, Sarıkamış üstüne,
Yollar kar, zaman dar.
Hiç bıkmadı küffar, bu kaçınıcı sefer,
Zulmet şarkıları gibi inmekte gökten.
Dans ediyor fırtınalar ve tipi ve de kar.
Başlamadan daha zemheri ayazları,
Sonuna gelmişti, teşrini evvel,
Ve tükenmişti son bahar.
Bu şüheda işte, tevhidin piyadesi,
Bu dağlara yazıldı bir neslin hikâyesi.
Bir değil, bin değildi vatan için gelenler,
Hiç haber alınmadı kimdi, o dönmeyenler?
On üçünde olan var, elli üçte olan var,
Sebepleri tek vatan, Azrailleri ise kar.
Ali, Ahmet, Mehmet, adın ne önemi var!
Can verilen vatan, can verenlerse bayrak,
Hepsi ayrı gelincik, hepsinin yüzleri ak.
Renk verir dağlarım, olmaz bu Türk'e fırak.
Verilmezdi bir çakıl, nede bir avuç toprak.
Bir ders almıştı küffar, daha dün Ardahan'da
Gedikler' de, Halyaz'da, Zivin'de, oralarda
Acısı kuyruğunda, unuttur muydu Moskof?
Unutmadı elbette, kin tutmuş, yüreği kof.
Taaa... Purut'tan kalmıştı içindeki sızılar.
Yılarca hazırlandı, yatmadı Petroviçler.

II

Karakış acı geldi, inmekteydi zalim kar,
Gökler mi yere indi? Yer mi göktü, gök mü yer.
Palto, postal, nerede? Olsa da neye yarar
Bir ses var dudaklarda sade, ALLAHUEKBER.
Hicaz'dan, Yemen'den, Süveyş'ten gelmişlerdi.
Beyaz zığvalı erler, ak gerdanlı yiğitler.
Onlar ki bu dağlara bir destan adadılar,
Onlar ki vatan için, Allaha kavuştular.
Ve onlar ki bu yurda bayrak, olup uçtular.
Kar beyaz, cepken beyaz, yer, gök olmuş bembeyaz
Bir hakikat ortada, acımasız bir ayaz!

III

Çakallardan oluşmuş bir ordu tabur, tabur
İndiler yamaçlardan, ellerinde kan ve kir.
Rüzgâr isyan ediyor, güneş küskün sabaha.
İhtiyar çam ağacı ağlamakta şafağa,
Her yamaçta bin Mehmet,
Her Mehmet olmuş bayrak,
Yer beyaz, alın beyaz, heykel olmuş bedeni
Şu kahpe kışa bakın, dondurmuş tüm geleni.
Girse de göğsümüze namert kurşunu bu gün
Ben, yine Baltacıyım, değişmez bu tarihim.

IV

Ne Kazağın tüfeği, ne topu, ne neferi,
Üflemiş ki Azrail, belki bu son seferi.
Mavzer kurşunu değil, ona eceldi ayaz.
Onurlandı bak şimdi, dimdik ayakta beyaz.
Gel ölüm, gel diyerek rüzgârla yarıştılar
Biraz önce gidene ne çabuk kavuştular.
On binler dağlarım da nazlı, nazlı duracak,
Bu vatan haşre kadar, bu milletin kalacak.

Tahsin KAYA
*Sarıkamış
Şehitleri
Anısına*

ERZURUM'DAN

AYDIN

BİR SUFİ GEÇTİ

Vedat Aydın'ı Rahmetle Anıyoruz...

Şahin TORUN

BAKMAYIN DÜNYANIN BU KADAR SERT OLDUĞUNA, SAĞLAM ÇARPINCA DAĞILIVERİYOR

Onunla tanışıklığımızın belirgin bir tarihi olmadığı gibi belirgin bir nedeni de yok. Bizi kitaplar tanıştırdı diye biliyorum. İlk o başka raflara baktı, ben başka raflara, derken bir gün aynı rafa bakarken tanış olduk. Beni tanıdığı ilk zamanlar o sevimli sesi ve başka hiç kimse de görmediğim hayretle bakan gözleriyle gülerek 'Bilge Karasu'ya benzetmişti Vedat Aydın. Ben onu hiç kimseye benzetemedim, kendinden başka hiç kimseye benzemedi hiçbir zaman.

Tekyay Kitabevi'nde başlayan bu tanışıklığımız kısa bir zaman sonra Ahsen Kitabevi'nde süslenerek sürüp ilerledi zaman içinde. Her biri kitapla tanış olduğumuz Adnan Yazıcı'yı, Erdal Barın'ı, M.Emin Öz'üde onunla muhabbetimiz ilerlerken tanıdım. Kitmar'ın emektarları sevgili Sebahattin'i, Erol Bey'i ve daha nice kitap ehlini de birlikte tanıdık.

Tıpkı, yine aynı biçimde tanıştığımız ve çok erken bir zamanda Rahmet-i Rahman'a kavuşan Ertuğrul Karaboğa gibi Vedat Aydın'la da gezip dolaşmadığımız, uğrayıp raflarını yoklamadığımız kitapçı kalmadı bu dıştan dışa buza kesmiş ama içten içe sınımsız şehirde. Birlikte delileri seyrettik, birlikte çocuklara hayret ettik, birlikte velileri konuştuk onunla.

Allah rızası ve Peygamber sevgisinden başka bir derdimizin olmadığı o ilk gençlik zamanlarında şurası falancalarıdır, burası filancalarıdır demeden, içinde Allah'tan, Kur'an'dan, Resul'den ve onun Alinden ve Ashabından söz eden hangi yayın varsa takipçisi, okuru olduk. Zafer Dergisini, İcmal'i, Öğüt'ü, Altınoluk'u, Yeni Düşünce'yi, Bizim Dergah'ı, Gözyaşı Dergisi'ni, tersinden okuyunca 'Namaz' diye bildiğimiz Milli Görüş'ü de her şeyi ve her düşüncüyü aşan bir Yüce Hatır uğruna birlikte kıraat ettik. Ona özendiğimdendi ilk şalvarımı, takkemi ve seccademi de bir-

likte aldık. Onun ve Erdal Barın'ın beğenisiyle aldığımız o seccade de her kıyam edişte, her rüku da ve her secde de iyilerle birlikte olmanın bereketi de benimle birlikte olmuştur diye düşündüm hep...

Biz Vedat Aydın'la birlikte hep mührü belli bir safta durduk. Hak'tan, adaletten, muhabbet ve nezaketten yana tavır koymuşların safıydı bu saf. Yanımızda yöremizde kim var kim yok diye hiç bakmadığımız, sadece o an orada oluşlarıyla bile hem kendilerini hem de bizi tam da oradayken belirleyip nakışlayan bir kardeşliğin katılımcılarından saydık, usanmadan.

İz Yayıncılık'ın kuruluşuna birlikte sevindik, İnsan Yayınları'nı birlikte alkışladık. İzlenim Dergisi'nin ilk sayısını elimize aldığımızda birlikte gönendik onunla. Şimdilerde tek temsilcisi Asım Gültekin'in Cafcaf'ının öncüsü sayılacak

Cıngar Mizah Dergisi'ni birlikte okuduk sayfa, sayfa. Dinazor' a birlikte güldük. Kitap Postasından yola çıkarak onun o güzel deyişleriyle Rasim Baba'yı tanıdık ilk önce. Sonra Cihan Aktaş, Yıldız Ramazanoğlu, Sibel Eraslan, Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, Abdurrahman Arslan – Abdurrahman Ağabey, Ali Bulaç, Ahmet Taşgöten, Cafer Turaç, Alper Gencer oldu tanışlarımız.

Bakmayın kurmuş olduğu siteye ve guruba verdiği adın 'Okuma Yeri' oluşuna, aslında Vedat Aydın'ın kendisi bir 'Okuma Yeri'di. Harflerden, kelimelerden, cümlelerden ve sayfalardan müteşekkil bir güzel yer gibi gezip dolaştı hep yeryüzünde.

Bireysel ya da toplumsal bağlamda bir müşkülümüz olduğunda her daim bir ayetle başlardı konuşmaya, titizlikle seçtiği hadislerden, velilerden devşirdiği hikmetli sözlerden ördüğü bir 'Levailh' ide sürekli göğüs cebinde taşıdı sanki de...

Bitimsiz bir vefa'nın, hayranlık verici bir kadirşinaslığın ve tavizsiz bir hak bilirliliğin timsali oldu hep. Çokça güzel tarifleri vardı, lakin ne küçük bir etiket ne de insafsız bir yafta onun ne semtine ne de salâhına uğramadı hiçbir zaman. Tarif ettiği şeyi hiç dolandırmadan, çıkmazlara uğratmadan sadece ve en güzel haliyle tarif etmeye çalıştı. Kimseye değip dokunmadı, kimseyi nitelendirmede ve zihninin ve yüreğinin çekmecelerinde tek bir kötü iz kalmaması diye

zihnini de yüreğini de silkeleyip durdu sürekli. Onun bu dervişvari halinden olsa gerek, çekmeceleri güvercin kanatlarıyla silinmişçesine gizlisi saklısı olmayan bir edep timsali olarak süsledi kısa hayatını.

Ağır hastalığının akabinde kaybettiğimiz bu güzel adam için Cihan Aktaş – Cihan Abla- Furuğ'dan mülhem şu sözü kullanmıştı : 'Kuş ölüyor sen uçuşu hatırla...Vedat Aydın'ın yokluğunda dünya biraz değil epeyce eksildi...' Bu toprakların en has evlatlarından oldu Vedat Aydın. Tanışmamıza vesile olduğu Yıldız Ramazanoğlu – Yıldız Abla-ise onu 'Erzurum'un Kalbi' diyerek tarif etti.

Tefekkür ve aksiyon yüklü bir yer olarak uğradığı her yer ve mekana kendinden akan bir güzellikle mukabele eden bu güzel adam için bir yere ait olmak ve onu bir yerde tutarak cümle kurmak ne kadar anlamlı olur bilemiyorum lakin Vedat Aydın doğup büyüdüğü toprakları da süslercesine her daim özlemine çektiğimiz kadim bilgeliğin yerel damarlarından kadim Hınıs bilgeliğinin Erzurum' a bir hediyesiydi. . .

Vedat Aydın iyi bir adamdı, bunu onu tanıyan herkes biliyor. . .Ama şunu kim ne kadar biliyor, bilmiyorum: Vedat Aydın hiç taviz vermediği mütevazi kıyafetler içinde gezip dolaşırken öylesine kavi bir duruşla yaşadı ki, Aslan Gülcü Hoca'nın deyişiyle çitasını çokça yükseğe

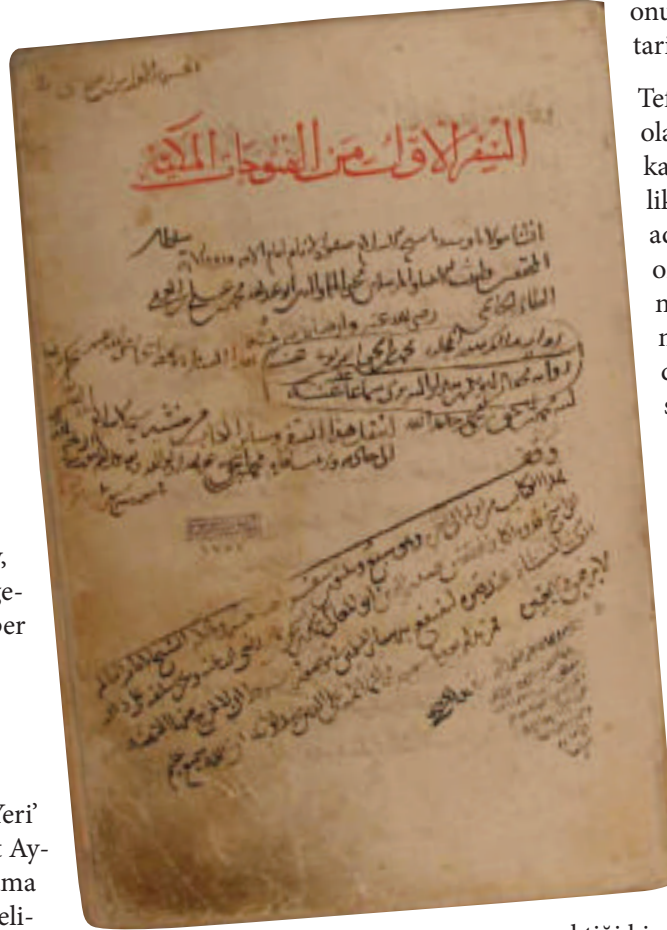
çektiği bir Müslümanca duruşun sahibi olarak ta bugün bizlere çokça zorlanacağımız bir mücadelenin yükseleceği yeri gösterdi.

Velhasıl bu güzel adam bir yandan M.Emin Alper'in tevazuuyla yüklü adımlarına ve sözlerine hayranlığını dile getirirken bir yandan da şehrin arka sokaklarında huşu içinde geze dolaşa koskoca bir hayretin sırrına da vakıf oldu kanaatimce.

Öyle bir vukufiyetti ki bu; sanki yeryüzüne Cennet'ten düşen bir ademoğlu gibi hep yabancı, hep göç içinde, yersiz yurtsuz bir yerli gibi yaşattı onu.

Düştüğü yere sadece düşmedi Vedat Aydın. Bu dünyaya sağlamca çarptı ve dedi ki; ' Unutma, Allah hiçbir emeği boşa çıkarmaz azizim. . .

Ruhu şad, mekanı Cennet olsun, İnşallah. . .

Dostlarının Kaleminden...

Cihan AKTAŞ

Ölüm kendimiz ve sevdiğimiz için her zaman biraz uzağımızda. Vedat Aydın hastalığı ve ölümüyle, yakınlaşan ölümü karşısındaki duruşuyla bize yeni dersler vererek, faniliğimizin çarelerini güçlü bir şekilde hatırlatarak gitti. Yokluğunda dünya biraz değil, epeyce eksildi, denilebilir. Hepimiz sonunda bir söze dönüşüyoruz ve o sözü oluşturan da bütün hayatımız. Onu iyi bildiğimizi haykırdık. Gitmesin diye dua da etmiştik, ne var ki erken gelen vedanın hikmetlerine vakıf değiliz.

Furuğ'un mısralarını akla getiriyor Vedat'ın son günleri: "Kuş ölüyor, sen uçuşu hatırla!"

Vedat Aydın kalemle kitapla ilgili, Erzurum'a değinen yazılarının hep merkezinde oldu. Erzurum'un Türkiye'nin en çok okuyan şehri olduğunu ondan da duymuştum. Yeni çıkan kitapları dikkatle takibi ve kurduğu site etrafında oluşan hareketlilikle okuma faaliyetleri alanında taşra olgusunu sarstığı muhakkak.

Gölgesinde kitaplar okuyacağı elma ağaçları yetiştirmekle geçirmişti son birkaç yılını. Elma bahçesi istediği gibi olduğunda arkadaşlarını davet edeceğini yazmıştı bana; "Bir elinde kitap, bir elinde elma" başlığıyla Taraf'ta anlatmıştım. İşte, "elma bahçesi"ni anlattığı bir mesajından birkaç cümle: "Bayramda köye gittim, dayımın elma bahçesini gezdim uzun yıllar sonra ve o günden beridir köyde bahçeli güzel bir ev hayali zihnimden çıkmıyor. İnsanın sevdikleriyle birlikte tabiatla iç içe uzun vakitler geçirmesi cennetten bir tat gibi geliyor bana. Modern hayat tarzı bu güzelliklerden mahrum ediyor çoğumuzu. Ramazanda Fütuhat'ın 11. cildi çıktı, büyük bir huzurla okudum."

<http://www.dunyabulteni.net/yazar/cihan-aktas/19997/kus-oluyor-sen-ucusu-hatirla>
12.12.2014

Fatma BARBARASOĞLU

Erzurum'dan haber geldi; değerli edebiyat dostu, sevgili kardeşimiz Vedat Aydın için "Emr-i Hak vaki oldu" dediler... Kar yağıyormuş Erzurum'a. Kar tanelerini yeryüzüne indirecek melekelerin getireceği Selavat-ı Şerifeler eşliğinde Allahın rahmetine kavuşsun inşallah dostumuz; "Derviş Vedat".

Yazarların ve akademisyenlerin buluştuğu edebiyat mecrası "Okumayeri"nin de kurucusuydu Vedat Aydın. Müthiş kütüphanesiyle gece gündüz duraksız okurdu. Geleneksel birikim kadar modern zamanlara has edebi, felsefi tavırlar hakkında sohbet ederken bile kendisinden hep yeni bir şeyler öğrenirdik. Öncülüğünü ettiği sempozyumlar, edebiyat günleri, imza etkinlikleri, yazar buluşmaları hep onun güzel hatırına işler, Vedatsa asla öne çıkmazdı.

Zaman sizi biçmiş, kum saati hızla akmış, yorgunluk durağı gelip çatmıştır. İşte o zamanlarınızın yetişen nefesi gibidir Allah Dostlarının varlığı. Vedat Aydın bana hayatın tek gerçeğinin itiraz ve isyan olmadığını öğreten sestisi. O karanlıkların da en az gündüzler kadar ahenkli bir gelişler gidişler harmonisi olduğunu, hakikatin kalbe dair sükunetlerle açılacağını söyleyen Umre arkadaşımdaydı.

Önemli her şeyin "büyük", "çok" ve "yeni" olduğu bir zamanda, hoyratlığın "özgüven", azarlayabilme gücünün "onur" olarak kabul gördüğü bir caddede... Giderek sessizce bir çekiliş... Vedat Aydın'ı yolcu etmek, bir arkadaşı kaybediş değildir bu bağlamda. İyi'nin ve iyiliğin sırta kadem basması gibidir benim için...

İbrahim Kiras'ın şiirindeki gibi: "Allahım kalbimin etrafında/Dönüşü az ya da çok tamamladım sayılır/ Allahım Kalbimin etrafında/ Nereye dönüyorsam yolculuğun sonunda/ Kendime geliyorum/ Geldiğim yerden döndüğüm yere/ Allahım yine Sana/ İltica ediyorum..."

<http://www.okumayeri.net/Yorumlar.aspx?id=2994&cid=7> / 28.11.2014

Erzurum Şeyhler Külliyesi

Prof. Dr. Haldun ÖZKAN

Külliye toplunun ihtiyacına cevap veren dinî, kültürel, sosyal ve ticari yapılar topluluğundan oluşan kuruluşlardır. Külliye yapıları topluluğu Anadolu'da Türk-İslam kültürü içerisinde Selçuklu çağından itibaren şekillenmeye başlamış ve Osmanlı döneminde geliştirilerek klasik ölçülerine ulaştırılmıştır. Osmanlı şehirlerinin vazgeçilmez yaşam alanlarını oluşturan külliye yapıları, başkentte sultanlar, vezirler yaptırırken, Anadolu şehirlerinde yöneticiler ve hayır sahibi varlıklı kişiler yaptırmışlardır.

Şehir merkezlerinde inşa edilen Osmanlı külliyesi genellikle cami merkezli külliyelerdir. Prensip olarak mimari bakımdan simetrik ve estetik özellikler taşıyan bu yapılar topluluğu, uzun süre bir bütünün parçaları halinde avlu çevresinde şekillenirken, klasik dönem sonrasında şehir yapılaşmaları içerisinde boş alanlarda kendilerine yer bulabilmişler ve simetrik düzenleri kaybolmuştur.

Erzurum Şeyhler Külliyesi şehir merkezinde bulunduğu mahalleye adını vermiş, cami, medrese, mektep, kütüphane, han, hamam, türbe ve çeşmeden teşekkül etmiş bir XVIII. yüzyıl Osmanlı Külliyesidir. Ancak külliyenin mektebi ve hanı günümüze ulaşamamıştır. Külliye yapıları topluluğu bir avlu çevresinde simetrik bir yerleşim göstermeyip, caminin yakın çevresine dağılmış durumdadırlar.

Şeyhler Cami: Caminin yapım tarihiyle ilgili herhangi bir kitabesi yoktur. Kaynaklara göre Karabağ'dan Erzurum'a göç eden Seyit Mehmet'in oğlu Mehmet Habip bugünkü caminin bulunduğu yere 1132 H.-1719 M. tarihinde ahşap minareli kerpiç bir cami yaptırmıştır. Mehmet Nusret ve Konyalı bu caminin Habip Mehmet Efendi tarafından yıktırılarak 1181 H.-1767 M. tarihinde inşa ettirilmiş olduğunu belirtmektedir. Caminin vakıf kayıtlarında ise yapım tarihi 1150-1180 H.-1737-1766 M. olarak geçmektedir.

Şeyhler Cami Osmanlı dönemi klasik tipteki tek kubbeli camilerin özelliklerini taşır. Kare planlı tek kubbeli olan caminin, kuzey cephesinde üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinin yanları açık olup, dört sütun tarafından taşınmaktadır. Silindirik sütunlar mukarnaslı başlıkları ile dikkat çekmektedirler. Son cemaat yeri beden duvarlarının seviyesinin üzerine çıkmış, üzeri saçaklı ve eğimli bir çatıyla kapatılmış, eli böğründe olarak isimlendirilen ahşap bir sundurmayla da çatı ileri doğru taşırılmıştır.

Caminin doğu ve batı cephelerinde beden duvarlarında alt seviyede birer dikdörtgen pencere, üst seviyede ise sivri kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Güney cephede altta iki dikdörtgen pencere, üstte bir sivri kemerli pencere açıklığı bulunurken, kuzeyde girişin her iki yanına birer pencere açılmıştır. Ayrıca sekizgen kasağın dört ana yönün-

Şeyhler Cami Osmanlı dönemi klasik tipteki tek kubbeli camilerin özelliklerini taşır. Kare planlı tek kubbeli olan caminin, kuzey cephesinde üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinin yanları açık olup, dört sütun tarafından taşınmaktadır. Silindirik sütunlar mukarnaslı başlıkları ile dikkat çekmektedirler.

deki yuvarlak kemerli pencerelerle iç mekân aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Kuzey cephe son cemaat yerinden dolayı caminin en hareketli cephesini oluşturur. Caminin kuzeyinde mevcut olan ve vakfiyesinde belirtilen abdesthanesi değiştirilmiş olarak günümüze ulaşmış, cami avlusuna birde kanber taşından yeni bir şadırvan yapılmıştır.

Kuzey cephedeki giriş kapısı basık kemerli olup, üstte çift sivri kemerle çerçevelenmiş ve yanlarda da iki sütunce ile sınırlanmıştır. Bunun dışında giriş tamamen bezemesiz ve sadedir. Caminin harim kısmı köşelerde tromplara oturan bir kubbeyle kapatılmıştır. Kubbe dışta sekizgen kasağa oturur. Caminin içerisinde son dönemlerde yenilenen kalem işleri

görülmektedir. Kuzeyde ahşap mahfile çıkış pencere içerisindeki merdivenden sağlanmıştır. Caminin taş mihrabı mukarnas kavsaralı olup, Erzurum'daki diğer Osmanlı dönemi camilerindeki mihrapların yakın bir benzeridir. Mihraba bitişik konumdaki basit bir düzenlemeye sahip olan ahşap minberdeki işçilik sanatsal bir özellik taşımamakta olup, XX. yüzyıl eseridir.

Kuzeybatı cephede yer alan taş minare beden duvarları üzerinde yükselen kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli kesme taş bir minaredir. Minarenin girişi cami içerisinden düzenlenmiştir. Kuzeybatı köşedeki pencere açıklığından girilen ve duvar içerisine yerleştirilen merdivenlerden minareye çıkılmaktadır. Minarenin kaidesinde, beden duvarları üzerinde güneye açılan bir girişi daha vardır. Silindirik gövdeli minarenin şerefe altlığında üç sıra mukarnas dizisine yer verilmiştir. Klasik Osmanlı mimari özelliklerini yansıtan minarede petekten külaha geçişte tek sıra silme kullanılmıştır. Minarenin güney yönünde papuçluğun hemen üzerine gövdenin alt kısmına yerleştirilen güneş saati 0.85 m. yükseklikte 0.71 m. genişliğinde kanber taşı üzerine işlenmiştir. Minareye sonradan bir perçinle tutturulan saatin alt kısmında "Eser-i Fehim. Sene 1185" yazılıdır. Yazıta göre 1185 H.-1771 M. yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın oğlu Fehim tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Şeyhler Medresesi: Medrese giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre 1174 H.-. yılında Müftü Şeyh Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır¹. Mermer üzerine süslü ile yazılmış dört satırlık kitabe metni şu şekildedir:

1 Konyalı, 1960, 299; Ünal, 1974, 98; Ünal, 1995, 332; Karpuz, 1976, 19; Çelik, 1997, 81.

مفتی الانام البید المولی هو الشیخ مصطفا
تحصیل علمه مدرسه یابدردی با صدق صفا
محکم بنا قیلدی بونی الله ایچون اول یر وفا
واحدله دی تاریخینی « هذه هنا دارالصفا »

*Müfti-el-enam-es-seyyit-el-Mevlâ hüv-eş-şeyh Mustafa
Tahsil-i ilme medrese yabırdı ba sıdk-i safa
Muhkem bina kıldı bunu Allah için ol pür-vefa
Vahidle di tarihini hazihi hüna dar-üs-sefa*²

Habip Mehmed Efendinin Şeyhler Mahallesi'nde inşa ettirdiği mektep ve medrese ile eğitim, öğretimi başlattığı, bu faaliyetin oğulları ve torunları tarafından sürdürüldüğü Medresenin (Dârü's safâ Medresesi) vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Babası ve dedesi gibi kendisi de Erzurum Müftüsü olan Şeyh Mustafa Efendi, babası tarafından başlatılan bu vakfı güçlendirerek devam ettirmiştir. Zengin olduğu anlaşılan Mustafa Efendi'nin yaptığı vakıflar arasında 10 değirmen ve marangozhanenin bulunduğu, bu vakıflardan elde edilen gelirlerin medrese ve mektebin yakıtı, aydınlatılması, öğrencilerin her türlü masrafları ve bunlara bağlı çeşme ile abdesthanenin giderlerine tahsis edildiği anlaşılmaktadır.

Dini ve müsbet ilimlerin okutulduğu Şeyhler Medresesi dikdörtgen planlı bir avlunun etrafında sıralanan güneyde ve batıda üç, kuzeyde dört, doğuda iki olmak üzere on iki odadan oluşmaktadır. Medreseye giriş doğu cephesinde açılan, düz atkışlı sade bir kapı ile sağlanır. Medresenin yaptıranı ve tarihi bu kapı üzerine yerleştirilen mermer kitabede kayıtlıdır³.

Açık avlulu dikdörtgen planlı medrese avlusunda revak yoktur. Odalar farklı boyutlarda olup, avlunun dört yanında sıralanan bir düzenleme gösterirler. Doğu, batı ve güney cephelerinde odaların avluya açılan düz atkılı dikdörtgen birer pencereleri ve kapıları vardır. Ayrıca pencerelerin üzerinde mazgal açıklıklar bulunur. Medresenin avluya açılan odaların dış cep-

² Konyalı, 1960, 299, Mehmet Nusret, 1338, 42-43, Yurttaş H- Özkan H. -Köşklü 2008

³ Yurttaş H- Özkan H. -Köşklü Z VD. 2008

heye bağlantısı olmayıp, sadece avluya açılırlar. Yalnız kuzeybatı köşe odasının batı duvarında sonradan açılmış dikdörtgen bir penceresi bulunmaktadır. Odaların bazılarının içerisinde iki, bazılarının dört niş yerleştirilmiştir. Dikdörtgen planlı odaların üzeri içten beşik tonozlarla örtülmüş, günümüzde yalnız kuzeybatı köşe hücrelerinin üzeri düz tavanlıdır. Odalar dıştan düz damla kapatılmıştır. Medresenin kuzeydoğu köşesi mukarnas işlemeli bir pahla yumuşatılmıştır.

Medresenin dış cephesinin ön yüzünde ve köşelerde düzgün kesme taş diğer cephelerde moloz taş kullanılmıştır. Medresenin içerisinde odaların avluya bakan cephelerinde düzgün kesme taş işçiliği görülür. Medrese giriş kapısının bulunduğu ön yüz belirli bir yere kadar kesme taş malzeme ile yapılarak diğer cephelere göre önemle vurgulanmıştır.

Şeyhler Kütüphanesi: 1737 tarihinde kurulan 145 kitaba sahip bu kütüphanenin, Habip Mehmet Efendi tarafından kurulduğu belirtilse de Habip Efendi'nin medreselere yapmış olduğu vakıflar arasında kütüphane kaydı yoktur. M. Nusret Habip Mehmed Efendi kütüphanesinin : "Bu risale ahfâdının kütüphanesinde Harb-i Umûmî'ye kadar mahfûz idi." ibaresinden kütüphanenin varlığı anlaşılmaktadır. Kendisi tarafından ayrı bir kütüphane yapısının inşa edilmediği, ancak sonradan torunları tarafından Habip Efendinin adıyla ayrı bir bina olarak değil de medresenin içinde oluşturulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Orijinalinde oniki odalı olan med-

resenin güney tarafa yerleştirilen üç odadan, güneybatı köşesindeki iki hücre sonradan birleştirilmiş ve günümüze on bir hücreli olarak ulaşmıştır. Bu odaların birleştirilme gerekçesi ise medresenin inşasından sonra, ihtiyaç üzerine kütüphaneye dönüştürülmüş olmalıdır.

Şeyhler Hamamı: Şeyhler Mahallesinde, Şeyhler Camininin kuzey batısında, medresenin kuzeyinde bulunmaktadır. Şeyhler Camininin vakfı olan yapı, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Caminin vakıf kayıtlarında yapım tarihi 1150-1180 H.-1737-1766 M. olarak geçmektedir. Bu nedenle hamamın da bu tarihlerde yapıldığı kabul edilebilir. Genellikle külliyele- rin ilk inşa edilen yapıları arasında hamamların olmasından dolayı, hamamın yapım tarihini XVIII. yüzyılın ikinci çeyreği olarak düşünmek mümkündür⁴.

Şeyhler Hamamı Erzurum'daki hamamlar içerisinde özelliklerini korumuş örneklerden birisidir. Soyunmalık-ıllıklık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşan tek fonksiyonlu bir hamamdır. Doğu yönünden caddeye açılan bir kapıdan, içerisinde Külhanbaba türbesinin de yer aldığı, üstü

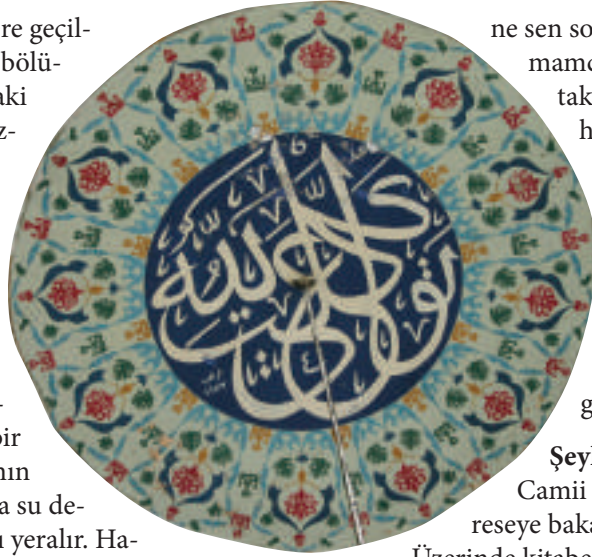
ahşap tavanlı bir hol ile hamama girilmektedir.

Bu girişten sonra ana eksen üzerinde olan basık kemerli bir giriş ile soyunmalık bölümüne geçilmektedir. Kare planlı soyunmalığın kubbesi tromplara oturmaktadır. Zemini taş döşeli olan soyunmalığın ortasında bir şadırvan yerleştirilmiştir. Batı duvarındaki kapı açıklığıyla ıllıklığa geçilir. Kuzey-güney doğrultuda uzanan dikdörtgen mekân ortada üç kubbe, kuzey ve güney köşelerden ise fazla derin olmayan sivri tonozlarla örtülmüştür. Bu alanın güneyinde

üzeri tonozla örtülü tuvaletlere geçilmektedir. Hamamın sıcaklık bölümüne ılıkığın batı duvarındaki kapı ile ulaşılmaktadır. Tonozlarla örtülü dört eyvanlı klasik şemaya göre oluşturulan sıcaklık bölümüne, doğu eyvana açılan kapıdan girilir. Köşelere simetrik olarak yerleştirilen halvet hücreleri sekizgen planlı olup, kubbelele örtülüdür. Kubbe ile örtülü orta bölümde sekizgen bir göbektaşı mevcuttur. Hamamın sıcaklık bölümünün batısında su deposu ile birlikte külhan kısmı yer alır. Hamamın beden duvarlarında moloz taş ve kesme taş, örtüsünde ise tuğla malzeme kullanılmıştır.

Külhancı Baba Türbesi: Şeyhler Hamamının girişindeki türbe, Şeyhler Mahallesinde ziyaret edilen türbelerden biridir. Üzerinde kitabesi bulunmayan türbe ile ilgili olarak, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde XVII. yüzyıl Erzurum'undan bahsederken, büyük Velilerin türbeleri adlı bölümde Külhani Ahmed Dededen bahseder. Bu nedenle Osmanlı dönemine ait olduğunu söyleyebiliriz.

Hamamın girişinin solunda dikdörtgen mekânlı küçük bir oda türbeye çevrilmiş ve içerisinde Külhancı Baba yatmaktadır. Basit ve son derece sade olan türbe odasının üzeri, ahşap kirişlerin kullanıldığı, düz tavanla örtülüdür. Dışa küçük bir pencereyle açılan türbenin içerisinde bir mezar bulunmaktadır. Sandukaların üzeri yeşil çuha ile örtülmüştür. Mimari özelliği bulunmayan türbenin hakkındaki rivayet şöyledir: Bu türbede yatan Külhani Baba saray önündeki Şeyhler Hamamının külhancısıydı. Bir tek mum ile külhani ısıtır, haznenin suyunu kaynatırdı. Hamam sahibi bir gün kendi kendine düşündü: "Bu adam benden odun istemez, çılgamış(çıra) istemez bu hamamın suyunu acaba ne ile ısıtır?" Bu düşündüklerini Külhani Babaya sorar. Külhani Baba da der ki: "Ağa

ne sen sor ne de ben söyleyeyim." Hamamcı gece olunca Külhani Babayı takip etmeye karar verir. Gece külhana gelir, bakar ki mum yanıyor, yanında bir post üzerinde Külhani Baba namaz kılıyor. Orada hamamcı, Külhani Babanın sırrına vakıf olunca, Külhancı Baba hemen dünyasını değiştirir. O günden sonra da bu külhanda her gün, gece gündüz mum yakılır.

Şeyhler Camii Çeşmesi: Şeyhler Camii avlusunun batı duvarının medreseye bakan yüzüne yerleştirilmiştir.

Üzerinde kitabesi bulunmayan çeşmenin Habip Mehmet Efendi tarafından 1181 H.-1767 M. yılında şimdiki Şeyhler Camii ile birlikte yaptırıldığı söylenmektedir⁵. Zira Mustafa Efendinin yaptığı vakıflar arasında çeşme ve abdesthaneden bahsedilmektedir. Erzurum'da inşa edilen ve ilk yapıyla günümüze ulaşan orijinal çeşmelerden biridir. Caminin bahçe duvarına yerleştirilen çeşme sivri kemerli bir nişe sahip ve dikdörtgen boyutlardadır. Niş ortasında bir tas yuvası bulunan çeşmenin suyu akmamaktadır. Üstte profilli saçak kısmı yer alır. Tek lülesinin olduğu görülen çeşme, tümüyle sağlamdır. Düzgün kesmetaş malzemeden inşa edilmiştir. Günümüzde suyu akmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Çelik Muammer, Erzurum Kitabı, İstanbul, 1997, 81.
- Karpuz Haşim, Erzurum'da Türk-İslam Yapıları, 1976.
- Konyalı, İ.H., Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul, 1960.
- Mehmet Nusret, Tarihçe-i Erzurum, İstanbul, 1338, 1922.
- Özkan Haldun, "Erzurum Şeyhler Külliyesi" Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, S.6, Kars, 2010, s.69-88.
- Ünal, R. Hüseyin, "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme" Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Sayı 8, Erzurum, 1974,
- Ünal, R. Hüseyin, "(Erzurum) Mimari", Mad., TDV. İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul, 1995.
- Yurttaş H- Özkan H. -Köşklü Z VD., Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum, Ankara, 2008
- Yurttaş, H-Özkan, H; Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları, Erzurum, 2002.

ERZURUM: ÇOCUKLUĞUMUN RÜYÂ KASRI

Yaşar BAYAR

*Bize bir zevk-i tahattur kaldı,
Bu sönen gölgelenen dünyada!
Ahmet Hâşim*

Çocukluk Bulanık Bir Irmaktır İçinden Umut Akar

Çocukluk, insan hayatının ilk evresi olmakla birlikte, kimliğin ve kişiliğin biçimlendiği yıllardır. İnsanın orijinali, dengelerinin yerli yerinde olduğu ve çevrenin tahribâtına uğramamış ilk halidir. Üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin, çocukluğun nasıl hatırlandığı, hangi kavramlarla ilişkili olarak kurulduğu ve yeniden kurulduğu, kendimizi o anda nasıl tanımladığımıza bağlı olarak değişebilir. Bu da kimlik inşası

ile kendimize dair anlattığımız hikâyeler ve bu hikâyelerin anlatış biçimi arasında yakın bir ilişki olduğunu gösterir.

Bir oyun bahçesine girer gibi mesut olduğumuz ve kuytularında dolanıp durmaktan asla bıkmayacağımız bir zaman, biricik cennet varsa yeryüzünde, o da çocukluğumuzdur. Bütün saadetler oradadır, acıları, yoksunlukları olsa bile... Ona kaçar ve nefes alırız. Kimse bu saadet ülkesinin anahtarını elimizden alamaz, o cennete girmemizi kimse engelleyemez. Orası bizim, yalnızca bizim görebildiğimiz bir sinema perdesidir ve aynı filmi parça parça bir ömür seyrederek dururuz.

Yeni yerleşim bölgeleri, caddeler boyunca yükselen beton binaları, yitirilmiş, tüketilmiş tarihî ve doğal güzellikleriyle son yıllarda birbirimize ne denli yabancılaşmış olsak da, Erzurum; çocukluğumu ve ilk gençlik çağımı bıraktığım masal ülkesidir benim için, oyunlarımın¹ rüyâ kasıdır. Her taşı, her karış toprağı söylencelere konu olmuş bir mübarek beldedir. Türbelerinde uyuyan ermişler, nice bin yıldır, Erzurum'un manevî ovalarının altın sabanla sürüleceği günü beklerler sonsuz umutlar içinde. Her bahar ayında bu umutla gözlerini yeniden açarlar, sonra yine uykulara varırlar.

Asimetrik Düzlemde Oynanan Bir Boks Maçı Yahut Bir Medeniyet Meselesi

Çırcır Mahallesi'nde oturuyorduk o yıllar. Çocuktum; hafızamda, fazla bir tarihî birikimim ve zihnimde o denli tecrit etme gücü olmadığından, pek anlamazdım ne olup bittiğini. Yalnız yüreğimin götürmek istediği yere giderdim. Benim için, bir alın çizgisinden bir adamın hikâyesini çıkarmak, başlayan ve biten bir vakit geçirme biçimiydi. O yıllar tahta kılıçlarla oynanan bir oyun ile gerçekliğe uzanan hayat yolunun, farklılaşan bir tabanı yoktu benim için.

Yenilmiş olan bir medeniyetin eski görkemli günlerini duygusal bir çizgide takip edip, yüreğinin en derin yerlerinde akledemediği bir sızı hisseden, buna babasının Ağır Bakım Silah Fabrikası'nın bir silah ustası olmasına rağmen kiracı çocuğu olmam hasebiyle oluşan ezikliği de eklemiş, yer yer arkadaşlarım ile aram

da çıkan problemlerin çözümünde; haklı olsam bile, çoğu zaman başı öne düşen bir oyun erbabıydım. Çocuktum, o zaman "görece orta halli" kira olan evimizin, elektronik cihazları, yer yer büyük bir merakla arkası yarın dinlediğimiz, yer yer polis radyosundan bahtımıza bir Erzurum türküsü çıkar diye başında saatlerce beklediğimiz bir radyo ile çok daha sonra edindiğimiz dibine kadar hasretlik şarkılarından mürekkep kasetlerin çalındığı bir kasetçalardan ibaretti. Yani görsel merakımızı tatmin etmek için, mahallemizde yer alan uzak bir komşumuz ile evimizin yaklaşık 500 metre uzağında bulunan bir kahvehaneden başka herhangi bir yerde televizyon bulunmamaktaydı. Futbola olan düşkünlüğümden olsa gerek, çoğu zaman anneme mızımlık yapıp, maç seyretmeye baba dostumuzun evine gidip, yine tutmuş olduğum Fenerbahçe'nin maçlarını seyredirken, antenin ters dönmesi ile birlikte, halk deyimiyle apansız "karınca"lanma/seyrettiğimiz zamanlardı o yıllar. Çocuktum, sporun futbolla birlikte diğer dallarını da, gazetelerin arka sayfalarından takip edip, Muhammed Ali ve Kerim Abdülcabbar'ın fotoğraflarına bakıp bakıp, o fotoğrafların altındaki başarı sütunlarını okurken müthiş bir gurur duyardım.

Muhammed Ali maçları ile heyecanlanıp onun konuştuğu cümleleri tekrar ederek, karşımda bulunan arkadaşımı ufak bir zihin oyunuyla bir anda Frazier veya Foreman haline getirirdim. Yani "kelebek gibi uçar arı gibi sokardık" o zamanlar, omuzdan çıkardığımız ölümcül yumruklar da cabasıydı, üstüne üstlük

1 O yıllar, birkaç sade oyuncuğumuz ve oyunumuz vardı. Oyuncaklarımız paslı tellerden, tahtadan, çamurdandı. Arada düdüğ, balon, uçurtma gibi basit şeyleri saymazsak, oyuncaklarımızı genellikle kendimiz yapıyorduk. O sıralar bir futbol topuna sahip olmak lüks bişeydi bizim için. Ya naylon toparlarla yetindik veya kendi yaptığımız naylondan vs. şeylerle idare ederdik. Oyunlarımız ise, bugün hâlâ taşrada çocukların oynadığı ve bazılarının unutulduğu mevsimlik ve basit oyunlardı: İtti bitti (Saklambaç) (Tu sobe), Köşe kapmaca, Uzun eşek, Sobe, Kozalebbik, Kız taklasi, Çelik çomak (Holla çelik), Yakartop, İstop, Bilye, Kızak kaymak (Hizek), Yüzük, Cüz, Dokuz taş (Domino), Cim cim cimana, Kayış kızdı, Körebe, Fırfirik (topaç), Kulaktan kulağa, Çember döndürme (Gıdıllık), Aşşık, Evcilik, Kibrit oyunu, Beş taş, Çizgi, İp atlama, Zimba, Simit, Kurt baba, Ortada sıçan, Fiş fiş kayıkçı, Elim direk, Tütüüm eğri, Telli, Kabak, Deve cüce, Gazoz kapağı, Kutu kutu pense, Papel, İp çekmece, Güzel çirkin, Seke seke ben geldim, Yağ satırım bal satırım (Mendil kapmaca) (Tavşan kaç tilki tut), Aç kapıyı bezirgan başı, Yedi kule (Dondu-Domino), Don, Tüttü, Elim yandı, Hanım bir ateş ver, İsim şehir, Sos, Gece gündüz, Bom, Yerden yüksek, Sıcak soğuk, Taş vurmaca, Adam asmaca, Aylık, Kuka, Tura (Yüzük kimde), Leyli (Munise), Pabuç çırpma, Tandır başında oynanan oyunlar (tandıra adam asmaca), Meyvelik bahçelerde elma ısırmaca, Limon (Mevlüt abi), Hırsız-polis, Derede taş sektirme, Menekşe mendilim düşe, Üşüdüm, Himbil, Uçtu uçtu ne uçtu, Sapan, Elim elim epenek, Nesi var? Kar ile oynanan oyunlar (Kar topu-hizek-kardan adam-kara yatırmaca), El üstünde, kimin eli var, Heri heri hestani, Sivdi sivdi, God god, Eşeğime su verdin mi, Bu buruncuk kimindir, Tumbulum tumbulum tum eşek, Sen arkana mı güveniyorsun, Tıp, Kümbet, Dane (60 taş), Birdirbir, Kol taşı (gülle gibi), El taşı (gülle gibi), Tek mi çift mi...

ağır bir ele sahiptik hani. Sabahın erken vakitlerine denk gelen unvan maçlarını televizyondan izlemek için büyüklerimize -sabah namazına kalktıklarında bizi de kaldırmalarına razı etmek için -döktüğümüz dillerin haddi hesabı yoktu. Annemin inat yokuşlarına ne kadar tırmandığımı ve en sonunda annelik

kontenjanından mülhem onun da yumuşayan bir şefkat olduğunu görüp, cebime iki çay parası indirdikten sonra sıkı bir tembihle beni o, 500 metre mesafedeki kahvehaneye gönderdiğini çok iyi hatırlarım. Tek tük sokak lambalarının yandığı, daha ziyade at arabaları için tasarlanıp yapılmış olan yassı taşlarla döşeli o dar sokaklardan geçip sabahın alaca karanlığında kahveye vardığımı bilirim. Epeyce önce geldiği, Sucu Naim'in cakkılıyla taşıdığı sularla çay kazanını kaynattığı ve çayı demlediğinden belli olan kahvehane sahibine, yarı mahcubiyet, yarı büyüklerimize karşı duyduğumuz saygıdan olacak kısık bir sesle "bende seyredebilir miyim" diye bir cümle kurduğumda dizlerinin bağının "adeta kopmuş" olmasının heyecanını, o zaman için henüz ayırtına varamadığım, derin hazla yaşadım.

Maç başladığında herkesin, bir iç çekişle heyecanını içine atıp derin bir sukuta kalbettiğini ve birazdan başlayacak maç için yumruklarını hazır duruma getirdiğini bilmek için derin analizler yapmaya gerek yoktu, bunun için çocuk sezgisi yeter de artardı bile. Sanıyorum maçın yapıldığı yer Filipinlerin başşehri Manila'dı arena denilen o alan ise seyirciyle tıklım tıklım doluydu, öyle hatırlıyorum. Ne de olsa dünyanın en çılgın adamını seyredeceklerdi; bir kısım seyirci üçüncü dünyalı olmanın verdiği ötekilik hissiyatıyla beraber Ali'nin karşısındakini devirmesiyle, kafasında Amerika ile birlikte oluşan emperyalizmi sendeletmiş olacak, diğer bir kısmı ise gücün yanında yer alıp yine Ali'nin yenilmesi durumunda, kendini güvenliğe alıp marjinalliğe ceza kesmiş olacaktı. Diğer hatırı sayılır bir kesim ise, bu işe para ayırıp müşterek bahsin o engebeli yollarında kendini heyecana yatıracaktı. Bunlar bizim uzağımızda olan biten şeylerdi ve aramızda bir okyanusla ölçülebilecek mesafe vardı. Birde diktatör "Marcos..."²

Maçın ilerleyen rauntlarında Ali vuruyor bizim kahvehane de bu durumla senkronize olmuş biçimde

hop oturup hop kalkıyordu. Hiç unutmam maçın yarısına doğru Ali, Frazier'e bir yumruk atmış, Frazier'in bu yumruğun şiddetinden olacak ağzındaki korumalık fırlamış ve bunu seyreden kahve halkı ne olduğunu şaşırıp epey bir zaman ayakta maç seyrederek, arka sıralarda bulunan bana, görüntü cezası kesmişti. İçimden neler geçiyordu tam anlamıyla bilemiyorum, ama bildiğim tek şey vardı, o anın kahramanı bendim, öyle hissediyor değil miydim, varsın yumrukları Ali atsındı. Gerisinin ne önemi vardı, biz vurduk mu kahvehane olarak vururduk karşımızdakine. Sahi düşünüyorum da karşımızdaki kimdi? Frazier'miydi acaba? Hayır, o olamazdı, biz bir adam yere düştüğünde, düşmüşlüğüne ne olduğunu bilmiş olduğumuzdan olacak; artık onu yenmekten haz almaz, adeta ona vurduğumuz yerden pişman olurduk. Peki, o zaman boks maçı seyretmeyi pek öyle önemsemeyen, hayatında bir defa olsun müsabaka izlemeyi belki de hiç düşünmemiş olan o insanları, sabahın erken saatinde o kahvehaneye toplayan hangi sebebi?

O zamanlar bunu anlayabilecek yaşta değildim henüz. Dedim ya zihnimde o denli tecrit etme gücü yoktu o zamanlar. Şimdi ise bütün bu olan biteni; biraz biraz anlıyorum galiba. Biz Batı karşısında yenilmiş bir medeniyetin, yaklaşık ikiyüz yıldır herhangi bir galibiyet görmemiş unsurları olarak, aslında Ali'nin Frazier'e attığı her yumrukla, iki asır öncesinde kaybettiğimiz maçın, Batı'dan bir tür rövanşını alıyorduk. Minaresi yıkılmış olan onurları-

mızı Ali ile birlikte ilk defa onarmış oluyorduk böylece. İmparatorluk zamanlarımızdan bu yana, uzun bir süredir ilk defa içimizde sönmeye durmuş kıvılcımlar, cılız da olsa ateşlenmeye başlıyordu. Ali ve Frazier, asıl amacı başka olan bir vasatın araçsallaşmış aktörleriydi bizim için. Yoksa biz, kişisel olarak yumruk atarak yere düşürdüğümüz Frazier'den birçok kere özür dilemiştik bile. Bizimkisi bir boks maçı değil bir medeniyet meselesiydi. İlk defa düştüğümüz yerden ayağa kalkar gibi hissetmiştik, ilk defa onore oluyor yaralarımızı sarmaya başlıyorduk. Bu geçici de olsa güzel bir histi doğrusu.

Yepyeni Bir İklim Açılan Cümle Kapıları

Evlerimizin önünde "hayat" vardı önceleri. "Hayat"ların önleri kapanmamıştı, açıldı insanların evleri birbirine, çekinmeden, korkmadan gidebilirlerdi

insanlar komşularına, "salon" olmamıştı henüz "hayat"lar. Teneke sobalar bulunurdu evlerde. Teneke sobalar, her kış başında bakımdan geçirilir, "soba boyası"yla boyanırdı. Evimizin büyük odası; hane halkını bir araya toplayan, sobanın yanı başına kurulan yer sofrasında yemeklerin yendiği, minderlere bağdaş kurularak limonlu kıtlama çayların içildiği ve en önemlisi bitmez tükenmez sohbetlerin yapıldığı mekânlardı. Uzun kış gecelerinde hurma tatlısı, kavurga, gavut, kuru üzüm ve yakut renkli çay ikramında; halk hikâyeleri, cenk destanları, Ahmediye ve Muhammediye'lerin okunduğu sosyal mekânlardı.

Okulumuz mahallenin çocuklarının yürüyerek gittiği Aliravi İlkokuluydu. İlkokul demek: siyah önlük, kollalı beyaz yaka, cepte iki kumaş mendil, elde taşınan dev bir çanta (sırt çantası icat edilmemişti) kapı önünde satılan Şam tatlısı, nane şekeri yanında küçük bir naylonun içinde leblebi tozu yirmi beş kuruş; okumayı sökene kırmızı kurdele, Hepsi beş pekiyi yetmezdi, ilkokuldan mezun olabilmek için mezuniyet imtihanını geçmek gerekirdi.

Her şey iyiydi de beslenme saatinde, süt tozundan yapılan sıcak sütü içmeyi hiç sevmezdik. Yaşlar ilerleyince "O sütlerin içine bir şey mi karıştırdılar acaba, bize içirdiler de o yüzden mi böyle oldu bizim nesil?" diye hayıflandık.

Erzurum'da dinî mahfiller oldukça azdı o günlerde. Dersler hoca ve talebelerin fedakârlıkları sayesinde devam etmekteydi. İlçe ve köylerden yerlerinden ge-

len talebelerin konaklayabildikleri tek yer ise camilerin yanlarındaki küçük odalardan ibaretti. O yıllar da milletin çoğu fakir ve cahildi ama günümüzde gittiğimiz daha az hissedilen kültür dokusu, aileler tarafından çocuklarına aktarılmaya devam etmekteydi.

Kışları soğuk ve karlı olurdu Erzurum'un. Karlar adam boyunca yağar, günler, haftalarca kalırdı yerde. Bir sabah uyanırdınız ki, odanızın camları karla kapanmış; kapınız karla kapanmış, her şey, her yer bembeyaz olurdu. Damların üstü, yollar, ağaçlar karla örtülürdü. Damlar çökmesin diye tahta kürekle küürür, loğlanır, tuz ve bazen de samanla sıkıştırılırdı. Boyumu aşan kardan tüneller içinden geçerek mahallemizin diğer çocukları gibi "Kara hoca" ya giderdim ben de. Elimizde veya boynumuzda, bir kısmımız elifba (alfabe) cüzü, bir kısmımız Elham cüzü ve bazılarımız Kur'an Kerim taşırdı.

Kara hoca, bir yandan evini geçindirmeye çalışırken öte yandan bizlere ders verirdi. Acaba ilkokula başlamadan mı, yoksa ilkokulla birlikte mi hocaya gittim? Hatırlamıyorum. Dua ve sure ezberleme dersleri bitince bazılarımız elif cüzüne başladık. Rahmetli hocamız namaz sonraları bize elifba öğretti. Derken "ebced hevvez" diye başlayan heceleme bölümüne geçtiğimizi hatırlıyorum. Bilahare Kur'an'a geçtim. Rahmetli Annemle babam çok sevinmişti buna. Önce bir iki ayet, sonra yarım sayfa, sonra tam sayfa ders vererek ilk hatmimi çocuk yaşta tamamlamıştım.

Suya Eğilip Ayı Öper Çocuklar

1960-1970'li yılların çocukları ve yeni yetmeleri olan bizler okumayı seven ya da sevmek zorunda kalan bir kuşaktık. "Hamburgeri", "McDonalds"ı, "Burger-King"i, "Kentucky"yi, "Uyduyu", "MTV"yi, "çizgi filmleri", "İnterneti", "MSN"i, "Cep telefonunu", "WAP"ı, "GPRS"i, "SMS"i, "Tetris"i,

"Pac-Man"i, "Half-Life"i, "Bilgisayarı", "internet kafe"yi, Şehrin en iyi dershanesini, "hazırlık kursları"nın ne olduğunu bilmezdik. Tek eğlencemiz radyoda yayınlanan "arkası yarınlar", "45lik plaklar" ve çeşit çeşit kitaplardı. Ne bulursak okurduk; klasik eserlerden tutun, Kemalettin Tuğcu'lara kadar. Bir de bu yıllarda hayatımıza renk katan, bizi heyecanlandıran, kültürümüzü geliştiren dergiler vardı.

Günlük gazetelerde çizgi romanları takip etmek büyük keyifti. "Fatoş", "Basri", köpekleri "Fifi", dilenci kılıklı "Pırtık", "Hüdaverdi", "Ton Tonlar", "Maruf Bey", "Abdülcebaz", "Hoş Memo", "Johnny Hazard", "Zehir Hafıye", "Temel Reis", "Miki Mouse", "Taş Devri" çizgi roman kahramanlarıydı. Bu çizgi roman kahramanlarının bulunduğu gazete dergi sayfalarında ki resimlerin üzerine mum sürüp bir başka kâğıda transfer etmek büyük zevkti.

Çizgi roman kahramanlarını Killingler, izledi. Bunlar okunurken "Zambo", "Golden", "Mabel" çikletleri çiğnenir, içinden çıkan artist resimleri biriktirilirdi. Eski gazeteler ise okunduktan sonra, bu defa kesekâğıdı olarak dönerdi hayatımıza. Ah o yıllar, çizgi romanlarla dopdolu geçirdiğimiz yıllardı. Okunmaktan yıpranmış, elden ele dolaşmaktan kirlenmiş çizgi roman peşinde koşardık. "Teksas", "Tommiks", "Kaptan Swing", "Superman", "Örümcek Adam", "Zagor", "Teks", "Jeriko", Tom Braks, Conan, Kinowa, Flash Gordon, Mister No, Mandrake, Kızılmaske, Tarzan, Red Kit, "Tenten", "Asteriks", "Alaska- Ken Parker", "Bonanza", "Zembla", "Yüzbaşı Volkan", "Tarkan", "Tolga", "Kara Murat", "Karaoğlan", "Malkoçoğlu" ve "Batman"... Değiştirdik arkadaşlarımızla mahalle mahalle gezerek. Hiçbir seriyi eksik bırakmamaktı amaç.

Doğu Sineması'nın önünü deş-tokuşa aracı yapmıştıık uzunca bir süre. Değıştirme parası verirdik bazen. Sorardık mesela; Tommiks 247 var mı? Rahmetlik babamın bana aldığı tek oyuncak 8-9 yaşındayken belime taktığım çifte kovboy tabancası idi. Kardeşime bisiklet aldığıında bana da kovboy tabancası almıştı, babam. Şerif yıldızı bile vardı.

Adalet anlayışım çizgi romanların çizdiği yörüngelerden uzakta geliştise de ben hızla çektiğim tabancamla beni oklamak üzere olan bir kızılderiliyi öldürmek istemekten, diğer çizgi romanlardaki "Kızılderili Gerçeği"nin farkına vararak vazgeçmiştim. Oyunlarımızda kimse Kızılderili olmak istemezdi. Çünkü Kızılderili olmak elinde bir baltayla saldırırken, göğsüne saplanan bir mermiyle geriye doğru savrularak haykırarak ve ölmek demektir. Onların vatanlarını savunan kahramanlar olduğunu çok sonradan öğrenecektik. Ama iyi öğrenecektik ve o zaman fark edecektik, biz de kurbandık... Amerika'yı bizden daha iyi kimse tanıyamazdı; Amerika'dan daha güçlü olmayı kimse bizim kadar isteyemezdi. Yirmibirinci yüzyılın güç sahibi nesli olarak Türkiye'yi daha iyi yere taşımaya çalışsan bizim nesildi. Teksas-Tommiks nesli, Amerika'ya ilk rest çeken nesildi. Bumerang Amerika'yı vurmuştu.

Senden Dört Mevsim Alacağım Var Usta

"Eti senin, kemiği bizim" denilerek, çocukların bir ustaya emanet edilmesi, o günlerde makbuldü, herhangi

bir endişeyle karşılanmıyordu. Uсталık öğrenmek, bir işten para kazanabilecek tecrübeye sahip olabilmek, her şeyden daha önemliydi. Altın bilezik derlerdi, devir kötüydü, "Sen yine okulunu bitir ama bir şeyler ters giderse bir mesleğin olmalı" deniyordu. Altmışlı yıllarda, bu yaşta çocuk niye çalışsın demek, kimselerin aklına gelmiyordu. Çocuklar sahiden de erken büyümek zorundaydı. Hafta sonları, yaz tatilleri, bayramların ikinci günü, şu, bu... Yıllarca deşışik mesleklerde çıraklık yaptım, ayakkabı boyadım, simit sattım, okulun açılmasını, tatile gireceğim diye sevinerek, gün be gün takvimden sayardım. Yaşıtlarım, okul açılacak tatil bitecek diye karalar bağlarken ben... Geceleri sevinçten uyuyamıyordum.

Malumatın internet yoluyla ulaşılabilir olduğu bir çağdan-bugünden bakarak o devirleri anlayabilmek kolay deşil. Şimdilerde, kimse bir şeyi tamir ettirmeye kalkışmıyor, astarı yüzünden pahalı hale geldiğinden, elektronik eşyalar arızalanınca çöpe atılıyorlar. Eskisi kadar tamirciye, zanaatkâra rastlamıyorsunuz. Çocukları bir ustanın yanına çırak verme işi de tavsamış durumda. Sanat okullarından öğrenciler staj filan denilerek çalıştırılıyor artık. Mahalle aralarında, büyük şehirlerin geleneksel pazarlarında tek tük görebiliyorsunuz zanaatkârları. Habip Baba'nın eşiğinde "bileyciler", "anahtarçılar", "sobacılar" toplaşmışlarsa da, mesela "daktilo tamircileri", "kazancılar", "dökümcüler" ya kaybolup gittiler ya da geleceği belirsiz bir yola girdiler. Ustadan çırağa geçen zanaatkârlık yerinde bile saymıyor çoktandır, ustadan sonrası Allah kerim... Sadece fotoğrafçıları düşünün, nasıl azaldılar, nasıl teknolojiye yenildiler.

Aynaya Bir Sır Verdiler, Oda Sırrına Herkesi Ortak Etti

Aygaz, doğalgaz, mikro dalga fırın henüz piyasaya çıkmamıştı. Yemeklerimiz, "gaz ocakları"nda pişirilirdi. Bu ocaklarda kızartılan patlıcan, biber ve kabakların tadına doyum olmazdı. Bugünkü gibi sera tarımı, hormonlu sebzeler, suni gübreler sayesinde her sebze

dört mevsim bulunmasa da mevsiminde yenen yerli domates, gerçekten domates gibi, salatalık gerçekten salatalık gibiydi. Şimdilerde beton binaların yükseldiği araziler o zamanlar yeşil bahçeler ve bostanlarla dolu olduğundan bu lezzetleri tatmak için mevsimini beklemek yeterliydi. Bu gazocaklarını yakmak başlı başına bir işti! Haznesine gaz konulan 3 bacaklı ocakların ispiroto dökülen kafası ısıtılır, yakılır sonra da kuvvetlendirmek için pompalanırdı. Gaz fıskıran meme, gaz süzülmemişe tikanır, ucu iğneli delik açıcı ile kafadaki meme temizlenir, buna rağmen ocak sıkakken sönerse çok kötü kokar ve göz yaşartırdı. Bu gaz ocaklarının diğer kötü bir yanı ise; ara sıra içindeki ispirotonun alev alıp parlaması ve evlerde panik oluşturmasıydı. Böyle durumlarda annem gaz ocağını tuttuğu gibi bahçeye fırlatır, evimiz yanmaktan kurtulurdu. Sonra ki yıllar da, kullanılmayan yağ tenekeleri ile su kovalarının iç kısımlarına saman karışımı toprak harcın sürülmesiyle yapılan ve toprak kuruduktan sonra içinde odun ve kömürle ateş yakılan “mantız”lar neşv ü nümâ etmişti.

Çamaşırlar kaynatılırken kazan içine kesme şekerden biraz büyük mor-lacivert “çivit” atılırdı. En meşhuru “öküzbaşı” markalı olanıydı da, dış ambalajında öküz kafası resmi bulunurdu. “Arap sabunu” veya rendelenmiş sabunla çamaşır kazanında kaynayan sararmış (azmış) beyaz çamaşırlar çivitin verdiği renkle hafif maviye bakan beyazlık kazanırdı.

İspirtolu ocakların yanı sıra, tel dolaplar ve “kahve değirmenleri” vardı. “Kömürlü ütüler” öğrencilerin simsiyah okul önlükleriyle bembeyaz kolalı yakaları üzerinde gezinirlerdi.

Duvarlarda guguklular, bileklerde elle kurulan “Nacar, Hislon” marka saatler, çevirmeli ankesörlü telefonlar, yine siyah renkte, kollu “Singer” dikiş makineleri. Kömürlü ütüler, siyah daktilolar ise pek az kişide bulunurdu.

Fotoğrafçılar sokaklarda “Alaminüt” denilen fotoğraflar için 3 bacaklı sehpa kullanılır, körüklü makinelerla çektikleri vesikalıkları küçük küçük çekmecelerde, ilaçlı şişelerden döktükleri banyolarda yıkayıp tab ederlerdi. Askerlik yoklamaları çok sayfalı nüfus kâğıdı defterlerine işlenir, hanımlar; özel günler de “Pudra”, “Tokalon kremi”, “Altın Damla”, “Gizli Çiçek”, “Pereja Kolonyası” sürer; bayramlık ehlam ve atkılarını baş tacı ederlerdi. Beylerin traş takımları içinde sabun, traş taşı, fırçası ve “Nacet” jilet bulunur ya da usturayla sinekkaydı traş olunurdu. Hemen hemen her

erkeğin ayna önündeki hazırlığı, saçlara sürülen mavi, yağlı, sempatik şişeli “Necip Bey Biryantini”yle sonlanırdı. Ayna ve tarak seti erkeklerin ceplerinde taşınan vazgeçilmez aksesuarlar arasındaydı! Erkek ayakkabılarının bir özelliği de burun ve topuklarına kösele aşınması diye demir çakılırdı.

Evlere telefon bağlatmak için ortalama on sene sıra beklenir, otomatik hatlar olmadığı için PTT’ye şehirlerarası telefon yazdırıp beklemek üç saat, milletler arası ise en az altı saat sürer, bazen ertesi güne kalırdı.

Ülkede kurşun kalem fabrikası olmadığı için fiyatı pahalı olsa “Faber” kalem ithal edilirdi. Sert uçlu “sabit kalemler” vardı hani silgiyle silinse de çıkmaz saman kâğıtlı deftere yazarken sayfaları delerdi. Postacılar taahhütlü mektupları adreslere teslim ederken zorunlu olarak alıcılara bu kalemlerle imza attırılırdı. Birde paket postanesine verilecek koliler bez torbaya konduktan sonra illaki üzeri sabit kalemle tükürüklenerek yazılırdı, çıkmasın, silinmesin diye. Ne var ki bu ıslatma sırasında kalemin ucu sabit renk bulaştırır dudakları morlaştırırdı. Küçüle küçüle 3-4 cm kalmış kurşun kalemlerin boyu ve ömrü ise arkasına takılan kamışlarla uzatılırdı.

Hani hatırlar mısınız, “mürekkep hokkaları” vardı. Acele haberler için telgraf çekilir, kolalı beyaz yakalı gömleklerin yaka uçları kalkmasın diye içine sert lastik şerit konur ve bu “balina” ismiyle anılırdı. Naylon ve renkli gömlekler moda olmadığı ve bilinmediği için beyazlar yıkana yıkana ağarır ve sararırdı. Bu yüzden beyaz yedek yaka kullanılır, iş yerlerinde beyler kol ağızlarını korumak için bilekten büzgülü siyah yarım kolluklar takarlardı.

Halil İbrahim Bereketi Kesenize

Şimdilerin dev marketleri yoktu o yıllarda ama ihtiyacımızı giderecek tüm esnaf sokağımızdan geçer, adeta

“*esnaf alayı*” yaparlardı. Yoğurtçu, iki büyük yoğurt tepsisini boynuna astığı kalınca bir tahtanın ucuna bağlar, elindeki yassı kürekle yoğurdu sulandırmadan alıp tartar, darası alınmış tabağınıza koyardı. “*Sarı alırım, bakır alırım, eeskiler alırım, İiieeskidjiii*” diye sokaklarda bağırarak gezen eskiciler tuhaf adamlardı. Ne sebeptendir bilmem hemen hepsi kızıl toprak rengi elbise giyerlerdi. Yürürken arada bir durur kendilerine bir hava vererek bağırırlardı. Hepsinin sesi çatlaaktı.

Kadim zamanların bir satıcısı da, “*kenger sakızcıydı.*” Bunlar da yaz mevsiminde ortaya çıkarlardı. Kırlarda, yabancı olarak yetişen kenger otunun büyüme mevsiminde... Kengeri bıçakla kanatır, süt damlaları toprağa düşer, orada kururmuş... Öyle anlatırdı büyüklerimiz, öyle kalmış aklımda. Diyeceğim, böylesine doğal yollarla elde edilen bir sakızdı kenger. Plastığı andıran çiklet henüz yaygınlaşmamışken, insanlar bu doğal sakızı çiğniyorlardı! Kırmızı toprak üzerinde kuruyup bükülmüş kenger sütü, ya uzun ipliklere geçirilir öyle satılırdı ya da suyla dolu kavanozların içinde... Kenger sakızcı, kâh çarşı pazarda, kâh sokaklarda dolaşırdı. En çok da çocuklar, genç kızlar alıcı olurdu. Ama “*kendini bilen*” kızlar bizzat sokağa çıkıp satıcıyla muhatap olmazlardı, yine annelerine ya da erkek kardeşlerine aldırırlardı... Önce bir temiz yıkanır, üzerinin tozu, kiri temizlenirdi. Yine de, çiğnerken o toprak kokusunu damagınızda duyumsardınız.

Kaç paraydı kenger sakızı? Tanesi yüz para, ya beş kuruş... Yirmi beş kuruşluk aldığınız zaman, o gün bütün aile sakız çiğneme zevkini tadardı!

“*Aloç*”, okulların açılış mevsiminde, yani sonbaharda kırsal yörelerden getirilirdi. Alacalı aloç, çocukluğumuzun mayhoş yabancı meyvesiydi. Satıcılar tespih gibi iplere geçirir, bir sopaya asar, okul önündeki yerlerini alırlardı. Yıllar sonra Amerikalı bir tıp profesörünün kitabında, alocun, şeker hastalarına önerilen olağanüstü bir meyve olduğunu öğrenmek benim için şaşırtıcı olacaktı.

“*Boççacı geealdi haniimm*” diye ev hanımlarını çağıran, çarşaf, havlu vs. satan bohçacı kadınlar, pamuk atarken müzik yapan hallaç, bakır tencerelerimizi parlatan “*kalaycılar*”, Bursa çeliği bıçaklarımızı bileyen bileyci, eşek küfesinde ya da at arabasının arkasında “*gerçek*” meyve, “*gerçek*” sebze satanlar, ayakkabı boyacısı, simitçi, sütçü. Ramazan aylarında iftara yakın: “*İftariye horoz şekeri*” sesi bizi nasıl heyecandırırır anlatamam. Mahallemizin sucusunun adı “*Sucu Naim*”di. Bir de yetmişli yıllarda, güzelim bakırlarımızı verip yerine süpürge, leğen ve bir neslin “*Alzheimer*” sebebi olan alüminyum tencere, tava aldığımız nayloncular vardı. Geceleri çalan bekçi düdüğü “*rahat uyuyun ben buradayım*” güveni verirdi. Kış geceleri ise “*Pilav geldi.. pilav geldi.. godi da beşe..*” diye bağırılarak patlamış mısır satılırdı sokaklarda.

Eskinin Her Şeyi Asaletliydi

Çocukluğumun Çırçır’ı, sadece insanların ve hanelerin yekûnundan mürekkep zamane mahalleleri gibi kemmiyet yığını değildi. İnsanların biriktirdiği hikâyelerin, rûhun ve şahsiyetin billurlaştığı cemiyet içindeki hücreler gibiydi. Erzurum’un garip bir uzvuydu. Birbirine bağlı, hatta sırt sırta ama birbirinden farklı karakterlere sahip canlı birer büneydi. Camii, çeşme ve bakkal, bir mahallenin olmazsa olmazlarıydı. Ad-

reslerin ve tariflerin de hareket noktaları; bakkalı geçince, camiinin karşısında, çeşmenin az ilerisi gibi ifadelerdi.

Çırçır'da zaman, Ahmet Hâşim'in "Müslüman Saati" ne göre geçerdi. Hayat yatı namazını müteakiben, ikindiden sonra, akşam ezanı okununca diye planlanırdı. Gün, güneş doğunca başlar, güneş batınca biterdi.

di. Babalarımız eve gelince, bize de yol görünürdü fatihi olduğumuz sokaklardan. Sofraya herkes gelmeden, besmelesiz oturulmaz, şükretmeden de kalkılmazdı. Sofralar fakirdi ama bereketliydi. Soğanın cücüğünü küçükler yer ama bütün ayak işlerine de onlar koşardı.

O zamanlar "aynı mahalleden" olmak aynı aileden olmak gibiydi. Mahallenin komşu teyzelerinden ya da amcalarından biri elinde fileyle sokağın başında görüldüğünde, koşup elindeki yükü almak, evine kadar taşımak gurur verirdi çocuklara. Mahallenin bakkalı, mahallenin sucusu, mahallenin manavı, mahallenin kundura tamircisi, mahallenin berberi hatta mahallenin kızı... Mahallenin kızına başka mahalleden birinin yan gözle bakması bile kanına dokunurdu delikanlıların. Mahalle kavgaları olurdu bu sebeple.

O yıllar da mahallenin koordinatlarını bakkallar ve kahvehaneler belirlerdi. Mahalleler o zamanlar bakkal ve kahvecilerden sorulurdu; mahalle sakinleri hakkında MİT kadar, CIA veya KGB kadar derin ve doğru bilgilere sahiptiler onlar. Kim güvenilirdir, kimin sözü senettir, kimden kız alınır, kime kız verilir.

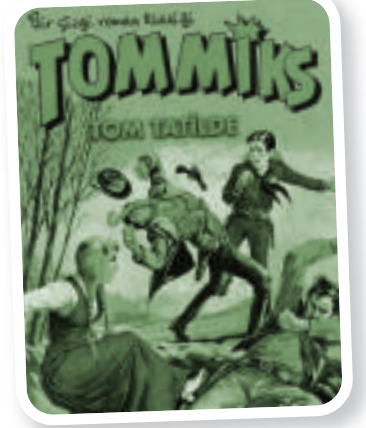
Herkesin bir lâkabı vardı ve herkesin yedi sülalesi bili-

nirdi. Hepimizin Lakapları vardı o zamanlar; lakapsız kişiye özürlü gözüyle bakılırdı sanki o yıllarda, sanki herkesin bir lakabının olması mecburi gibiydi; lakabı olmamak engeli olmak, özürlü olmak gibi bir şeydi. Bir özelliğinizden ötürü bir lakap takıverirdi; ama vicdanının belirlediği bu lakaplar genellikle de "cuk oturan" türden olurlardı.

Çırçır'ında kadrolu delisi, ayyaşı, kavgacısı, huysuzu ve buna mukabil âlimi, fazılı ve okumuşu vardı; "Deli Nayime", "Deli Alo", "Deli Minadiye'nin kızı Serçe Güllümser", "Çatto Şefiğe", "Beyaz Yaşar", "Solak Abdo", "Kafa Ceco", "Uzun Feho", "Carcanus Nuri", "Kasap Tahsin", "Berber Hilmi", "Berber Ahmet", "Asiye Paşa", "Cingir", "Davulcu Taştan" ve "Zurnacı Kor Siddik", "Atmasyon Nevzat", "Cambaz Muhsin'in oğulları Necdet ve Necati", "Terzi Eke Nihat", "Gado Şeref", "Cecikli'nin oğlu Yılmaz", "Dadaş Siddik", "Kuşbaz Cevat", "Süslü Necati", "Feridun Ağabey", "Yılmaz Oğuzhan", "Mırmılı", "Mukim", kafasını "lebbik"le kırdığım "Deve Cazim", Ev sahibimizin oğlu "Ömer", sınıf arkadaşım Rahmetli "Şükri", Memo, Erzurum Radyosu sanatçısı "Mete Çelenk" hatırladığım simalardı.

Ve şimdi biz... Durmadan yer değiştiriyoruz. Hep ev alıyoruz da komşu almıyoruz. Bu yüzden kök salamıyor, kuruyoruz. Oysaki mahalleler derin temeller üzerinde yükselirdi. Vakar, haysiyet, şeref, hayâ, izzetinefis, sabır, kanaat, alın teri, hürmet, edep, terbiye ve sevgi her hanenin harcında mutlaka vardı. Günün her saatinde defalarca bunları duyarak ve yaşayarak büyüdük. Ya şimdi ki çocuklar?

Şimdiki çocukların yaşadığı yüksek binalar, insanları küçük düşürmekten başka bir işe yaramadı maalesef. Sokaklarımız bulvar adını alıp kendilerini yetkin kılma adına bizleri birbirlerimize kavuşturan kadim ula-

3 Geçmişte Erzurum'da hatırı sayılan mesleklerden biri de berberlikti. Berber aynı zamanda dişçi demekti. Her berberde mutlaka bir kerpeten bulunurdu. Çocukların innağını (emceğini) tedavi etme görevi de berberlerindi. Başın üst kısmı çocuklarda yumuşak olur. Yörede buna "innağ" veya "emcek" denir. Yumuşaklıktan dolayı Innağın aşağı inmesi çocuğa rahatsızlık verir ve nefes almaşım güçleştirir. Çocuğu rahatlatmak için berber, yumurtanın beyazı ile çeiş ununu karıştırıp önceden traş ettiği innağın üstüne ham bezle yapıştırır. Birkaç güne kalmaz çocuk rahatlar. Çok yakın bir zamana kadar sarılık tedavisi de berberler tarafından yapılmaktaydı. Üzerinde iplik bulunan dikiş iğnesi üst dudağın altındaki damardan geçirilir, damarda kalan iplik sağa sola hareket ettirilerek kan akması sağlanırdı. Diğer bir tedavi şekli de parmak uçlarından kan almakti. Her iki tedavi yönteminde kanatılan yere sonradan tuz basılırdı. Sülükle çeşitli hastalıkların tedavi edilmesi de berberlerin görevleri arasındaydı. Sülük, batakıklarda bulunan, kan emen, siyah veya yeşil renkte solucana benzeyen bir böcektir. Romatizma, varis, baş ağrısı, sırt ağrısı gibi hastalıkların tedavisi için ağrıyan yere sülük bırakılırdı. Ağrıyan yerin kanım emen sülük o anda veya birkaç gün sonra ölürdü. Sünnetçilik de berberlerin göreviydi. Sünnet sırasında tedavi için sünnet tozu kullanılırdı. Sünnet daha çok ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde yapılırdı. Saçkıran tedavisinde ilk başvuru yerler berberlerdi. Saçın döküldüğü yer önce ustura ile kazınır, üzeri elbise telesi ile silindikten sonra sirke asidi sürülürdü. Tuz ve sarımsağın karıştırılarak saçkıran bölgesine sürülmesi diğer bir tedavi yöntemidir. Yüzde ustura yarası, kıl dönmesi, ekzama, uyuz gibi hastalıkların tedavisi de çoğu kez berberler tarafından yapılmaktaydı. Berber dükkanları aynı zamanda sosyal hayatın önemli bir parçasıydı. Tıraş sırasında müşteri yüzünü kestirmemek için susmak zorunda kalır, daha çok konuşan berber olurdu. Bu bakımdan berberler yörede daha çok "hoş sohbet kişiler" (Lütfi Sezen, Erzurum Şehir Folkloru) olarak bilinmektedir.

şım biçimi olmaktan çoktan çıktı. “Su” artık laboratu-
varda üretilen “iki molekül hidrojen ve bir molekül ok-
sijenden ibaret.” Ve sevdalarımız bile şehrin bir sem-
tinde başlayıp merkezine varıncaya kadar biten şehve-
tin kapı komşusu oldu. Ah artık bizi terk edenin de
biz olduğuna görüyoruz bu sahte ilişkiler evreninde.

Gökyüzü Gibi Şu Çocukluk Hiçbir Yere Gitmiyor

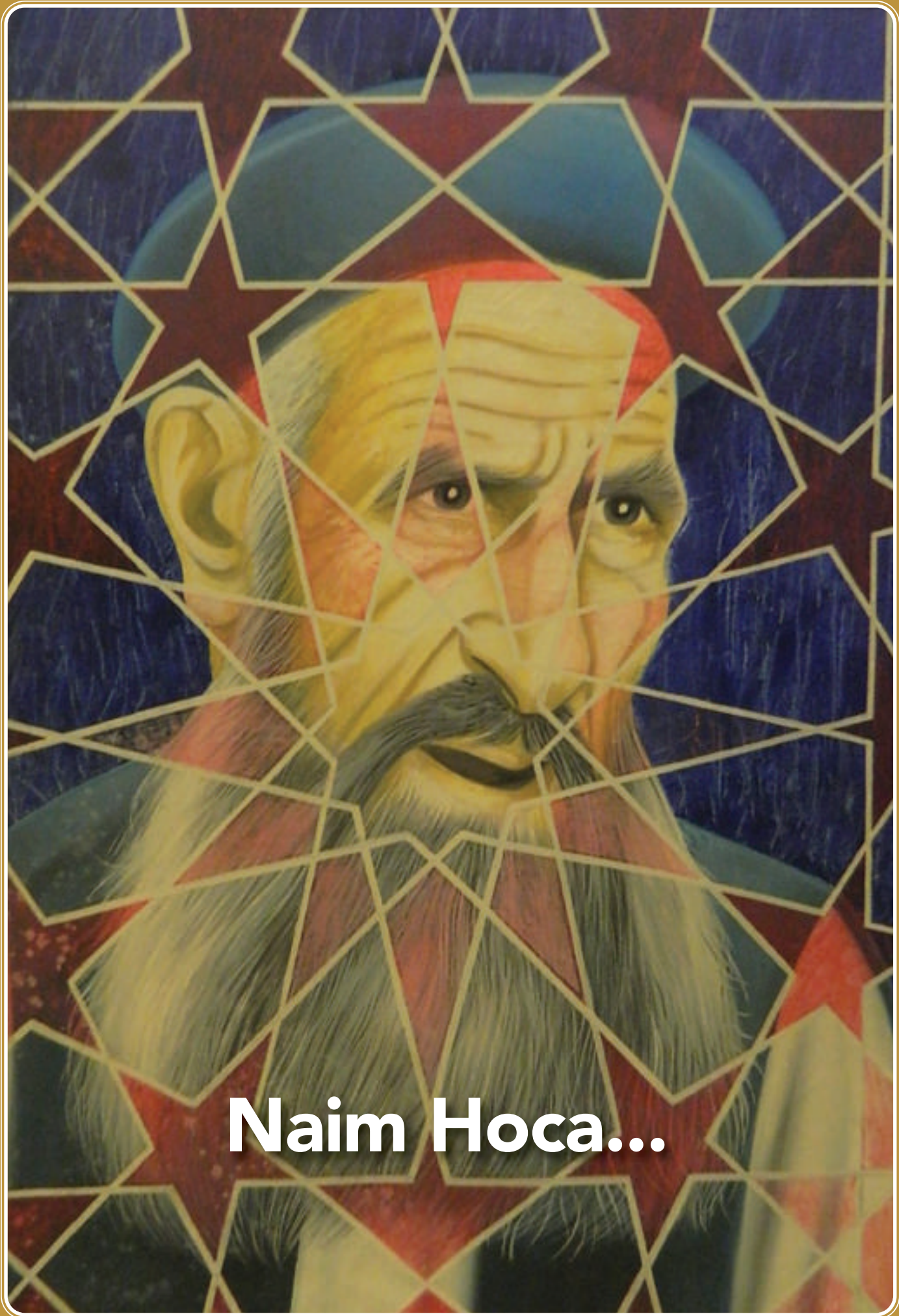
Geçmişten geleceğe doğru Erzurum’da akan zamanın
sırrı üzerinde düşünürken farklı açıklamalar ve yo-
rumlar yapılması kaçınılmazdır. Adı üstünde zaman
kozmetik bir sır... Geçmişten geleceğe doğru doğrusal
bir çizgide mi akıyor? Ya da tıpkı big bang anında
hiçlikte beliren o esrarlı ve minicik nokta gibi küresel
midir? Zamanı, doğrusal bir çizgide geçmişten gele-
ceğe doğru akıyor şeklinde algılamam benim için
özgü bir yanılsama mıdır? Zaman, big bang anının
küresel biçimde genişmesi midir? Bunlar bilmiyo-
rum... Bilebildiğim şudur: Masal ülkem Erzurum’da
geçen zaman, benim için algılayış şekline göre geç-
mişten geleceğe doğru akmaktadır, olayların birbiri-
ni izleyişinden dolayı zamanı böyle algılamaktayım.

Anka, varlığını tescilleyip kendisine veya ilgisine bir
yuva arasaydı her hâlde, hâlden anlayan çocukluğu-
mun Erzurum’unu seçerdi. Palandöken’in Ejder Te-
pesi’ne konar konar, çöreklenir, hayat ağacını tüyleri-
nin rengiyle süslerdi. İçindeki kuşları salverip ruhu-
nu kanatlandıracağı inancıyla hepimiz de öyle yap-
mıyor muyuz?

Geçen faytonların arkasından koşup, kamçı yediği-
miz, çamura düştüğümüz, dizlerimizin kanadığı “Hi-
zeg” (Kızak) kayıp, “kozaleppik” oynadığımız çocuk-
luk arkadaşlarımız; o zamanlar hepimizin ruhunda
koscocam bir kıt’a vardı. Hepimiz, eski zaman mâna-
siyle, efsanevi zenginliklerin haznedarlarıydık. Hepi-
mizin hâtırasında kırk haramilerin mağaralarındaki
servetler, geçmiş günlerle gecelerimiz olan servetler
toplanmıştı. Bu hazine bütün hatıralarımız ve tek mil
mazimizdi. Hattâ yalnız seneler boyunca süren şahsî
hayatımızın değil, fakat asırlar boyunca süren millî
hayatımızın varlıklarıydı. Bunlar en güzel taşlar ve
madenlerden daha kıymetli, daha sağlam, daha bâkî,
kendi hatıralarımız, içimizde kalan ve susmayan
mahrem musikilerimizdi. Gizli mağarasının zengin-
liklerine kavuşmak için: “Açıl Susam, açıl!” demesi
kifayet eden Ali Baba gibi, hepimiz, unutulmuş sayıl-
dığımız, sanıldığımız köşemizde biraz sükûn ve sü-
kût bulunca, ekseriya sevdiğimiz, ruhumuzu meste-
den bir ismi mırıldanmak yetişir, mazimizin tılsımlı
kapıları bizim için derhal açılır ve biz bütün aşkımla
aziz hâtıralarımızın hepsini birer birer bulduğumuz
âleme kavuşuruz inşaallah...

Hadi çocuklar, “Çanak çömlek patladı” yerlerinizden
çıkın, ebe yine benim!..

Naim Hoca...

Bu yazı Sayın Yusuf Kotan'ın Mahalli Fıkra Tipine Bir Örnek: Erzurumlu Naim Hoca isimli araştırmasından özetlenmiştir

Hayatı

Erzurum'un yetiştirmiş olduğu mahalli fıkra tiplerinden birisi de Naim Hoca'dır. Naim Hoca, 1924 yılında Erzurum'da dünyaya gelmiş, yedi yaşında babasını kaybedince annesi onu bir berbere çırak vermiştir. Küçük yaşta yetim kaldığından dolayı ilkokul tahsiline başlayamamış, daha sonra ilkokulu hariçten bitirmiştir. Berberlik mesleğinde uzun yıllar çalışan Hoca, aynı zamanda eğitimini döneminin ünlü alimlerinden dersler alarak devam ettirmiştir.

1945 yılında Erzurum Askeri Ağır Bakım Tamir Fabrikası'nda (İşçi Ocağı'nda) askerlik hizmetine başlamış ve bu hizmetini ifa ederken, iş ocağı sanat okuluna da iki yıl boyunca devam etmiştir. Terhis olduktan sonra berberlik mesleğine bir süre daha devam eden Naim Hoca, aynı yıllarda Sakıp Danişman'dan (Sakıp Efendi'den) Arapça, Tefsir ve Hadis konularından büyük ölçüde yararlanmış. 1950 yılında Erzurum müftüsü Solakzâde'nin takdiriyle resmi olarak imamlık görevine başlamış ve 1960 yılında ise yine Erzurum müftüsü olan Sakıp Efendi'nin takdiriyle vaizliğe atanmıştır. (Kurnuç 2005, 59-60.) 1960 Askeri darbesinde kendisinin belirgin bir siyasi görüşü olmamasına karşın, birilerinin ihbarı üzerine "Demokratik Partili" olarak suçlanıp bir ara bu görevinden alınmıştır. Görevinden alındıktan sonra aç susuz kalmış, çocuk çocuğunu geçindiremez duruma düşmüştür. Berber dükkânını devrettiği için eski mesleğine geri dönememiş ve bir inşaatta belirli bir süre amelelik yapmıştır. İnşaat sahibinin bu durumu içine sindirememesi dolayısıyla Hoca'mız bu işten de ayrılmıştır. Bu defa da Erzurum eşraflarından Muttalip Yargılı, kendisine Kur'an öğretmesi karşılığında sarraflık mesleğini Hoca'ya öğretmiştir. Sarraflık mesleğini öğrendikten sonra Hacılar Hanı yanında bir sarraf dükkânı açmış ve ticaretle meşgul olmaya devam etmiştir. Daha sonra görevden alınan imamlar, görevlerine iade edilince, Naim Hoca da mesleğine tekrar geri dönmüş ve bu görevini 1989 yılına kadar resmi olarak sürdürmüştür.

Emekli olduktan sonra da Hacılar Hanı'ndaki küçük bir işyerinde sarraflıkla uğraşmaya devam

etmiştir. (Yılmaz 2010, 305-307.)

Yaşadığı sürece aydın ve renkli kişiliğiyle tüm Türkiye'nin sevdiği bir isim haline gelen Naim Hoca, sanatın hemen her dalıyla yakından ilgilenmiştir. Bilgili, kültürlü, gösterişten uzak yaşantısıyla dikkatleri üze-

rine çeken Hoca, yürütmüş olduğu barış hizmetleri sebebiyle 1995 yılında Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi tarafından Fair-play'e aday gösterilmiş, aynı yıl Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta Fair-play ödülünü alan Türkiye'nin ilk din adamı olmuştur. (Sabuncuoğlu 2011, 23.)

Naim Hoca, dört yıl boyunca kanserle mücadele ettikten sonra 13.10.1999 tarihinde, 73 yaşında, Erzurum'da vefat etmiştir. Vefat ettiği gün bütün Erzurum Hoca'sına ağlamış, Türkiye'nin dört bir yanından gelen binlerce kişi cenazesine katılmış, kalabalık camiiye sığmadığı için cenaze namazı caddelerde kılınmıştır. Bu gönül adamının cenazesine siyasiler, iş adamları, emniyet ve ordu mensupları başta olmak üzere binlerce Erzurumlu da iştirak etmiştir. Cenazesi Erzurum Asri mezarlığına defnedilmiştir.

Eğitimi

Naim Hoca, içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla eğitimine başlayamamış, ama okumaya olan arzusundan dolayı bu durumu içine sindirememiş ve berberlik mesleğini icra ederken bir yandan da eğitime devam etmiştir. Ustasından habersiz elif cüzü almış, akşamları ise bir hocadan ders almaya başlamıştır. Bazen dükkânda elif cüzünü cebinden çıkarıp okurken ustası ona çok kızarmış. Ama o buna rağmen Kur'an okumayı öğrenmiştir. Kur'an okumayı öğrendikten sonra tabur imamı Kura Hasan Efendi'den talim dersleri almıştır. Daha sonra Arapça okumaya başlamış ve bu dersleri de zamanın müderrislerinden Sakıp Danişman'dan tahsil etmiştir. (Yılmaz 2010,

303-304.)

Naim Hoca'nın okuma aşkını, yakın dostu olan Diyanet İşleri Başkanlarından Mehmet Nuri Yılmaz şu cümlelerle ifade ediyor: "Hoca aşk ehli bir adamdı. Yerinde duramazdı. Kendi anlatımına göre Erzurum'un Gümüşgöz Mahallesi'nde oturuyorlarmış. Alvar imamı Muhammed Lütfü Efendi de aynı mahallede ikâmet ediyormuş. Hoca Alvar imamının dergâhına devam etmiş ve O'nun himayesi altında büyümüş. Lütfü Efendi onu çok sevmiş ve kendisiyle yakından ilgilenmiş. Hoca'nın okuma aşkı da buradan kaynaklanmıştır. (Yılmaz 2010, 304.)

Naim Hoca, kendisini yetiştiren, himayesine alan, evlendiren ve her türlü maddi ve manevi desteğini esirgemeyen Alvarlı Muhammed Lütfü Efendi'nin zikir

Naim Hoca; adına üretilen "Lâf ola beri gele " kabilinde müstehcen ve argo içerikli fıkraların hiç birisi kendisine mal edilemez. Evet, meddâh vari tavır ve üslûbuyla, cemaatinin ilgisini çekmek maksadını güden; mizâhî fıkra türü eğlenceli ve neş'eli anlatımlar yapardı. Farklı bir çizgi, renk ve desen oluşturduğu doğrudur. Ama, asla ahlâka-edebe mugayir söz ve söylemlerde bulunmazdı. Zaten edebine de yakışmazdı. Önemli bir değerimiz olan Hoca'mıza atfedilen yakışsız bu tür söz ve söylemlere itibar edilmemesi hususunda; itina ve dikkat gösterilmesi, her kesten çok biz Erzurumluların sorumluluğu ve de görevidir.

Fevzi Budak

meclislerinde ve özel sohbetlerinde her zaman bulunduğundan dolayı Efendi'nin şiirlerini, ilahilerini ve divanlarının büyük bir kısmını ezberlemiş ve günümüze kadar gelmesine kaynaklık etmiştir. Bununla birlikte döneminin ünlü hocalarından Solakzâde Sâdık Efendi'nin yanında Arapça, Farsça, Hadis ve Kelâm dersleri almıştır. Solakzâde'nin edebiyata ve şiire karşı olan büyük ilgisi dolayısıyla, Naim Hoca da hocasından etkilenerek Erzurumlu Emrah'ın, Alvarlı Efe'nin, Erzurumlu saz şairlerinin çoğu şiirleriyle birlikte Azeri âşıkların şiirlerini de ezberlemiş, bu şiirlerin TRT repertuarına kazandırılmasına büyük katkı sağlamıştır. (Kurnuç 2005, 60-61.) Naim Hoca Fuzuli Divanını ezberlemiş ve

Naim Hoca, yedi yaşında babasını kaybedince annesi onu bir berbere çırak vermiş, uzun bir süre berberlik mesleğini icra etmiştir. Bu mesleği icra ederken okumaya olan hevesinden dolayı o dönem hocalarından dersler almış ve Erzurum'un mânevî önderliğini yapan şahsiyetlerin sohbetlerinde bulunmuştur. (Sakıp Danışman, Kura Hasan Efendi, Sadi Efendi, Alvarlı Muhammed Lütfi Efendi) Berberlik mesleğinden sonra imamlık sınavını kazanarak din görevlisi sıfatını alan Naim Hoca, bir süre de bu görevi ifa ettikten sonra 1960 darbesinde Demokrat Partili diye suçlanıp imamlık görevinden alınmıştır. İmamlık görevinden alındıktan sonra eski mesleğine dönemeyen Hoca, sarraflık mesleğine yönelmiş ve din görevliliğinden emekli olduktan sonra da küçük bir dükkanda kuyumculuk mesleğine devam etmiştir.

M. Çetin BAYDAR'ın dediği gibi insanlar da kitaplar gibi okunması gereken varlıklardır. Naim Hoca da ya-

şadığı müddetçe Erzurum insanı için okunan ve takip edilen canlı bir kütüphane gibiydi. Aydın ve renkli kişiliğiyle, bilgisi ve kültürüyle gösterişten uzak mütevâzi kişiliğiyle dikkatleri hep üzerine çekerti. Yüzlerce âlimin yetişmiş olduğu bu topraklarda Naim Hoca karakterinin ön plana çıkmasında elbette birtakım sebepler vardı. Bu sebeplerin en başında da onun güler yüzlü, sevecen, hoşgörülü ve insana dinini sevdiren bir din adamlığı profili yatmaktadır. (Baydar 2000, 149.)

Naim Hoca hem fiziği, hem konuşması, hem üslûbu hem de kullanmış olduğu tabirlerle kısa zamanda cemaat üzerinde büyük bir etki yaratmış ve çevresinde sevilen biri haline gelmiştir. Bu yönü itibarıyla kısa zamanda kalabalık bir cemaat oluşturmuş, vaaz ettiği camiler hınca hınç dolmuştur. Onun vaazını dinleyenlerden yüzü asık olana rastlanmazdı. Frenklerin "homo ludens" dedikleri "oynayan insan" Naim Hoca'nın şahsında zuhur etmişti. Dindar olmakla birlikte hayattan da zevk almak isteyen bu insanlar yalnız camiide değil hayatın her alanında Naim Hoca'yı istihdam edecek kalabalığa ulaşmışlardı. Artık sadece camiiler değil; stadyumlar, cirit meydanları, miting alanları gibi kalabalık grupların olduğu her yer Naim Hoca'nındı. (Baydar 2000, 150.)

Onun en yakın dostlarından biri olan Mehmet Nuri Yılmaz, Naim Hoca'yı şu şekilde anlatıyor: "Naim Hoca'nın tabii bir hali vardı. En sevilen tarafı ise yapmaktan uzak olması ve sözünü esirgmeden gerçeği olduğu gibi söylemesiydi. Erzurum şivesiyle halkın anlayabileceği şekilde konuşması ve hutbelerini de irticalen okuması bununla birlikte vaazlarında çeşitli benzetmeleri de örnek göstermesi halk üzerinde büyük bir tesir bırakıyor ve bundan dolayı da vaaz ettiği camiiler dolup taşıyordu. Onun her vaazında Yunus'tan, Emrah'tan, İbrahim Hakkı'dan, Niyazi Mısıri'den ve Alvarlı Muhammed Lütfi'den şiirler okuması sohbetlerine ayrı bir güzellik katıyordu." (Yılmaz 2010, 310.)

Naim Hoca, din adamlığının yanı sıra sosyal yönü çok kuvvetli ve sosyal hadiselerle de çok uzak olmayan bir şahsiyetti. Sanatsal etkinliklerin birçoğuna katılması, tiyatro oyunlarını ön sıralarda izlemesi, stat ve cirit meydanlarında en ön saflarda yer alması, dışa dönük kişiliğinin de bir göstergesiydi. Erzurum'da evine televizyon alan ilk din görevlisi olmasını yakın dostu Mehmet Nuri Yılmaz, hatıralarında şöyle anlatıyor: "Erzurum'da ilk televizyonu Hoca almıştı. Herkes hücum etti. Vazederken yazılar, pusulalar yazıp kürsüye gönderiyorlar ve; 'Sen nasıl Hocasın, evine televizyon aldın? Bu müslümanlıkla bağdaşır mı, bırak hocalığı' gibisinden mesajlar... Hoca bunlara şöyle cevap verirdi: 'Bir zamanlar radyo için şeytan kutusu dediniz, ben almadım herkes aldı, sonunda almak zorunda kaldım. Pahalı aldım. Şimdi bu televizyonu da

hepiniz alacaksınız, bu defa da ben erken davrandım, pahalıdan almadım. Yalandan olmayın, hepinizin evine bu girecek. Bundan kaçmak mümkün değil. Radyo ve televizyon şer aleti de olabilir, hayır aleti de. Aynen bıçak gibi. Operatörün elinde can kurtarır, caninin elinde hayat alır. Bu da hayra kullanılırsa faydalı olur. Yoksa kutunun bir günahı yok." (Yılmaz 2010, 310.) diyerek o dönemin yalancı dindarlarına güzel bir ders vermiş olur.

Naim Hoca'nın bir diğer özelliği ise, yaşadığı süreçte din istismarcılarına ve sahte şeyhlere karşı mücadele etmesidir. Riyakâr ve üç kağıtçı insanlardan hoşlanmayan Hoca, bazen imâ bazen de iğneleme yoluyla bu insanların yanlışlarını ortaya çıkarır ve söylemiş olduğu nüktelerle karşısındaki insanı incitmeden taşı geçirdiğine koyardı. Bununla ilgili yine yakın dostu olan Mehmet Nuri Yılmaz'ın hatıralarından bir örnek vererek yetinelim: "Bir gün Rufai Şeyhi olduğu bilinen birisi Erzurum'da bir hayli mürit toplamıştı etrafına. Şöhreti her tarafa yayıldı. Kerametlerinden söz ediliyordu. Fırına giriyor, ateş onu yakmıyordu. Yılan, akrep dokunmuyor kendisine. Avurtlarından şiş vurup çıkarıyor. Hoca merak etmiş; sahte Şeyh Kavak ma-

hallesinde bir müridinin evinde toplantı halindeyken Hoca da o eve gitmiş. Şeyh henüz gelmemiş. Biraz sonra içeri girince herkes Selât-ü selâm getirmeye başlamış. Çünkü Şeyh, üzerinde Selât-ü selâm yazılı bir cübbe giymiş. Selât-ü selâm cübbeye mi şeyhe mi getiriliyor, belli değil. Şeyh yerini aldıktan sonra ev sahibi birer kahve ikram etmiş misafirlere. Bu şeyh, ev sahibine; 'Ben bu kahveyi içmem, çünkü eşiniz bunu abdestsiz pişirmiştir. Gidin eşinize söyleyin, abdest alsın öyle pişirsin' demiş. Naim Hoca; 'Kurban, bu abdestsiz pişen kahve içilmez mi?' demiş. Şeyh de 'İçilmez' demiş. 'Haramdır.' Bu arada Hoca kalkmış, habersiz şeyhe iki tokat atmış. 'Ulan zındık, şeriata iftira etme, değil abdestsiz; hayızlı, cünup olan da pişirse içilir.' demiş ve oradaki insanlara şeyhin sahtekâr olduğunu duyurmuş ve böylece onun tuzağına düşmekten insanları kurtarmış." (Yılmaz 2010, 314.)

Naim Hoca'nın nüktelerinde günlük hayatın hemen her safhasını bulmak mümkündür. Bulduğu mekânlar ve karşılaştığı olaylar onun nüktelerinin ana kaynağı olmuş, O da kendisine sunulan bu fırsatları yerinde değerlendirerek gönüllerde tatlı bir nağme bırakmıştır.

Dostlarının Kaleminden...

Ahmet Rıdvan

Lütfi Salih Şengünle Sarraf dükkânı soyulduğu halde bunu kendisine fazlaca dert edinmeyen ve hayata kaldığı noktadan devamda kararlı gözükten Naim Hoca'nın dükkânındaydık.

.. Soyulmuş sarraf dükkânında karşımızda duran bu adam, işte gözlerindeki parıltı ve hayat karşısında takındığı yüksek istihzâ ile, geçmiş bir tarihin ve yüksek bir medeniyetin enkazı halinde durmuyordu ve bizim gözümüzde durmaksızın büyüyordu.

Salih Lütfi Şengün, Naim Hoca'ya (m harfini indirerek, emmi yerine "emi" diyerek):

- Emi!.. Ahmet Rıdvan ta Ankara'dan gelmiş. Kendisi de edebiyattan sanattan anlar biri. Biraz sohbet edelim diye geldik.. Bir şeyler okuyalım..

Dükkânı soyulmuş bu adam, vakitlerin geçtiğini, evine gidiş saatinin hayli geciktiğini falan unutuverdi o anda. Gözleri ışıldadı. Karanlıkta bir ışık görmüş gibi, gözleri kıpır kıpır olmaya başladı âdeta!.. Sanki boş verin dünya gairesini der gibi; mizah, nükte ve kinâye, çoklarıncı biraz tulûat ve hatta şaklabanlıklar olarak algılanan hal ve tavırlarını sırtından bir hamlede savuruverdi. İşte o anda Naim Hoca, esâtiri bir kahraman gibi, yepyeni bir ruh ve sima ile neşv ü nemâ bulmak üzereydi.

Meğer Naim Hoca'nın hafızası tam bir Divân Edebiyatı, Tasavvuf Edebiyatı, Halk Edebiyatı müzesi değil miymiş? Dört büyük divan ezberinde!.. Fuzûlî Divanı, Nesîmî Divanı, Yunus Divanı ve de Erzurum'un öğüncü Alvarlı Mehmet Efendi Divanı!.. O anda benim içimde bir galeyân, Naim Efendi ise bilinen tulûatçı imajından soyunmuş; küçücük vücudu ve çenesine yapışmış upuzun sakalıyla tarihî minyatürlerden bu izbe mağazaya yenice inivermiş şeydâ bir mesnevî kahramanı!..

- Ne okuyalım dedi.

Benim de ağzımdan Fuzûlî çıkıverdi.

- Yok, yok!.. Ne okuyalım diyorum.

Sonra öğreniyoruz ki onda şahsa, sanatkâra göre şiir yok!.. Eski idrâke ve mantığa, hıfz tekniğine dikkatini çekmek isterim. Siz bir nevi ses tekrarı demek olan şiir sonlarındaki nakarat kelimeyi söyleyeceksiniz. Sadece nakarat değil onun nazarında bu kelime anlaşılmalı. Belki eski gazel ve kasidelerin asıl "tema"sı olmalı diyorum. Salih Lütfi dostun ve Naim Ho-

ca'nın izahları ile kavrayabildim meseleyi. Bunun üzerine "muhabbet" diyorum. Naim Hoca başlıyor Fuzûlî Divanı'ndan "muhabbet" redifli gazelleri okumaya!.. Siz bu anahtar kavramları atın ortaya; şeydâ deyin, yok/yoh deyin, beru deyin, dil deyin, gönül deyin!.. Ona redif olan kelimeyi söylemek, bilgisayarın düğmesine basmak gibi birşey.

O anda artık, siyasetçi sofralarında tulûat yapan Naim Hoca'yı ara ki bulasın. Naim Hoca okuyor, biz dinliyoruz. O anda zaman alt üst oluyor, yaşadığımız mekân değişmeye başlıyor. Bu akşam vakitleri ansızın "şeb-i hücrân"a dönüşüyor, mukavves kaşları serv-i hırâmânlar salınıyor, dil-i virânına veya şikeste gönlüne teslim olmuş Naim Hoca ise habire okuyor. Akşam ilerlemiş, bütün sokaklar boşalmış, altın dükkânı soyulmuş umurunda değil Naim Hoca'nın.

Bazan hayatın bütün zevkleri karşısında müstenkif ve rindane, bazan tasavvuf ağır basıyor, "Benim sâdık yârim karatoprak" dercesine, âgûş-ı ilâhî hasretiyle okuduğu gazellerin yakarışlarına teslim olmuş, öyle devam ediyor.

Hangi Naim Hoca?

Hiçbir mektep medrese yüzü görmemiş Naim Hoca, o anda benim gözümde, yüksek bir medeniyetin ve tarihin mücessem hafızası olup çıkmıştı. Neydi bu hal böyle? Ve Naim Hoca sen kimdin? Cami kürsülerinde bazen cerbezeli, bazen nükteli vaazlar veren ve dinleyicisiyle âdeta oynayan birisi mi? Soyulmuş dükkânı karşısında hiç de iflâs etmiş gibi gözükmeyen o yüksek tavırlar mı? Yoksa Erzurum kendisine dar geldiği için paşa, bürokrat ve siyasetçi her kim olursa onlarla düşüp kalkmaktan haz duyan onlarla sofraya yârenliği yapan bir İncili Çavuş mu? Yoksa devrim öncesi Rus sarayının gözdesi o meşhur papaz rolleri mi? Ya da, işte bu akşam vaktinde, bizleri bir tayy-ı mekâna ve zamana davet eden, dört divan ezberinde bir başka Naim Hoca mı?

Bir vakit sonra Naim Hoca yorgun düştü. Hiç konuşmayarak ayrıldık oradan. Naim Hoca karanlık bir sokağa doğru yürüdü gitti. Etrafında hiçbir kalabalık yok; alkış yok, nümâyîş yok!.. Bu Erzurum gecesinde "tek ü تنها bir kamış" şimdi Naim Hoca. Bu yalnızlık anlarında acaba bir başka Naim Hoca mı olup çıkıyordu ne dersiniz? Ama biz gene de diyelim: "Güle güle Naim Hoca, başın sağolsun Erzurum!.."

Röportaj: Neslihan Arzu Keteci

GURBETTE BİR ERZURUMLU

Sitku Taflan ile...

O, Erzurum'a gönül vermiş,
memleketi için çalışmış,
yıllarca Bar tutmuş,
kültürel anlamda
çalışmalarda bulunmuş
şimdilerde emekliliğin
tadını torunlarıyla ve resim
yaparak çıkarmaya çalışan
bir yürekli Dadaş..

Yola; bir Erzurum sevdalısıyla yıllarca SSK da Müfettiş, Şube Müdürü ve Bölge Müdürü olarak görev yapmış; Erzurum kültürüyle yoğrulmuş, İstanbul'da Dadaş'ın ince ruhunun temsilcilerinden biri olan çok kıymetli büyüğümüz Sıtkı TAFLAN amcamızla devam ediyoruz.

Kendisiyle eskiye ve yeniye dair güzel bir sohbet, bize zaman ayırdığı için teşekkür ederek başlıyoruz.

Konu Erzurum olunca heyecanlandığımı ve duygulandığımı, oradan ayrılmanın üzerinden 31 yıl geçmesine rağmen sevgisinin ve özleminin hiç bir zaman azalmadığını belirtiyor Sıtkı amcamız. Her gidişinde biraz daha buruk olarak döndüğünü, Erzurum'da geçen çocukluk ve gençlik yıllarının şahidi arkadaşlarının bazılarının hayatta olmamasının kendisini yaraladığını, bunun yanında tarihine ve ecdadına sahip çıkacak nitelikte gençleri görünce de mutlu olduğunu ve bu gençlerle arzuladığımız yine eski doğunun Paris'i Erzurum'umuzun geri geleceğini ümit ettiğini dile getiriyor.

"Gençlikten ümitliyim, hem de çok, yeter ki onları yönlendiren faktörler doğru ve güvenilir olsun." diyecek kadar da açık yürekliliğini ortaya koyuyor.

- Bize biraz kendinizden ve ailenizden bahsedermisiniz Sıtkı Amca?

1930 Erzurum doğumluyum. İlk, Orta ve Liseyi öğrenimimi Erzurum'da tamamladım. Ankara Hukuk Fakültesinden ayrıldım.

Okul yıllarımı düşününce, biri var ki adını anmadan geçemiyorum, çünkü benim hayatıma yön veren isimdir Rahmetli İhsan Coşkun Atılcan. Aynı mahallede oturduklarını, İhsan Abi'nin kız kardeşi Şükran hanımla Mumcu mahallesindeki Kurtuluş İlkokulunda (Çağlayan İlkokulu) beraber okuduklarını ve ailecek görüştiklerini anlatırken, kaybedilen bir değere daha özlem duyduğunu hissettirdi bana.

"Babam biz küçükken vefat etmişti, Babamın vefatına kadar İhsan ağabey, her Bayram sabahı önce gelir Babamı (Kadir Bey) ziyaret ederdi. Bir ağabey gibi gördüğü Babamın vefatından sonra da kendisi bana ağabeylik yapmıştır. Bir dönem Okulda veliliğimi bile yapmış ve bendeki resim kabiliyetini o yıllarda fark eden insan olmuştur. Her konuda beni desteklemiş ve teşvik etmiştir; yalnız bir konu hariç !" diyerek hayatının dönüm noktasını anlatmaya devam ediyor Sıtkı amca.

"Erzurum Lisesi 9.sınıftayım. Okulla filan hiç ilgim yok. Ticareti seviyorum, amcam bana dükkân açacağını söylüyor. Bir hevesliyim görme gitsin. Öyle seviyorum ki o yıl sınıfta kaldım. İhsan ağabeyim beni yanına çağırdı.' Sıtkı, bu sevdadan vazgeç, sonra çok pişman olursun.' diyerek beni ikna etti ve ben Liseyi bitirip Ankara Hukuk Fakültesi'ne kaydımı yaptırdım. Kendi evlatlarını yetiştirirken de, şimdi torunlarına da aşılamaaya çalıştığım ilk şey: okuyup bir meslek sahibi olmanın önemidir. Bana bu konuda baskı yapan can ağabeyimi her zaman minnetle anarım. Evlatlarım da sağ olsunlar beni hiç mahcup etmediler. Büyük oğlum Serdar yüksek İnşaat Mühendisi, küçük oğlum Serhan Makina Mühendisi ve kızım Sergül'de İşletme öğrenimi gördüler. Burada bir teşekkür de eşime etmek isterim. Evliliğimizde tam 50 yılı geride bıraktık.

Allah eksikliğini göstermesin. Bildiğin gibi Neriman yengen Karadenizli. Eski Palandöken futbol takımında oynayan futbolcu Halit'in kız kardeşi. Bizim Erzurum kültürü ağırdır, örf ve adetlerimiz meşakatkatli olmakla birlikte özeldir de. Öyle güzel uyum sağladı ki benden iyi Erzurumlu oldu. Evlilik dediğin olay evvela saygıyla başlar Arzu'cuğum, sevgiyle devam eder. Erzurumlu erkek hanımına her zaman her şartta sahip çıkar. Bunu sakın unutma."

-Sizin İstanbul Erzurumlular Kültür ve Dayanışma Vakfı kurucularından biri olduğunuzu biliyorum. Bize biraz Vakıftan bahsedermisiniz?

Vakfın kuruluş amaçlarından biri Erzurum'a duyulan özlemdir. Gayemiz tüm Erzurumluların İstanbul'da tek ses olması içindi, yola çıkarken düşündüğümüz buydu. Gurbetteki Erzurumluları bir araya getirmek, haberleşmelerini sağlamak ve en önemlisi gelecek neslin hem kendi akrabalarını hem de bir önceki nesli

tanınmasına vesile olmaktadır. Bunu başardığımızı inanıyorum. Özellikle gençlerin katılımlarını görmek beni mutlu ediyor. Hiç bir vakıf ve derneğe nasip olmayan güzellikte 7 katlı bir binamız var Kadıköy'de. Kıymetini bilenler için, biz büyüklerin sizlere bıraktığımız en güzel miras. Vakıf her şeyden önce güvenilir bir müessesedir. Biz bu güveni kazandık ve sizlere teslim ettik.

-Bir süre folklor çalışmalarına katıldığınızı biliyorum, şimdi albümünüze bakarken de fotoğraflar dikkatimi çekti. Nasıl başladınız Bar tutmaya? Bizimle paylaşmak istediğiniz anılarınız var mı?

İlkokulda başladım. Müsamereler, yılsonu etkinlikleri derken Ortaokul ve Lise' de devam ettim. Rahmetli İhsan Ertugay ve İhsan Taftal'nın zığva ve yelekleri Erzurum Lisesi'ne hediye edilmişti. Çıkacağımız bir gösteride bana İhsan Abi'nin zığva ve yeleği verildi giymem için. O günü ve gösteriyi hissettiğim duygu yoğunluğunu unutamam. Gençlere folklor sevgisini aşılammamız lazım, Bar Dadaşın mertliğinin çevikliğinin ifadesidir. Vakfın gençlere yönelik çalışmalarında en çok takdir ettiğim hususlardan birisi de kültürümüzle bütünleşmiş folklor çalışmalarına ağırlık verilmesidir. Bar'da uyumlu olan davul ve zurnadır. Dinlemeye doyamazsın bu uyumu yakalarsan.. Ben diyebilirim ki, davul-zurna sesi öyle işlemiş ki hücrelerimize bugün duysam yine o günkü heyecanla içim geçer.

Lise son sınıftayız, Bar ekibi olarak Cumhuriyet Bayramı törenleri için Ankara Gazi Üniversitesine gittik. Hançer ve Köroğlu barlarını oynayıp sahneden indik-

ten sonra jimnastik hocamız ' izleyiciler arasında bulunan kız öğrencilerin, sandalyelerin altına saklandıklarını ' söyleyerek ne kadar ciddi oynadığımızı değindi. Dadaşın vakarlı ve çekilmiş bir hançer gibi dik duruşu oynadığımız oyuna yansımıştı. Bize böyle bar tutmayı öğreten İhsan Coşkun Atılcan abimi hayatıma kattığı her şey için bir kez daha rahmetle ve şükranla anıyorum.

-“Dadaş” kelimesi sizin için ne ifade eder Sıtkı amca?

“Dadaş” kelime olarak dilimize Orta Asya'dan gelmiştir. Kuzey ve Güney Azerbaycan, Horasan ve Türkmenistan'la yeniden tesis edilen kültürel iletişim kanalları “Dadaş” kavramının bu coğrafyalar için geçerli olduğunu, dadaşlığın zannedildiği gibi Erzurum'a mahsus bir kültürel değer olmadığını ortaya koydu. Kelime, Türkmenistan ile Azerbaycan'da isim ve soyadı olarak ta kullanılmaktadır. Dadaşlık kadim bir kültürdür. Önemli olan o kültürle yetişmektir. Sözüne güvenilir, her anlamda doğru ve dürüst olabilmektir. Özüne sözüne inanılan, hal ve hareketiyle hakikaten yiğit olan, yanlış yapmayan her insana ben DADAŞ derim. Ama Erzurum'un Dadaşı da bir başkadır. Bu kelime en çok biz Erzurumlulara yakıştırılmıştır. Gerek vatan savunmasında gösterdiğimiz mücadeleyle, gerekse insani yönlerimizle bizimle özdeşleşmiş bu kelimenin anlamı daha da güzelleşmiştir bizim insanımızla...Bir güvenme işaretidir Dadaşlık. “ Sen Dadaş mısın? ” diye sorduğunda aslında “ sana güvenebilir miyim? ” demek ister karşındaki. Anlayabilirsen eğer..

NATO Yeni kurulduğu zaman General Erzurum'a gelmişti. O zaman ordu komutanı Nurettin Baransel Allah rahmet eylesin bizi Orduevi'ne bar oynamaya davet etti. Oyunumuzu oynadık çıkarken General ayağa kalktı ve Hançer barını da oynamamızı istedi. Sonrasında öğrendik ki Ankara'da bir Erzurum ekibi izlemiş ve çok beğenmiş. Bu ne demek şimdi? Bizim barımız o kadar etkileyici bir oyun ki hayran olmak elde değil.. Marifet bizim değil, barın güzelliği büyüleyen insanı. .Ekipteki arkadaşlarımdan hatırladıklarım Ayhan Köşklü-Demir Erverdi. General'in o günün anısına bizlere hediye ettiği kitap kütüphanemdedir.

Yine Orduevine davetliyiz bir gösteri için Erzurum Lisesi Bar ekibi olarak.. Sahneye çıktığımız an bir alkış tufanıyla karşılaştık.

Şaşırdık çünkü hiç bu kadar coşkulu karşılanmamıştık. Oyunumuzu sergiledik ve kulise geçtik. Neydi bu akşam ki coşkunun sebebi diye sordüğümüzde şu yanıtı aldık. Geçen haftalarda burada bir gösteriye gelen büyükler ekibi sahneden indikten sonra, Amerikalı bir sanatçı sahne almış ve öyle çok alkışlanmış ki; Allah rahmet eylesin rahmetli Nurettin Baransel bir konuşma yapmış (tercümanlarda çevirisi yapılmamasını rica ederek) ve demiş ki: ' ne dediğini dahi tam olarak anlamadığımız yabancı sanatçıyı alkışladığınızı coşkuyu, vatanın bağrından kopup gelen bu yiğitlerin oyununa göstermediniz.' diyerek tepkisini gösterdiği için biz bugünkü gösteri öncesinde böyle bir coşkuyla karşılanmışız meğer.

-Erzurum'a dair unutmadığınız neler var aklınızda?

Erzurum...Ömrüm seni sevmekle nihayet bulacak güzel memleketim...Aşağı Mumcu mahallesinde otur-

duğumuz yıllardaki komşulukları ve dostlukları özleyorum büyükşehrin kalabalığının içerisinde.. Mahallemin aşağı kısmına -Dırdırhane- derlerdi. Akrabadan öte bir arada olduğumuz kapı komşularımızla gittiğimiz Ilıca ve Hasankale gezilerimizi düşünüyorum bazen. Ne güzel günlermiş meğer, akşamdan yüklenen at arabaları ya da kağrı arabalarıyla sabah erkenden yola çıkmalarımız, Gez köyü girişindeyken güneşin doğuşu ve Ilıca bahçelerindeki güzel günlerimiz.. Ilıca'ya gitmişsek hanımları ve çocukları bırakır, işimize gider akşam tekrar yanlarına varırdık.. Eğer Hasankale'deki bahçelerde çadır kurmuşsak, sadece hafta sonları ailelerimizin yanına giderdik. Hiç tanımadığım insanlarla oralarda ahbap olur, dostluklar kurardık. Bu dostlukları özleyorum aklıma gelince..

Şimdiki gibi -taksi çağır gelsin- yoktu kızım o zamanlar. Taksi durakları gibi faytoncuların bir arada olduğu duraklar vardı. Tebrizkapı Gürcükapı ya da Gez mahallesindeki duraklardan birine öncesinde gider onlarla konuşur, ev adresini verirdik.. Hanımlarımız ikinci çaylarını değirmen başında semaver yakarak içerlerdi. Limonlu çaylarının yanında da akide şekeri ve kuru üzüm olurdu. Çocuklarda birbirleriyle oynarlardı, akşamda faytonlarla evlerine dönerlerdi. Hiç can sıkıntısı bilmezdi, ne çocuklar ne hanımlar. Şimdi ki imkânlar daha fazla ama insanlar hep mutsuz...

Sana bir anımı daha anlatayım, hem de çocukluğuma dair.. Çok sevdiğim saygı duyduğum sonrasında da dünür olduğumuz Hulusi Seven abimlerle de komşuyuz, hani derler ya, ata dede komşuluğu. İşte öyle. Hulusi abimlerin faytonları ve yaylıları var. O zamanın en lüks faytonları onlara ait. Allah sağlıklı ömür versin, bir gün Hulusi abim ve eski muhtar İhsan abinin oğlu Kenan yaylılardan birini gizlice almışlar bana da seslendiler " gel beraber gezmeye gidelim " diye.. Bende onlara nazaran daha küçüğüm. Heveslendim bindim yaylıya. "Dombazlara" yani "Araplardüzünün" oradaki göllere kadar gittik. Rahmetli İbrahim amca yaylının gidişini fark etmiş. Dönünce baktık ki bizi bekliyor. İki de benden büyük hemen atladılar yaylıdan ve kaçtılar. Ben inemiyorum ki kaçayım. Kucağına aldı, aşağı indirdi " senin bunlarla ne işin var? " diyerekten başımı okşadı.

Erzurum'da haftanın belirli günlerinde, birbirini tanıyan ailelerle bir araya gelinir sohbetler edilirdi. İlla ki dini sohbet değil kastettiğim tarihi sohbetler, hikayeler, okunmuş bir kitap üzerine yapılan yorumlar..

Herkes birbirini dinler fikir alışverişinde bulunulurdu. "Dinlemesini bilmeyen öğrenemez ve öğretmez" bunun içinde bu tür sohbetlere iştirak edilirdi. Kıymet verdiğimiz, saygı duyduğumuz büyüklerin tecrübelerini anlatması, bilgi ve görgü açısından faydalı bilgiler edinmemize vesile olurdu.

Erzurum'da geçirdiğimiz Ramazan aylarını özleyorum. İftar vakitine doğru evlerimizde yaşanan telaşları, büyüklerimizin bizi göndirdiği pide sıralarını, çocuk saflığı ve temizliğiyle gittiğimiz camileri, atılacak iftar topunu beklediğimi düşününce yüreğim buruluyor. Kendimi şanslı hissediyorum. Böyle güzel bir memlekette güzel bir çocukluk ve gençlik geçirdiğim için...

"Bizim en büyük eksiklerimizden biri ne biliyor musun?" diyerek o bana bir soru yöneltti. Ama sorunun cevabı yine kendisinde saklıydı. "Bizden öncekiler Erzurum'un o eski ve asil insanlarıyla ilgili yazılı hiç bir şey bırakmamışlar. Kendinden evvelkiyle ilgili iki satır yazı yok hiç kimsenin elinde. İnsan kendi ailesinden dedesini, dayısını bile anlatsa, gelecek kuşağa ışık tutar. Bugün sen gelmiş, yaşı 80 e merdiven dayamış bizlerden bir şeyler öğrenmeye ve onları birilerine aktarmaya gayret ediyorsun. Birileri okuyacak, öğrenecek, bizleri tanıyacak aynı zamanda da..

Benim dayım Erzurum'da Mahalli Mektebi Müdürü iken Atatürk Erzurum'a geliyor. Dayıma da Atatürk için hazırlanan karşılama programında konuşma yapma görevi veriliyor. O kadar güzel bir konuşma yapıyor ki dayım, Atatürk çok duygulanıyor hem kendisine hem de Erzurumlulara hitaben bir konuşma yapıyor. Ben bu konuşma metinlerinin ikisini de saklıyorum, bir gün seninle paylaşırım."

Erzurum uzak şehir.. Hele de hiç yaşamamış havasını solumamış insana.. İş hayatının içinde rastlardım, Asker tayini çıkmış gelmiş Erzu-

Bayramlarımız vardı.. Bir gün öncesinde arafalıkların toplandığı, kapıların hiç kapanmadığı, hazırlıkların günlerce önceden yapılmaya başlandığı.. Yöresel yemeklerimizi Annelerimiz hazırlar misafirlerimizi beklerdik.. Uzak yoldan gelen misafirler yemek yedirilmeden kesinlikle bırakılmazdı. Mahalledeki büyükler mutlak suretle ziyaret edilir, daha sonra aile ziyaretleri başlardı. Bayramın 1.günü büyükler evden hiç çıkmazdı. Hatta bazen 2.gün öğlene kadar da büyük olan evin misafiri eksik olmazdı. Bayramın bayram olduğunu belirtmek içinde büyüklerde küçüklere iade-i ziyaret yaparlardı.

rum'a.. Ağlıyor çünkü şehir ona o şehre yabancı...Bir müddet sonra alışıyor ve senden benden daha çok seviyor. Ağlıyor giderken.. İnsanına aşık oluyor, doğruluğuna, dürüstlüğüne, sazına, sözüne vuruluyor çünkü...

Asker demişken, bir askerlik anısı canlanıyor zihninde Sıtkı amcanın. " Biz tam 19 yedek subay İzmir-Bornova'ya gittik. Alay komutanına kendimizi tanıtırken ben künyemi söyledim ve Erzurum deyince alay komutanının yanındaki Yarbay ' efendim müsaade eder misiniz? Erzurumlunun yanına gitmek istiyorum.' diyerek izin istedi. ' Niye?' diye sorunca alay komutanı Yarbay'ın cevabı yüreğimi okşadı. ' Ben Erzurumluların bana gösterdiği yakınlığı ömrü hayatımda unutamam ' diyerek

yanıma geldi. ' Eşimle beraber geldiğim memleketinizde bana öyle sahip çıktınız ki, gurbeti unutturdu-nuz bize.' Al işte sana Erzurumluyu anlatan canlı şahit...

-Erzurum'daki gelenek ve göreneklere değinelim birazda.. Eskiye dair aklınıza gelenler nelerdir?

Erzurum kültürünün yelpazesi o kadar geniş ki. Etrafıca düşününce güzel adetlerimiz var. Düğünlerimiz, cenazelerimiz hep birlik ve beraberlik içinde olduğumuz anlamlı günlerimiz.

Böyle günlerde elbet evimizde misafirlerimiz olur. Misafiri ağırlamanın da bir yolu yönetimi vardır. Misafirin rahatını düşünmem gerekir. Eski evlerimiz büyük, oda sayıları fazla olunca yer sıkıntımız olmazdı. Evin hanımları her daim tedarikli olurdu. Kilerlerimiz de ne ararsan bulunurdu. Habersiz gelen bir misafirine bile mahcup olmazdın.

Erkeklerin ve bayanların kendi aralarında düzenledikleri sohbetleri olurdu. Erkeklerin sohbetine -Herfene- bayanların sohbetine de -sıra gezmesi- denirdi. Şimdi ki gibi

televizyonlar, sayısız kanallar ya da gece eğlenceleri yok ki uzun kış geceleri var, bu sebeple bir arada toplanılır verimli sohbetler yapılırdı.

Âşıkların atıştığı kahvelere gidilirdi. Onları dinlemekte ayrı bir zevkti.

Ramazanlarımız ayrı bir güzeldi. Ramazan Erzurum'a yakışıyor kim ne derse desin. Hep birlikte kalktığımız sahurlar, kalabalık iftar sofraları, teravih namazı sonrası Ramazan eğlenceleri, camileri ve türbeleri ziyaretler.. Bunların hepsi ayrı güzellikteydi. Ben işyerinde oruç tutmayan ya da tutamayan memurlarımı sekreterimin odasına çağırır, yemeklerini orada yedirtirdim. Şimdi oruç tutmayana kötü davranılıyor diye yaygara çıkarıyorlar.. Hayır efendim asılsız sözler bunlar!. Erzurum'u ve Erzurumluyu yıpratmak için aleyhte konuşuyorlar maalesef.

Nato görevlilerinin geldiği bir dönemde Ramazan ayına rastlamıştık, Güzelyurt lokantasına yemeğe gittiklerinde perdeleri kapattıklarına şahit olmuşumdur. Bu bir saygı ifadesidir karşındaki insana.

Günümüzde unutulmuş bir adet de hamam kültürümüzdür zannımca. Genelde bayanları kapsar ama bu adet şimdilerle yok denecek kadar azaldı. Erzurum hamamları çok meşhurdur. Kırkçeşme Hamamı, Saray Hamamı, Murat Paşa Hamamı, Şeyhler Hamamı ilk aklıma gelen hamam isimleri. Teknolojinin ilerlemesi bu kültürümüzü de unutturmaya başlamıştır haliyle.. Şimdi artık evlerimiz kaloriferli veya kombili. Sıcak su elimizin altında. Hanımlarımız bayram temizliği sonrasında yorgunluk atmak için hamamı

tercih ederlerdi. Bir diğer hamama gitme sebeplerinden biri de kız beğenmedir. Evlilik çağına gelmiş oğlu olan her anne birkaç kez hamam ziyareti yapardı. Bunun dışında da düğün öncesinde evlenecek kıza gelin hamamı yapılır. Arkadaşlarıyla birlikte eğlenmeleri sağlanırdı.

Bir de yas hamamı vardır şehir kültürümüzde. Şöyle ki: cenazesi olan aile bir hafta on gün sonra kendilerini acılı gününde yalnız bırakmayan eş dost akrabalarını hamama götürürdü. Erkeklerimizde cenazesi olup, saç sakalı uzamış arkadaşlarını cenazenin 3.gününden sonra berbere tıraşa götürürlerdi. Cenazesi olan ev yaklaşan ilk bayramda -yas evi- olarak bilindiği için küçük büyük bakılmaksızın ilk ziyaretler eve yapılır ve tekrar taziyeler iletilir hane halkına.. Bu adetimizde Erzurum'da dahi artık seyrekleşmiştir ne yazık ki..

Evinde pişeni paylaşmak vardı.. Evlerimizde ne pişse, ama az ama çok komşularıyla bölüşürdü annelerimiz. Hanımlar kavurma ve sucuk yapacakları zaman mahallenin gençleri bacadan aşağıya bakraç sallandırır-lardı," tiridinden doldurun" derlerdi.

"Evvelden kul hakkına saygı vardı, komşuluk hakkı vardı.. Alanı alamayanı düşünürdü insanlar. İnsan olabilmenin gereklerinden biri de budur kızım, paylaşmak.." diyerek devam etti Sıtkı amcam. Turfanda üzüm ya da karpuz alan büyüğümüz fakir fukarayı da gözetirdi mutlaka.

Gücü yetiyorsa onlara da alır yok gücü yetmiyorsa aleni olarak elinde getirmezdi evine.. Evine gelirken

aldığı yiyecek neyse ya içerisi gözükmeyen kesekağına koyar ya da büyük mendiline sarardı.

Bayramlarımız vardı.. Bir gün öncesinde arafalıkların toplandığı, kapıların hiç kapanmadığı ,hazırlıkların günlerce önceden yapılmaya başlandığı.. Yöresel yemeklerimizi annelerimiz hazırlar, misafirlerimizi beklerdik.. Uzak yoldan gelen misafirler yemek yedirilmeden kesinlikle bırakılmazdı. Mahalledeki büyükler mutlak suretle ziyaret edilir, daha sonra aile ziyaretleri başlardı. Bayramın 1.günü büyükler evden hiç çıkmazdı. Hatta bazen 2.gün öğlene kadar da büyük olan evin misafiri eksik olmazdı. Bayramın bayram olduğunu belirtmek içinde büyüklerde küçüklere iade-i ziyaret yaparlardı.

Bayramın olmazsa olmazı harçlıklardı. Çocukken bayramda amcam Sarraf Hafız'ın elini öpmeye giderdim. Amcamın oğluyla el öper harçlığımızı alır oradan doğruca Necmettin Saatçioğlu'na oradan da Nurettin Saatçioğlu'na ve en son dayılarımı da ziyaret eder, harçlıkları cebime koyar doğru Doğu Sineması'na giderdim. O zamanlar Raci Bey sinemanın sahibi. Meşhur çizmeli Refik kapıda.. Ne günlerdi.. Sinemada gala geceleri yapılırdı. Şehrin üst düzey yöneticileri, Vali bey, savcılar, hakimler ve şehrin ileri gelenleri.. Bizde arkadaşımızdan dolayı torpilliyiz ya, tertemiz giyinir kravatlarımızı takar katılırdık bu özel gecelere.

Şunu söylemek istiyorum; artık yaşadığımız şehir ve hayat mücadelesi bizleri gelenek ve göreneklerimizden uzaklaştırıyor, gittikçe unutuluyor bazı değerlerimiz. Buna üzülüyorum. Bizim zamanımızda esas olan saygıydı. Ben sigaraya çok erken başladım. Çok iyi hatırlıyorum, evden çıktuktan sonra, caddenin başına gelene kadar sigaramı yakmazdım. Bir büyüğüme rastlarım diye..

Aşağı Mumcu mahallesinde otururken Dadaş Hakkı Bey'in eşi İsmet Paşa İlkokulu'nun müdiresi idi. Biz ailecek görüştüğümüz için musiki sohbetleri olurdu büyüklerimizin. Şarkılar ,türküler eşliğinde meşk yapılırdı. Aralarında Ud, Keman ve Cümbüş çalanlar vardı. Ud çalan bir bayanı hatırlıyorum. Siz şimdi ki Erzurum'u bildiğiniz için bunlara inanasınız gelmez tabii diyerekten beni de biraz test etti galiba. Biz çocuklar çıtıımızı çıkarmadan dinler ve izledik büyüklerimizi. Bugün bizlerde bir bilgi birikimi varsa, geçmişini bu kadar emin ve doğru anlatabiliyorsak, yemin ederim büyüklerimizle her türlü soh-

betlere gidip pür dikkat onları dinlediğimiz içindir. Birinin ağzından kötü bir söz duyduğumu hatırlamam. Hani derler ya -ağzından bal akıyor- aynen öyle.. Çok güzel öğüt nasihat verirlerdi. Büyüklerimden böyle gördüğüm için bende memuriyet hayatım boyunca bana bağlı olan dört vilayette(Kars-Ağrı-Erzincan-Erzurum) 1200'e yakın personelimin aile durumlarına kadar inceleyerek hepsine elimden gelebilen her türlü yardımı yapmışımdır bir Baba, bir ağabey olarak yaklaşmışımdır, çocuklarının eğitimlerine varıncaya kadar nasihatlerde bulunmuşumdur.

-Bize birazda iş hayatınızdan bahseder misiniz Sıtkı amca?

Erzurum'da SSK'nın bir dikili ağacı yoktu bizim zamanımızda. Binamız kiraydı. Şimdi kullanılan binayı müfettişken Belediyeden kuruma kazandırdım. Alımların hepsini Belediye ve Maliyeden yapmaya özen gösterdim ki bir dedikoduya mahal vermeyelim. Daha sonra Hastanenin yeri için bana yetki verildiğinde, dönemin Belediye Başkanına gittim ve durumu arz ettim. Zaten ön çalışmamı yapmıştım. Şimdilerde Palandöken Devlet Hastanesi olarak hizmet veren binanın yerini göz ardı etmiştim. O civarda mezarlıklar vardı ve cirit oynanıyordu. Arsayı kurum olarak aldık. Ben bunu anlatarak bana 'Aferin ' verilsin demiyorum demem de. Bu bir gönül işidir, ben memleketime bu yönde ve bu şekilde hizmet etmiş olmanın gururunu

TÜRK BELEDİYE BAŞKANLIĞI KURUM BELEDİYE BAŞKANINI S TAYAK MİLLER
Eksa bir süre için İngiltere'yi ziyaret eden Türk Belediye Başkanları İsmet Paşa ve gıcileri arasında Londra Belediye Başkanı Sir Minbay King'i de nakar eden ziyaret etmişlerdir. Fotoğrafın bu ziyaret sırasında Erzurum Belediye Başkanı Şaban Şerifov'un Londra Belediye Başkanı arasında ettiği çoksesnel Türk Belediye Başkanı ile beşonlu tabakla beraber gıciliyor. İki haftalık bu gıcide Türk Belediye Başkanları İngiliz Bahallı Misafirleri'nin teşkilatına ve pulajın yutanlarını İsmet Paşalardır.
8 2544

taşırım her zaman.. O zaman SSK'nın arkasında çok büyük bir arsa var. Orhan Şerifsoy'a gidip dedim ki: "Bu arsayı sizden almıştık, başlamadık inşaatımıza.. Siz 18.madde gereği istimlak ediyoruz" diye yazın rica-sına bulundum(anlaşmalı döğüş yani) ve odadan çıkıp bizim Genel Müdürlüğü aradım. Durumu anlat-tım, aldığımız arsanın istimlak edilmek istendiğini ve bir heyetle Belediye başkanına gitmemiz gerektiğini söyledim. Ankara'dan bir heyet geldi ve biz Belediye Başkanının karşısına çıktık. Ben hem heyete hem de hiç haberi yokmuş gibi başkana durumu izah ettim ve bu arsanın bizim kurumumuza gerekliliğine inandır-dım. Tam o sırada Temel Akçay ayağa kalktı ve " efendim biz 50 tüccar arkadaş arsaya talip olmak için buraya gelmiştik ama madem ki sevgili müdürümüz Sıtkı bey kurumu için istiyor, biz geri çekiliyoruz." dedi.(bir danişıklı döğüşte burada-heyeti inandırmak için) Heyet raporunu yazdı ve Erzurum'dan ayrıldı. Bende Genel Müdürümüze aradım ve en kısa za-manda inşaatın temel atmasını halletmemiz gerekti-ğini söyledim.

3 ay sürmedi binamızın temeli atıldı. Süreç hızlandı ve binamı bitti. Açılış yapma hazırlıklarına başladık ama daha doktorumuz yok. Yine Genel müdürümüze aradım, o zamanda lojmanlar kaldırılmış yani lojman yok. Bir hal çaresi bulmamız lazım diyerek karşılıklı düşünmeye başladık. Üzerinden bir hafta zaman geçti.. Genel Müdürüm aradı " çok şanslı bir insansın, al sana 20 kişilik doktor hizmet binası " dedi. Köşk-teki bütün evler sigortalı kooperatif evidir. Hepsinin de ihale komisyonu başkanı bendim. SSK olarak biz kredi verdik ve yaptırıldı. Hiç birinde de bir problem çıkmamıştır.

Erzincan'da dâhil toplam 2500 konut kazandırmışım-dır kuruma. İşte sana hizmet.. Ekranlarda, medyada

bulamayacağın kadar gerçek hem de... "Küpün ağzını açtın Arzu kızım, sana bir hatıra daha" diyerek anlat-maya başladı.

Belediye Başkanı Selahattin Ozan dönemi. Belediye-nin işçilerinin birikmiş pirim borçları var. Çocuklara dedim ki: tebligat yapın ve savcılığa verin. Üzerinden birkaç gün geçti başkan geldi. Selamlaşmadan sonra " beni savcılığa vermişsiniz" deyince hiç haberim yok-muş gibi davrandım. Sorunu çözeceğimi ama birik-miş bu primlerin karşılığında da arsa olarak mal meydanını(70 dönüm) kurum adına istediğimi belirt-tim. Karşılıklı anlaştık ve prosedürü uyguladık. Erzu-rum'a gittiğim zaman kuruma ait bir bina görünce, mutlu olur ve yıllar önce tek başıma verdiğim müca-delelerle kurumum için kazandırdıklarımı düşünür duygulanırım.

Erzurum'da Hemşire Okulu açtığım zaman İlçelerden gelen gençlerle mülakat yaparken, aile durumlarını gözeterek işe alımlarını sağladım. Mutluyum çünkü bugün sağlık sektöründe tam 124 hemşirem var. Bu da benim için ayrı bir mutluluktur.

-Özel geceler demişken birazda eski 12 Mart kutla-malarına değinebilir miyiz Sıtkı amca?

Hükümet Konağı'nın önünde gündüz gösteriler dü-zenlenir, okulların merasim geçişleri yapılır, bar oyna-nırdı. Gece fener alayı gösterileri büyüledi halkı. Şehre kurtuluş bayramının coşkusu hakimdi. Herkes heyecanlı ve duyguluydu. Kurtuluş gösterilerinde bar tutmanın gururunu da yaşamışım. O da ayrı bir mutluluk..

Milli Bayramlardaki coşkuyu anlatamam sana yaşa-man lazımdı derim sadece deyince imrendim. Okul-larda bayramlar öncesi yapılan provalar, müsamereler hepsi birbirinden güzel ve anlamlıydı.

Çocuk oyunlarımız vardı.. Şimdi çok üzülü-yorum bunları torunla-rımda dâhil hiçbir çocuk bilmiyor. Artık bilgisayar çağında ço-cuklar. Tahtalarla, gazoz kapaklarıyla oynamak geçmişte kaldı. Eskiden çocuklarımızın elinde şimdi ki gibi telefonlar, tabletler yoktu. Televiz-yonun bile olmadığı ev-lerimiz vardı. Mahallenin çocuklarını hep bir arada oynarken görüldü. Çok çeşitli

çocuk oyunlarımız vardı. Bazı oyunlar için ebe seçer, oyuna başladık. Koza Lebbik, Cicoz, Taş İtti Bittisi... Akşama kadar hiç yorulmadan oynardık. Cirit seyretmeye giderdik zaman zaman da...

-Birazda Erzurum'da spor hakkındaki görüşlerinizi almak isterim.

Erzurum'da spor dersin ilk aklama gelen Erzurumspor olur. Ne güzel günlerdi. Ben 12 Mart kulübündeydim. Erzurumspor'un kuruluş çalışmalarını yürüten yakın arkadaşlarımızla hep fikir alışverişinde bulunurduk. Rahmetli Raci Karakaş'ın, Allah sağlıklı ömür versin Kemal Özgör'ün, Zühtü Akbaba'nın emekleri çoktur. Onlar bu yola çıktıkları zamanda elimden geldiğince destek olmaya çalıştım yeni kulübe. İki amatör kulübün kapatılmasıyla 3.lige alındı Erzurumspor. Bunun için Ankara'ya heyetler gitti geldi. İlk yıl çok başarılı bir performans sergiledi takım.. Bazılarımız benim gibi memur, bazılarımız serbest çalışıyor o dönem. Ama hepimiz büyük fedakârlıklar göstererek 1.lige kadar çıkmasına emek verdik. Sonrası da malum...

Takımın biraz ayaklandığı bir ara rozet yaptırдық ve rozetleri de 5 liraya satıyoruz. Öyle insanlarla karşılaştık ki, yakalarına taktığımız rozeti istemediler çıkardılar. Bunların yanında da elindeki avucundakini harcayanlara da rastladık. Bu tür işleri sevmek lazım, gönül işi zordur meşakkatlidir her yürek taşıyamaz. Rahmetli Ziya Çilingiroğlu bir sohbetimizde demişti ki: ' Sıtkı abi, Erzurum'da portakal olursa profesyonel futbolda olur.' ' Bunu sen söyleme bari ' diyerek tepki göstermiştim. Aradan bir yıl geçti, tüccar kulübünde karşılaştık tüm ekibi tebrik etti. Ben Erzurumspor'a diğer arkadaşlarımın yanında en az emek verenimdir ama bizler birbirimize desteğimizi hiç bir zaman eksik etmemişizdir.

Erzurum'da Atlı Yiğidin Oyunu olan, Cirit müsabakaları da şehrin vazgeçilmez spor dallarından biridir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, köylerde ve çiftliklerde cirit için atlar yetiştirilir. Gösteriler düzenlenir, yarışlar yapılırdı. Günümüzde de devam eden birçok cirit kulübü olduğunu duydum, memnun oldum. Bu Ata sporumuzun sevdalılarının ve meraklılarının olması beni ziyadesiyle memnun ediyor. Senin babanın birkaç yıl önce TRT'de yapımcılığını ve yönetmenliğini de kendisinin yaptığı belgesel şehrimizin kültür arşivine çok büyük bir katkıdır. Kendisini yine tebrik ediyorum bu vesileyle...

-Erzurum Milli Mücadelenin başladığı şehir. Bununla ilgili söylemek istediğiniz bir şeyler var mı?

Erzurum geçmişte nasıl milli mücadelede başrol oynamışsa, bugün vatan mevzu bahis olduğunda yine herkesten önce koşacaktır buna hiç şüphem yoktur.

Erzurum medeniyetin de, kurtuluş mücadelesinin de beşiğidir.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldiği zaman rütbe-leri elinden alınmış bir paşaydı. Fikirlerine hürmet edilmeseydi ve Erzurumlu da bu kadar fedakarlık örneği göstermeseydi çok daha farklı bir yol çizilmiş olurdu milletimiz için.. Belgeleriyle sabittir, herkeste bilir Mustafa Kemal Paşa Erzurum'dan ayrılacağı zaman üzerinde fazla parası yoktu.. Devrin ileri gelen tüccarları aralarında 1.000 lira toplayarak bunu kendisine takdim ederler. Atatürk'ün şu sözü bence Erzurumlulara en güzel hediyedir. "Ben Anadolu'da Halkı, Erzurum'da Milleti tanıdım. Bu Milletin adı TÜRK Milletidir." Erzurum Kongresine katılan isimlere bakaınca şehrin ileri gelenlerinin hepsinin onunla beraber yola çıktığını görüyoruz. " Vatan bir bütündür, bölünemez." kararının alındığı şehirdi, Erzurum..

Sohbetin sonuna geldiğimizde dopdolmuş bir üç saat geçirmiş olmanın mutluluğu vardı ikimizde yüzünde. "Sizlere faydalı olabildimse, ne mutlu bana " diyerek sözlerini bitiren Sıtkı amcamızın bizlerden bir isteği vardı.

Keşke bir araştırmanızı da Erzurum ağzıyla söylenen deyimlere ve yöresel atasözlerine ayırsanız diyerek isteğini dile getiriyor Sıtkı amcamız. Çünkü onlarda unutulmaya başlandı artık. Size ve sizden sonrakilere bir belge olarak bunu bırakabilmelisiniz.

-İlk aklınıza neler geldi mesela şu an desem?

Bunlarda bizim kültürümüzün bir parçası ihmal etme bu çalışmayı diyerek nasihatte bulunuyor bana da.. Yükünü tereğe yığmak (naz yapmak)-Üzengi parlatan (gösterişi seven)-Tütününü tepesine çıkmak (sinirlenmek-Ramazanda çok sık kullanılır)-La dedi lo demez (inat)-Çizmeden yukarı çıkma (şartları zorlama)-Tembele -kapıyı ört- demişler, -yel esince örtülür- demiş, Yazın gölge hoş, kışın çuval boş (Karınca ve cırcır böceği misali) Şeytanla kabak ekersen, kabak başında patlar..

Bu konu üzerinde de bir çalışma yapalım birlikte sözünü aldıktan sonra bende gösterdiği misafirperverlik için kendisine teşekkür ediyorum.

Erzurum'da Rıza ÜMIT
Sesleniş

*Göklerle öpüşen dağlar koynunda;
Gümüşi dereler çağlar koynunda.
Saltık, Aktuğ, Kutgal Beğ'ler koynunda
Varken bükülür mü kolun Erzurum?*

*Palandöken'inden kar eksik olmaz
Boğaz'da toy-demek, bar eksik olmaz
Sende mert olana yâr eksik olmaz
Dost için bahçende gülün Erzurum.*

Büyük Mutasavvıf, Nakşî/Hâlidî Bir Mürşid ve Hattat

TORTUM KİSHALI ŞEYH HACI FEYZULLAH EFENDİ (M.1785 – 1865)

Ali AKBULUT

DOĞUMU

Naci Elmalı, Feyzullah Efendi'nin halifelerinden Ketencizâde üzerine yazdığı eserde Feyzullah Efendi için şöyle demektedir: “Bağdat'ta uzun bir zaman Mevlânâ Hâlid (k. s.) Hz.lerine hizmet eden, aynı zamanda onun halifelğini de yapan Kishalı Hacı Feyzullah Efendi, günün birinde şeyhi tarafından Erzurum'u irşad etmek üzere yedi yıllığına doğduğu kente gönderilmiş.” Bu ifadeden, Feyzullah Efendi'nin Erzurum'da doğduğu ve babası tarafından tahsil için Bağdat'a gönderildiği, tahsilini ikmal ettikten sonra halkı irşad etmek üzere şeyhi tarafından tekrar Erzurum'a gönderildiği anlaşılmaktadır.¹

Hacı Feyzullah Efendi'nin hattatlığına vurgu yapan bir makalede şöyle denmektedir: “Feyzullah Efendi aslen Erzurum merkezden olup, Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Esad Paşa Camii avlusunda medfun Şeyh Osman Efendi (v. H.1283/M.1869) tarafından Kisha'ya (Şenyurt) halife olarak gönderilmiş ve sonraları da orada ikamet ettiğinden Kishalı diye meşhur olmuştur. Teymur Kemâlî'nin talebelerindedir...”²

Bazı kaynaklar Feyzullah Efendi'nin 1800'lü yılların başında doğduğundan bahsetmektedir.³ Sıtkı Aras ise eserinde, Hacı Feyzullah Efendi'nin 1785 yılında doğduğunu ve 1865 yılında vefat ettiğini ifade etmektedir⁴

Feyzullah Efendi'nin kendi el yazması olan Kuran-ı Kerim'in “ketebe” kaydından, babasının bir müddet Erzurum müftülüğü yaptığı ve adının Fethullah olduğu anlaşılmaktadır.

TEDRİSATI VE MÜRŞİDİ

Tedrisatı: Feyzullah Efendi, daha genç yaşta babası tarafından tedrisat görmek için Bağdat'a gönderilmiştir. Bağdat'ta Nakşibendî tarikatına gönül vermiş, uzun zaman “Gavs-i Âzâm” Mevlânâ Şeyh Hâlid-i Bağdâdî (k. s.) Hazretleri'nin hizmetinde bulunmuş âlim, fâzıl, kâmil ve hattat bir zattır. Aynı zamanda Mevlana Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri'nin halifelerindedir. Unvânı, “*El-Hac Feyzullah el-Hulûsî et-Tortûmî Hazretleri*”dir.

Mürşidi: Hacı Feyzullah Efendi'nin tarikatı Nakşibendî, mürşidi Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (1779-1827) Hazretleri'dir. Asrının müceddidi, zâhir ve bâtın ilimlerinde engin bir derya olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri'nin nesebi, baba tarafından Osman Bin Affan'a (r. a.), anne tarafından da Hazreti Ali (r. a.)'a ulaşır. Lâkabı Ziyâüddin'dir. Osmânî diye de anılmıştır.

Mevlânâ Hâlid (k.s.), sayısız talebe ve birçok hâlîfe yetiştirmiştir. Büyük Hanefî fakihî İbn-i Âbidîn,

Rûhu'l-Meânî adlı tefsirin müellifi Âlûsî, Kafkas cen-gâveri İmâm Şâmil ve asıl konumuzun mîmârı olan Hacı Feyzullah Efendi onun güzide hâlifelerinden sa-dece birkaçıdır.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri, milâdî 1827 yı-lında vefat etmiş ve Şam'da Kâsiyûn Dağı'nın Nûr Te-pesi'nde bulunan Sâlihiye mevkiine defnedilmiştir.⁵

KİSHA'YA GELİŞİ VE YERLEŞMESİ

1830'lu yıllarda (45 yaşlarında) Kisha'ya gönderilen Hacı Feyzullah Efendi'nin bu seyahatı hakkında Sıtkı Aras şunları anlatmaktadır:

“İlk günler küçük Kiskada kimseler yüzüne bakmaz. Bu acayip kıyafetli gence itibar eden yoktur. Köyün komutanı meşhur Kiska Beylerinden Osman Ağa isimli birisidir. Ağamızın, güçlü hakan Attila misali atının bastığı yerlerde ot bitmemekte ve kendisinden izinsiz kimseye selâm bile verilmemektedir. Bir ilkba-har günüdür. Kiska deresi kuşları kaparcasına coşkun akmaktadır. Ağamız atı ile karşı kıyıda bahçelerine gitmek maksadıyla suyun üzerindeki köprüden (Cağlı Köprü) geçmek için yukarı doğru gitmektedir. Bu arada ters istikamette yol alan ismini ve cismini bil-medığı dervişe rastlar. Karşıya geçtiğinde görmüş ol-duğundan hayrete düşer. Çünkü derviş efendi kendi-lerinden önce oradadır. Ya köprüden geçmiştir ki bu imkânsızdır, çünkü patika yolda kimseler kendisinin önüne geçmemiştir. Zaten geçebilmekte kimsenin haddine düşmez. İkinci şıkkı yüzerek geçebilmesidir. Değil yedi çölün ortasında büyüyenler, yedi deryanın ortasında yetişmiş olanlar bile buna cesaret edemez-ler. Ağamızın tüm kibirleri, gururları dize gelir ve şey-himizin adeta dizlerine kapanarak ‘İste benden ne is-tersen’ der. Muhatabı mütevazıdır. Köyün kenarında, derenin kıyısında, mezarlığın karşısında küçük bir arsa talep eder. Burayı talep etmesinin sebeplerini ise şu şekilde sıralar;

- Birincisi suyun kenarındadır. Tüm sular, özellikle taştan taşa atlayarak köpükler çıkararak akan alabalık dereleri insanı en fazla tefekküre sevk eden nesnelere-dir. Tasavvufta bu çılgınca akışın Efendimiz (s. a. v.)’e âşik olup ona ulaşabilmek için yapıldığına inanılır...

- İkincisi mezarlığa yakın oluşudur. Mezarlık ölümü en çok hatırlatandır. (Tabii velimizin maksatları bu-nun daha ötelereindir.) Büyük halifemiz Hz. Ömer günde en az beş dakika müddetle bir mezar taşına ba-şını koyarak tefekkür etmişlerdir.

- Üçüncüsü camiye uzak oluşudur. Bunun da iki avantajı bulunmaktadır. Birincisi namaza gidip gelirken daha fazla sevap kazanabilmek, ikincisi ise bazı özel durumlarda cemaate gidememe halinde ezan sesi işitilemeyeceği için daha az mesuliyeti göğüslemek.”⁶

Hacı Feyzullah Efendi'nin ahfadından Hacı Mustafa

Gündüz Hocaefendi'nin verdiği malumata göre; dev-rin meşhur Kisha beyleri, Feyzullah Efendi için Mer-terogulları Kabilesi'nden köyün kenarında, derenin kıyısında ve mezarlığın karşısında bir miktar gayr-i menkul alarak ona tahsis ederler. Bunun üzerine he-nüz evlenmemiş olan genç Feyzullah Efendi evini, tekke ve çilehanesini burada inşa eder. Burası hizmet ve tefekkür için elverişli bir yerdir. Artık hizmet mer-kezi burasıdır. İrşâd işlerine ve talebe yetiştirmeye bu-rada başlamış, kısa sürede çevre insanı ve yöre ulema-sının gönlünde taht kurmuştur.

Önceden çoğunlukla yol kesen, eşkıya barınağı olan, yol yordam tanımayan bölge; Hacı Feyzullah Efen-di'nin ikametinden sonra ilim, irfân ve feyz neşreden bir merkez hâline gelmiştir. Etrafta barınan eşkıya da zaman içinde bu zâta intisâb edip hizmet ehli insanlar olmuşlardır.⁷

HİZMETLERİ VE BAZI GÜZİDE TALEBELERİ

Hacı Feyzullah Efendi, şeyhi tarafından irşâd faaliyet-lerinde bulunmak üzere Erzurum'a gönderildiğinde, birkaç yıl Ali Paşa, Emir Şeyh ve Karaköse Medresele-ri ile Gürcü Mehmet Paşa Camii'nde talebe okutmuş-tur. Bir müddet müezzinlik, iki yıl da imamlık yaptığı Kavak Camii'nde va'z u nasihat ederek halkı tenvir et-miştir. Daha sonra hayatının büyük bölümünü Tor-tum'un Şenyurt Beldesi'nde (Kiska) geçirerek hizmeti-ne orada devam etmiş ve orada vefat etmiştir.

Talebeleri

Şeyh Hacı Feyzullah Efendi hayatı boyunca kendini talebe yetiştirmeye adanmış ve birçok mürit yetiştir-miştir. Bunlardan bazıları şu zatlardır:

* **Tortumluzâde Ali Bedri Efendi (Vefatı: 1908):** Bu zat, Tortum ilçesi Yukarı Ödük'te (Serdarlı) doğmuş-tur. Kaynaklarda ulemâdan bir zat olduğu ve ticaretle iş-tigal ettiği kaydedilmektedir. Çocuklarının eğitimi uğruna önce Erzurum'a sonra İstanbul'a göç etmiş ehl-i dil bir derviş ve fedakâr bir babadır. Oğlu, Muta-savvîf ve Müderris Muhammed Nûreddîn Efendi, babası Tortumluzâde Ali Bedri Efendi hakkında, “*Mevlânâ Hâlid hulefâsından Feyzullah-ı Tortûmî'ye intisâbı vardır.*” diyerek Hacı Feyzullah (kuddise sir-ruhû) Efendi'ye intisap ettiğini ifade etmişlerdir. Se-fine-i Evliya müellifi Osmanzâde Hüseyin Vassaf, Muhammed Nûreddîn Efendi hakkında yazdığı med-hiyyenin bir beytinde bu durumu çok veciz bir şek-ilde şöyle dile getirmiştir:

***Ne hoş-sohbet halûk insân-ı kâmil abd-i hâsîr o,
Meşâmm-ı câna geldi lutf-i Hak'la bûy-ı Feyzullah.***

(O -Muhammed Nûreddîn Efendi-; çok hoş sohbet, güzel ahlâklı, kâmil bir insan ve ne hâs bir kuldür. Hak'ın lutfu ile Feyzullah Efendi'nin muhabbeti / kokusu burnuma geldi.)

Muhammed Nüreddin Efendi, bu beytin ikinci mısraı için yazarı Hüseyin Vassaf'a hitaben: "İntâk-ı Hak'tır. Zîrâ pederim merhum Ali Bedri Efendi, Feyzullah-ı Tortûmî müntesiplerinden olduğundan, bu söz için sırr-ı ma'nâyı câmi' düşmüş gördüm." diyerek memnûniyetlerini dile getirmişlerdir.⁸

* **Şeyh Hacı Mehmet Necati Efendi (1829-1925):** Pehlivanlı (Vihik) Beldesi'nde medfundur. Feyzullah Efendi'nin halifelerindendir. Devrinde bölgeyi manen tenvir etmiş büyük bir mürididir. Tortumlu Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, Erzurumlu Dadaş Mustafa Ağa Efendi, Hasankale'den Çögenderli Hacı Salih Efendi, Tortum Yukarı Ödük'ten Müderris Hacı Yunus Bilici Hocaefendi ile Tortum Pehlivanlı'dan (Vihik) halk arasında "Kavas Hoca" diye maruf olan İbrahim Yılmaz Hocaefendi, onun en çok bilinen seçkin talebelerinden bazılarıdır.

* **Ketencizâde Hacı Hâfız Mehmet Rüştü Efendi (1834-1916):** Erzurumlu meşhur hâfız, âlim, mutasavvıf, şâir, hattat olan Ketencizâde Hacı Hâfız Mehmet Rüştü Efendi, gençlik yıllarında ilk olarak "Kutbi Âlem" Kışalı Feyzullah Efendi'ye Erzurum'da iken intisap etmiş bağlılarından ve halifelerindendir.⁹

* **Şeyhü'l-Kurra Mustafa Niyazî Efendi (1841-1910):** Mustafa Niyazî Efendi, 1841 yılında İspir ilçesi Karakoç Köyü'nde dünyaya geldi (Karakoç Köyü, günümüzde Pazaryolu ilçesine bağlıdır. Köyün Erzurum'a uzaklığı 142 km., ilçeye uzaklığı ise 20 km.dir). O, Hüseyin Tosun Bayraktar Efendi'nin oğludur. Mustafa Niyazî Efendi, 10 yaşında hâfız olmuş, Bayburtlu İbrahim Efendi'den sarf-nahiv dersleri okumuştur. Mevlâna Hâlid Hazretleri'nin hülefasından Tortumlu Hacı Feyzullah Efendi'ye intisap etmiş ve Şeyh Mahmud

Efendi'den vücûh okumuş ve icazet almıştır. Hacı Feyzullah Efendi'nin zikir halkasına gönül veren, hayatını Kur'an hizmetine adayan ve nice hâfızlar yetiştiren Şeyhü'l-Kurra Mustafa Niyazî Efendi, 1910 yılında irtihal eylemiştir.¹⁰

* **Hâce Hüseyin Efendi (Gedâî) Hazretleri (Vefatı: 1334 / 12 Mart 1918):** Hasankale'den Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin (1868-1956) babasıdır. Efe Hazretleri'nin rûhen yetişmesinde mürebbî ve tarikatte ilk rehberi hiç şüphe yok ki, babası Hâce Hüseyin Efendi'dir. Hüseyin Efendi Hasankale'de dünyaya geldi. Babası Hâce Muhammed Efendi, annesi Fâtıma Hanım'dır. Meşhur lâkabı "Nûr Efe" ve "Nûr Dede"dir. Şiirlerinde "Gedâî" mahlasını kullandığı için "Hüseyin Gedâî" olarak da tanınmaktadır.

Hüseyin Efendi, Hasankale'nin Kındığı Köyü'nde imamlık yaptı ve müderris olarak birçok öğrenci yetiştirdi. O, kendisinde hilkaten var olan rûhânî bir iştiyâkın sevkiyle Şeyh Hacı Feyzullah Efendi'ye intisap etti. O kadri yüce zâtın, ta'rîfi ve telkini üzere ilm-i ledünniden behre-yâb olabilmek için ciddî bir sa'y ü gayretle çalıştı. Hacı Feyzullah Efendi'nin ebedî âleme göç etmesinden sonra Hüseyin Efendi, Amasya'da ledünnî ilmin sâhibi, ilâhî aşkın nâşiri Seyyid Mîr Hamza Nigârî (1805-1886) Hazretlerinin ziyaretine gitti ve ona intisap etti. Bu zât, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden, Şeyh İsmâil Sirâceddîn-i Şirvânî (1782-1847)'nin halifesidir.¹¹

Yukarıda verilen bilgiler açıkça gösteriyor ki; Hâce Hüseyin Efendi, hem Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Hacı Feyzullah Efendi'ye, hem de diğer halifesi Şeyh İsmâil Sirâceddîn-i Şirvânî'nin halifesi Seyyid Mîr Hamza Nigârî'ye intisap etmek suretiyle

aynı kaynağın iki çeşmesinden kana kana ilm ü irfân yudumlamış bahtiyar bir kişidir. Hâce Hüseyin Efendi'nin kabr-i şerifi Pasinler ilçesi Alvar Köyü'ndedir.

* **Kuzum Efendi:** Bu zat, Uzundere Altınçanak (İs) Köyü'ndedir. Mezarı, köyün içindeki bahçeler arasındadır. Adi taşla yapılmış, yazısız bir mezardır. Kuzum Efendi'nin ermişlerden bir zat olduğuna inanılarak mezarı ziyaret edilmektedir.¹²

Araştırıp soruşturmamıza rağmen Kuzum Efendi'nin gerçek adını öğrenme imkânımız olmamıştır. Konuşması sırasında insanlara "Kuzum" diye hitap ettiğinden daha ziyade bu adla bilinir olmuştur. Tortum'un eski müftülerinden Yahya Efendi'nin oğlu Necmettin Sevindik Hocaefendi, onun Hacı Feyzullah Efendi'nin müritlerinden bir derviş olduğunu nakletmiştir.

* Ketencizâde'nin Hacı Feyzullah Efendi İle Tanışması: Seçkin talebesi ve halifesi olan Ketencizâde hıfzını ikmâl ettikten sonra, bir taraftan Alipaşa Medresesi'nde tahsiline devam etmekte, diğer taraftan da Kavak Camii müezzinliğini sürdürmektedir. Genç hâfız bir arayış içerisindeydi. Ne olduğunu bilmediği bir ateş yüreğini dağlamaktadır. Kabına sığmaz ve devamlı surette şu beyti tekrarlayıp durmaktadır: Işk odu evvel düşer maşûka andan âşika Şem'i gör kim yanmadıkça yakmadı pervâneyi

Günlerden bir gün yine bu beyti kendi kendine söyleyip Erzurum'un meşhur semtlerinden Kevelciler'de dolaşırken, sokağın diğer başından nûrânî mübârek bir zâtın kendine doğru geldiğini fark eder. Sokakta ikisinden başka kimse yoktur. Hâfız Rüşdî Efendi toparlanır. İyice yaklaşıncı daha önce hiç görmediği bu mübârek zâta selâm vermeğe hazırlanır. Ne hikmetse gözünü ondan bir türlü ayıramamakta ve içinde o güne kadar hiç tatmadığı bir takım duyguların kıpırdadığını hissetmektedir. Aralarında üç dört adımlık bir mesâfe kalmıştır. Ketencizâde selâm vereceği sırada hiç beklemediği bir şeyle karşılaşır. O zât derin ve keskin bakışlarını kendisine çevirerek; "Hâfız! Işk odu evvel düşer maşûka andan âşika Şem'i gör kim yanmadıkça yakmadı pervâneyi" demez mi?

Hâfız Rüşdî'nin akli fikri bu durum karşısında birdenbire altüst olur. Koşarak bu zâtın ellerine sarılır, tekrar tekrar öper o mübârek elleri. Kendinden geçmesine ağlamaktadır. Belli ki ışk odu evvel maşûka, andan da âşika düşmüştür. Bu od Hâfız'ın varını ve varlığını çoktan yakmaya başlamıştır bile. "N'olur Efendim bırakmayın beni. Kulunuz, köleniz olayım, beni evlâtlığa kabul buyurun" niyazları gözyaşlarına karışır.

O nûr yüzlü mübârek zât, iki eliyle Hâfız'ın şakaklarından tutarak doğrultur; başparmaklarıyla gözyaşlarını siler. O'nu bir müddet şefkat nazarıyla süzdükten sonra:

"Evlâdım! Bana Hacı Feyzullah derler. Karaköse Mahallesi'ndeki medresedeyim. İstihâre yaptıktan sonra bize gelirsin." buyurur ve yoluna devam eder.

Mehmet Rüşdî boynu bükük, nemli gözlerle arkasından bakakalır. Gözden kayboluncaya kadar onu seyrederek. "Demek Hacı Feyzullah Efendi bu zâtımış" der kendi kendine. Arkasından koşarak ona yetişmek ister. "İstihâre yaptıktan sonra bize gelirsin" sözünü hatırlayınca duraklar birden. İstihâreden sonra gitmeye karar verir. Ancak, henüz kaba kuşluk vakti olduğuna göre ertesi güne kadar nasıl sabredeceğini düşünür. Öyle ya, gece olunca istihâreye niyet edip uyuyacak, sabah olunca da rüyâsını Hacı Feyzullah Efendi'ye anlatacak. Bu yirmi dört saat O'na yirmi dört sene gibi uzun gelir. Maşûkuuna ulaşan Ketencizâde, akşamı bekleyemez ve hemen abdest alarak mollaların ders gördüğü Alipaşa Medreseleri'nde iki rekât istihâre namazı kılar ve gündüzden istihâreye yatar. Derken gözlerini uyku bürür. Rüyâsında birbirinin izinden yürüyerek kendisine doğru gelmekte olan pek güzel insanlar görür. Mübarek çehreleri güneş kadar parlak, ay kadar güzeldir. Her biri Hâfız Rüşdî'nin önünden geçerken Bakara Sûresi'nin 37. Âyet-i celîlesini okuyup göğe yükselmektedirler:

فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ
(Âdem aleyhisselâm Rabb'inden yol gösterici sözler aldı, onlarla yalvardı. Rabbi de bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri dâima kabul edendir.)

O, kalbine gelen ilhamla bu zâtların kimler olduğunu tanır. İlk önce geçen Peygamber-i Zîşân Efendimiz'dir. O'ndan sonra sırasıyla Silsiletü'z-Zehebi'nin nûr halkaları, her biri kandil-i nûr-i hüda, kadri şâni muallâ muhterem zatlar. Bu güzeller kervanının en sonunda Hacı Feyzullah Efendi bulunmaktadır. Hacı Feyzullah Efendi aynı âyeti okurken Hâfız Rüşdî Efendi uyanır. Gönlüne dolan ilâhî feyzin sıcaklığı bütün vücudunu kaplamıştır. Rüyâsını anlatmak için Karaköse Mahallesi'ne Şeyh Efendi'nin oturduğu medreseye koşar. Hacı Feyzullah Efendi seccadesi üzerinde yüzü kıbleye doğru oturmaktadır. Hâfız Efendi diz çöker, el öper, rüyâsını anlatmaya hazırlanırken o mübârek zât tıpkı rüyâsındaki gibi aynı ses tonuyla yukarıdaki âyeti okuyuverir.

Hâfız rüyâsını anlatacak halde değildir. Buna da lüzûm kalmamıştır artık. Sevdâlı başını Şeyh Efendi'nin dizine koymuş ve kendinden geçmiştir. Şeyhine tam bir sadâkat, duru bir ihlâs ve derin bir aşk ile öylesine bağlanmıştır ki; Hacı Feyzullah Efendi Tortum'un Kisha Köyü'ne yerleştikten sonra, Ketencizâde Hâfız Rüşdî Efendi O'nun hasretiyle yanan yüreğini birazcık olsun teselli etmek için sabah erkenden Tortum yoluna çıkar, Erzurum'a sebze, meyve getiren köylüleri karşılamış. Kisha Köyü'nden gelenleri kucaklar hatta eşeklerinin gözlerinden öper ve "Siz benim şeyhimin

Mevlana Halid Bağdadi Türbesi

köyünden geliyorsunuz bu gözler onu görmüştür” der ağlarmış.¹³

Aynı olayı Merhum Osman Bektaş Hoca’dan nakleden Naci Elmalı, adı geçen âyet-i kerimenin yerine Arâf Sûresi’nin 23. âyet-i kerimesinin okunduğunu zikreder:

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ
(...Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.)¹⁴

İlgili rüyada bu âyetlerden birisinin veya her ikisinin okunmuş olabileceği muhtemel görünmektedir. Şu bir gerçektir ki bu hâdise, Yüce Mevlâ’nın izniyle Ketencizâde’nin yüreğindeki ilâhî aşk ateşinden kaynaklanan ve Hacı Feyzullah Efendi’den yansıyan bir keramettir. En doğrusunu Allah bilir.

Ketencizâde, şeyhinden büyük feyiz almış, onun vefatından çok etkilenmiştir. Çok sevdiği şeyhi için 6 kıt’alık bir de müseddes kaside yazmıştır. Manzumesi şu kıt’a ile son bulmaktadır:

...
RÜŞDÎ-veş tâ ezelden bu şeyhin hayrânıyam
Miskinim biçâreyim ammâ kulu kurbânıyam
Kapısında kelbiyim hem bende-i farmânıyam
Rûyuma bassin gelenler hâk ile yeksânıyam
Behre-yâb olmak dilersen sen de feyzullahtan
Gel taleb kıl kutb-i âlem Şeyh Feyzullah’dan¹⁵

EVİLİĞİ VE ÇOCUKLARI

Hacı Feyzullah Efendi dört evlilik yapmıştır. İlk hanımı, Kışa’dan Terzigiller Kabilesi’nden Hatice Hanımdır. İkinci eşi Esendurak’tan (Sağır), üçüncü eşi Dikmen’den (Sürbahan), dördüncü eşi Derekapı (Kishakapı) Köyü’ndendir. Açıkça anlaşılacağı üzere Feyzullah Efendi’nin ailesi oldukça geniştir. O, bir-

den fazla evlilik yapmak suretiyle bölgesinde daha etkin hizmet etmek için geniş bir akrabalık bağı oluşturmuştur. Sonradan çocukları “GÜNDÜZ” soyadını almışlardır.

Hacı Mustafa Gündüz Hocaefendi, Şeyh Hacı Feyzullah Efendi’nin torununun torunudur (**Hacı Feyzullah Efendi** → oğlu **Halil Efendi** → oğlu **Hakkı Efendi** → oğlu **Muştak Efendi** → oğlu **Mustafa GÜNDÜZ**).

Yine, Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Osman Gündüz Bey de Hacı Feyzullah Efendi’nin torununun torunudur (**Hacı Feyzullah Efendi** → oğlu **İbrahim Efendi** → oğlu **Deriş Efendi** → oğlu **Fazıl Efendi** → oğlu **Osman GÜNDÜZ**).

HATTATLIĞI VE ESERLERİ

Hacı Feyzullah Efendi, sadece bir tasavvuf büyüğü değil, aynı zamanda büyük bir hattattır. Tedrisat verdiği talebelerine bir yandan islâmî ilimleri öğretip ahlâk-ı hamideyi telkin ederken diğer yandan hüsnühat dersleri de vererek onları yetiştirmiştir. Halifelerinden Ketencizâde’nin, devrinde bölgenin büyük hat ustalarından biri olduğunu hatırlamak gerekir. Onun birbirinden güzel, birbirinden değerli levhaları vardır. O güzelim levhaları bu kentin (Erzurum) tarihî camilerinde, çeşmelerinde, konaklarında bulmak mümkündür. Bunlar hem hat bakımından, hem de içerisinde taşıdığı bilgi bakımından büyük değer taşırlar. Diğer taraftan Ketencizâde kitabeciliği ile de meşhurdur. Hazırladığı mezar taşı kitabelerinin tümünün tarihî değerleri büyüktür. Şeyhi Hacı Feyzullah Efendi’nin mezar taşı şahidesini de o yazmıştır. O, tarih düşürme konusunda da oldukça mâhir bir ustadır. Bütün bu başarılarında mürşidi Hacı Feyzullah Efendi’nin etkisi büyüktür.¹⁶

Hacı Feyzullah Efendi'nin çok kıymetli el yazması eserleri vardır. Bunlar; 4 adet Mushâf-ı Şerif ile bir de En'âm-ı Şerif Risalesi'dir. Bunlar hakkında kısa bilgi arz edelim.

1- El Yazması Kur'ân-ı Kerîm: Şeyh Efendi'nin 4 tane el yazması Kur'ân-ı Kerîm'i bulunmaktadır. Paha biçilemeyen bu mushâf-ı şeriflerden üç tanesinin akıbeti bilinmemektedir. Diğeri ise torununun torunu olan emekli imam Hacı Mustafa Gündüz Efendi'de bulunmaktadır. Bu Kur'ân-ı Kerîm'i görüp incelemek, koklayıp yüz sürmek ve öperek baş tâcı etmek bu fakire de nasip olmuştur. Hakikaten görülmeye değer bir şaheserdir. Nesih hatla yazılmış olup, sahife tutmamaktadır.

Eserin “*ketebe*” sayfasında şunlar yazılıdır:

*“Ketebehü'l-hakîru'l-fakîr el-Muhtâc ilallahî's-semî'l-basîr Feyzullah ibni Fethullahî'l-Erzurumiyî'l-Hâlidîyyî'n-Nakşibendîyyî'l-Kadirîyyî's-Sühreverdîyyî'l-Kübreviyyî'l-Çeştiyyî ve hüve min telâmîzi Teymûr el-Kemâlî. Sene 1251/Hicrî (Hicrî vefat tarihi dikkate alındığında bu eseri miladî 1835'lerde / 49-50 yaşlarında yazdığı anlaşılmaktadır.)”*¹⁷

2- En'âm-ı Şerif Risâlesi: İçerisinde muhtelif günlük dualar ile şifâ ayetleri bulunmaktadır.

VEFATI VE MEZARI

Bölgede çeşitli menkıbeleri ve birçok kerametleri ile tanınmış olan Nakşibendî Şeyhi Hacı Feyzullah Efendi, 1865 veya 1866 yılında, rivayete göre 80 yaşlarında rahmet-i Rahmân'a kavuşmuştur. O'nun, 1800'lü yıllarda doğup, 66 yaşlarında vefat ettiği de ayrıca iddia edilmektedir.¹⁸

Merhum Zeki Başar, Hacı Feyzullah Efendi'nin mezarı hakkında şu bilgileri vermektedir: *“Hacı Feyzullah'ın haziredeki mezarı büyük kesme taşlarla yapılmıştır. Yan taşlarının dış, ayak taşının iç yüzünde ve kaidesinin dış taraf üst kısımlarında çiçek resimleri vardır. Baş ve ayak taşları Vihik (Pehlivanlı) taşındanır.”*¹⁹

Hacı Feyzullah Efendi'nin ziyaretine gerek Erzurum gerekse başka illerden birçok ziyaretçi gelmektedir. Bu ziyaret, Şenyurt Beldesi Şeyh Efendi Mahallesi Merkez Camii mezarlığındadır. Camii şerifin güneydoğu istikametinde olup, üzeri açıktır. Muntazam kesme taştan yapılmış güzel bir mezardır. Mezar şâhidesinin kitâbesi, talebesi ve halifesi hattat Ketencizâde Mehmet Rüşdî Efendi tarafından yazılmıştır. Mezar kitabesinde çok güzel sülüs bir hatla şu manzume yazılıdır:

*Ağla ey dîde sirişkin döne ta kim nehre
Zerd ola nâr-ı firâkıyla dahi bu çehre*

*Ya'ni kim kutb-i zaman Şeyh Feyzullah
Bu fenâdan gideli geldi elemeler dehre*

*Kendini ebr-i seâdette nihân eyleyeli
Gaflete battı cihân geldi hacâlet mihre/möhre*

*Rûh-i pâkine oku Fâtiha ihlâsla kim
Bulasın bahr-ı hakîkate özen pür-behre*

*Tuta kim tutunup kible-i maksûda erişen
Bu söyleyeni koşma verâi zehre*

*RÜŞDÎ'yâ târihine bu murg-i dilegin
Hûb yerin bu künbette rahmetine kurâ vü şehre*

H.1282 (M.1865/66)²⁰

Hacı Feyzullah Efendi'nin mezar şâhidesindeki bu manzume zamanla yıprandığından bazı kelimeler silinmiş olup rahat okunmuyor. Hatta yazılı kaynaklar arasında ufak tefek bazı farklılıklar olduğu görülüyor. Özellikle son iki beytin vezni pek tutmuyor. Bu da haliyle anlam bütünlüğünü bozmuş olduğundan anlaşılmasını zorlaştırıyor. Bunu dikkate alarak son iki beytin dışındaki kısmını (ilk 4 beytini) günümüz diline yaklaşık olarak çevirisi şöyledir;

“Ey gözüm! Göz çukurların nehre dönünceye dek ağla. Yüzün, bu ayrılık ateşiyle sararsın, solsun...”

Kutb-i zaman (zamanın kutbu) Hazret-i Şeyh Feyzullah Efendi bu âlemden gitti gideli her günümüz elemle doldu.

*Kendini saadet yağmurunda gizleyeli (öldü öleli)
dünya gaflete battı ve yüzünü utandıracak hale dönüştü.*

*Temiz ruhuna ihlâs ile Fâtiha oku ki, hakikat denizinde rûhun rahmetle dolsun...”*²¹

Erzurum şehrimizin medâr-ı iftihârı olan zevatından, Tortum havalisi dervişânının sertâcı olan Şeyh Hacı Feyzullah Efendi'yi bu vesile ile bir kere daha rahmet ve hürmetle anıyor; muazzez rûhunun şâd, mekânının cennet olmasını Cenâb-ı Hak'tan niyaz ediyoruz. Yüce Allah bizleri de tarîk-i müstakîm üzere dâim kıлып, veli kullarının şefaathlerine nail eylesin. Âmîn.

*Dedim şeyh Hacı Feyzullah Efendi,
Tarîk-i Nakşibend'in ercümendi.*

Ketencizâde (Bak. Naci Elmalı, s. 43)

KAYNAKLAR

¹ Naci Elmalı, *Erzurumlu Ketencizâde Mehmet Rüştü Efendi*, Elmalı Yayınları No:1, Elif Matbaası, Ankara

1984, s. 64-65

² Yusuf Bilen, *Erzurumlu Hattatlar*, (Makale), Beyazşehir Palandöken Dergisi, Sayı: 8 / Ekim-Kasım-Aralık 2013, s.129, Zafer Ofset Matbaacılık, Erzurum 2013

³ Bkz. Heyet, **81 İlde Kültür ve Şehir Erzurum**, s. 292, Kültür Konseyi Neşriyatı, Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş., İstanbul, Kasım 2012. (Bu kitapta Hacı Feyzullah Efendi'nin 1799'da doğduğu, 1865'te vefat ettiği kaydedilmektedir.)

⁴ Bkz. Sıtkı Aras, **Erzurum'un Manevî Mimarları**, s. 13, Üçüncü Baskı, (Erzurum Kitaplığı No: 1), Dergâh Yayınları, İstanbul, Şubat 2007

⁵ Daha geniş bilgi için bak. Osman Nuri Topbaş, **Altın Silsile**, s. 441-472 Altınoluk Yayınları, İstanbul 2012; Abdurrezzak Türk, **Hacı Feyzullah (Kıska-i) Efendi**, Erzurum Gazetesi, 09 Aralık 2009 Çarşamba

⁶ Bkz. Sıtkı Aras, a.g.e., s. 17-18

⁷ Ayrıca bkz. Hüseyin Kutlu, **Hâce Muhammed Lutfî (Efe Hazretleri)**, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, Damla Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, Haziran 2006, s. 16

⁸ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ (Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr)** I-V, cilt: 2, s. 154, Haz.: Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ – Prof. Dr. Ali YILMAZ, Kitabevi, İstanbul 2006

⁹ Geniş bilgi için bak. Naci Elmalı, a.g.e., s. 21-22, 39; Ayrıca bkz. Muzaffer Taşyürek, **Erzurum Türbeleri ve Ziyaret Yerleri** / 2. Baskı, s. 110-111, Zafer Medya Ltd. Şti., Erzurum 2013; **Tarih Yolunda Erzurum Dergisi** (Tıpkı Basım), Yıl: 3, Sayı: 13-14, Kasım 1962, s. 29-30

¹⁰ Bkz. Mehmet Nusret (Som), **Tarihçe-i Erzurum**, s. 150-152, (Yayına Haz. Ahmet Fidan), 1. Baskı, Erzurum Kitaplığı-23, Dergâh Yayınları, İstanbul-Aralık 2005

¹¹ Daha geniş bilgi için bak. Hüseyin Kutlu, a.g.e., s. 15-16, 19

¹² Hacı Bekir Topdağı, **Şehr-i Erzurum ve Çevresinde Medfun Mânâ Âleminin Defineleri'ni Takdim**, s. 66, (Yayına Hazırlayan: Ekrem Bakırcı), Yayınevi ve yeri belirtilmemiş; hakkında bilgi için ayrıca bak. Mehmet Kardeş, **Uzundere**, s. 36, 208, Uzundere Belediyesi Kültür Yayınları No:2, Zafer Form Ofset Matbaacılık Erzurum-Aralık 2007

¹³ Hüseyin Kutlu, a.g.e., s. 18-19

¹⁴ Naci Elmalı, a.g.e., s. 65

¹⁵ Manzumenin tamamını görmek için bkz. Hüseyin Kutlu, a.g.e., s. 16

¹⁶ Naci Elmalı, a.g.e., s. 26-27

¹⁷ Bkz. Hacı Feyzullah Efendi'nin el yazması **Kur'ân-ı Kerîm'i**.

¹⁸ Sıtkı Aras, a.g.e., s. 13, 21; Hacı Bekir Topdağı, a.g.e., s. 63

¹⁹ Zeki Başar, **İçtimaî Âdetlerimiz ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz**, s. 217

²⁰ Hüseyin Kutlu, a.g.e., s.16; Naci Elmalı, a.g.e., s. 268; Zeki Başar, a.g.e., s. 217-218

²¹ Hacı Feyzullah Efendi'nin hayatı hakkında ayrıca bak. Mutlu Erzincan, **Tasavvufî Bir Kişilik Olarak Vihikli Şeyh Mehmet Necati Efendi'nin Hayatı ve Tanıtımı**, s. 12-19, (Basılmamış Yüksek Lisans Seminer Çalışması), Erzurum 2012

Not: Şeyh Hacı Feyzullah Efendi'nin torununun torunu olan emekli imam Hacı Mustafa Gündüz Hocaefendi ile de görüşülerek kendisinden bilgi alınmıştır. Görüşme tarihi: 29 Mayıs 2010, Cumartesi

Dağlarca'nın Erzurum'u

*Gövdeden esen bir yel sanki yüreğe dolan
Ta atalardan kalma
Kurda kuşa açık karakışlara açık
Erzurum gibiydi Erzurum*

*Tadım duyamasın ki
Uğruna böyle ölmez saldırganlar
Erzurum kokuyordu Erzurum
(Gönül Doruğu/Yurdana-Nene Hatun
Görüntüsü, s.16)*

Giriş: Şiirden Şehre

Dağlarca, doksan dört yıllık ömrüne yüz kırka yakın kitap sığdırarak 25 Ekim 2008'de sonsuzluğa göçtü. Şair, birkaçı doğrudan doğruya şehirlere adanmış destanlar olmak üzere lirik şiirden epik şiire zengin bir şiir mirası bıraktı.

Anılarında Erzurum'u sevgiyle yaşatan şair, askerlik hayatının ilk yıllarında genç bir subay olarak görev yaptığı bu güzel şehri bir kez daha görebilmenin hayalini kurmuştu. Şairin coşkuyla paylaştığı anılardan biri, Erzurum'da bulunduğu yıllarda Taşmağazalar Caddesi'nde yürürken esnafın kapılara çıkıp "Komutanım buyur, bir çayımızı iç!" şeklinde ilgi ve sevgi göstermelerinden oluşan samimiyet tablosuydu. Şair, Erzurum insanının askere gösterdiği yakınlığı daima şükranla anıyordu. "Nene Hatun Destanı"nı bu duygular içinde kaleme almıştı. Destana ad vermek için "yurt" ve "ana" kelimelerini birleştirirken Türkçenin güzelliğini vurgulamış ve bu birleşik kelimeyle Nene Hatun'u "esatiri" (mitolojik) bir kahraman olarak tasvir etmişti.

Şair, Yurdana (Nene Hatun Görüntüsü) adlı destanıyla Erzurum'a olan hemşehriliğini belgelemiş ve Erzurum'a olan gönül borcunu ödemişti. Ancak eserin öncelikle edebiyat dünyasında, özellikle de Erzurum'da lâıyk olduğu ilgiyi bulamaması gerçekten manidardı.

Şairin Sivaslı Karınca adlı eseriyle 1977'de Sivas Hemşehrilik Berati almış olması emsal gösterilirse, Erzurum Valiliği ve Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nın Fazıl Hüsnü Dağlarca'yı Hemşehrilik Berati ile ödüllendirmesi bu şehre yakışan bir kadirşinaslık olurdu.

Şehre Gönül Borcunu Ödemek

Sanatkarın şahsî mitini ve şahsiyetini oluşturan iki ana kaynaktan söz edilir:

1. Hayattan gelen unsurlar, 2. Kitaptan gelen unsurlar.

Hayattan gelen unsurlar, dış ve iç yaşantılardır. Dış dünyadan alıp iç dünyasında harmanladığı ve giderek ütopyaya dönüştürdüğü yaşantılar, sanatkarın gönül ve hayal tarafını zenginleştirir. Öte yandan doğup büyüdüğü ortamlar, tanıdığı insanlar ve yaşadığı duygusal tecrübeler de sanatının alt yapısını oluşturur. Zaman içinde biriktirilir, damıtılır, günü ve kıvamı gelince şiire malzeme olarak kullanılır.

Kitaptan gelen unsurlar, kalbe ve akla birlikte seslene bile, daha çok zihni oluşum çizgisinde değer-

lendirilebilecek cinstendir. Dolayısıyla şairin felsefi yanını, şiir kültürünü oluşturan unsurlar bu gruba girer.

Hayattan gelen unsurlar arasında şairi en çok besleyen kaynaklar belki de mekân ve iklim olarak özetlenebilir. Yahya Kemal'i besleyen en cömert kaynak İstanbul ise, Cahit Külebi'yi de Tokat ve Sivas coğrafyası beslemiş olmalıdır.

Erzurum'da Dağlarca/Dağlarca'da Erzurum

Kısa süreli de olsa yaşadığı mekânların emzirip beslediği şairlerden biri, Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin çınar ismi Fazıl Hüsnü Dağlarca'dır. Şairin İstanbul Fetih Destanı, Türk İstanbul, Haliç gibi eserlerine ilham veren İstanbul, Sivaslı Karınca, Toprak Ana, Kınalı Kuzu Ağdı adlı kitaplarının çimlendiği Sivas, Delice Böcek, Yurdana (Nene Hatun Görüntüsü) destanının çiçeklendiği Erzurum, bu mekânlar arasında ilk sırayı alır.

Dağlarca'nın şiirlerinde somut mekânlar, insanı ve tarihi geçmişiyle bir bütünlük içinde algılanır. Bu mekânlar arasında meselâ İstanbul Türk'ün tarihî zaman içinde oluşturduğu ideal terkinin; Sivas çalışan, üreten Anadolu insanının yaşadığı yoksul mekânın; Erzurum, toprağı vatan yapma ve koruma iradesinin bayraklaştırdığı coğrafi mekân adlarıdır.

Bu mekânlar arasında özellikle İstanbul, Türk'ün hayalini süsleyen tarihî mekân ve ideal bir uygarlık terkinin oluşu, 1453'te Fatih tarafından bir kutlu rüyanın gerçeğe dönüştürülerek fethedilişi, Kurtuluş Savaşıyla işgalden kurtarılıp yeniden Türk şehri hâline gelişi ve nihayet Anadolu'nun umut kapısı oluşu gibi özellikleriyle şiire taşınır. Sivas, acıları, sevgileri, alışkanlıkları, töreleri ve yoksulluklarıyla Anadolu insanının yaşadığı bireysel-toplumsal hayata ayna oluşu ve Anadolu'dan doğup bütün yeryüzüne yayılmak isteyen insan sevgisinin gür kaynağını teşkil edişiyle şiire girer. Erzurum, Rus istilasına karşı direnişi, İstiklâl Savaşının ilk kıvılcımının tutuşturulduğu mekân oluşu gibi özellikleriyle destanlaşır.

Yüz kırka yakın şiir kitabı ve yirmi bine yakın şiir, yurtiçinde Adana'dan Zonguldak'a, Edirne'den Ağrı'ya yurt dışında Rusya'dan Mısır'a, Japonya'dan Finlandiya'ya kadar yüzlerce mekânı barındırırsa da özellikle İstanbul, Sivas ve Erzurum, şairin gönül bağıyla bağlı bulunduğu şehirler olarak dikkati çeker.

Bu üç şehir içinde de Erzurum, Dağlarca'nın şiirlerinde bir sıra, hatta bir "vatan-i aslı" sıfatıyla yer alır.

Sıladır, vatan-ı aslıdır çünkü Dağlarca'nın babası, Erzurumlu bir aileden gelen Süvari Yarbay Hasan

Hüsni Bey'dir. Dağlarca, Erzurum'u ilk kez 1935 yılında henüz yirmi bir yaşında bir teğmen olarak görecek ve "Erzurum babamın kentidir." diyecektir. Gobistan adlı şiir kitabında, Rus şairi Puşkin'in mezarını ziyaret ettiğinde kendisini "İşte bir Erzurumlu, gömüldüğün yerdeyim" cümlesiyle tanıttir. Bu eserinde Puşkin'e bir gün "İnsanların daha özgür, daha bağımsız" olacağı vaadinde bulunan Dağlarca, 1829'da başlayan Osmanlı Rus savaşı yıllarında Erzurum'a gelen ve Erzurum Yolculuğu adıyla bir de seyahatname yazan Puşkin'in mezarına bir Erzurumlu olarak çiçekle geldiğini ve âdeta iade-i ziyarette bulunduğunu söyler.

Fazıl Hüsni, askerlik mesleğine 1935'te Piyade Teğmen olarak Erzurum'da başlar. Şair, babasının şehrine sevinerek gelmiştir. Burada âdeta ikinci doğuşunu yaşar. Baba tarafından Erzurumlu bir ailenin çocuğu olması, Dağlarca'nın Erzurum'a bir hemşehri sıfatıyla gelmesini ve bu şehre kalbiyle yaklaşmasını sağlar. Askerlik hayatının ilk yıllarında yaşadığı mutluluk, heyecan ve tecrübenin sonraki hayatı ve şiiri için nasıl bir duygusal birikim oluşturduğunu yıllar sonra şu cümlelerle ifade edecektir: "Erzurum çocuk şiirimdi, o yıllara şiirimden çocukluğu diyebilirim. Büyük bir aydınlanma olmuştur. Kendimden dışarı bakmama yaramıştır. Biliyorsunuz, kişinin iç değişimi yazdıklarından, verdiği ürünlerden çok önce başlıyor. İşte bu Erzurum, 1952'deki Sivashlı Karınca'nın, Toprak Ana'nın tohumlarını vermiştir bana." (Ünlü-Özcan, s.65)

Dağlarca, 1957 yılında çıkardığı Delice Böcek'te işgal altındaki vatanın kurtuluş meşalesini Erzurum'da tutuşturur.

Alegorik bir destan olan Delice Böcek, 1957 yılının en ilgi çekici kitabıdır. Dağlarca, bu kitabıyla Kurtuluş Savaşını gerçekleştirmek üzere Erzurum'dan kalkıp yer altından İzmir'e doğru yürüyen bir böceğin karanlıktan aydınlığa, yenilgiden zafere uzanan serüvenini anlatır. Bu alegorik destan, Türk milletinin kurtuluş iradesini ortaya koyduğu Erzurum Kongresi'nden, Anadolu'nun her tarafında sürdürülen bağımsızlık mücadelesiyle yurdun düşmandan temizlenişine kadar geçen sancılı süreci hikâye eder. Bağımsızlık ülkesünü bayraklaştırır. Bu ülkünün kimi zaman tutkuya dönüştüğü de görülür. Delice Böcek'i Erzurum'dan İzmir'e götüren işte bu bağımsızlık tutkusudur.

Yıl 1919

Erzurum'da bir böcek
Bir kara toprağın altında
Duydu ki basmış yabancılar ayağını
Pis bir ağırlık yurttan
Dağlar taşlar
Acı pek.

Uzakta, çok uzakta
Kopmuş ottan yeşil, gönülden çiçek.
Ne bekler yelden, yıldızdan,
Gecesi özgür değil ise
İşte karanlığın tadı yok,
Bir ilk güz gecesi
İşte gidecek. (Derindeki/Delice Böcek/Çukurova Koçaklaması, s.5)
Destanda Erzurum yola çıkılan, İzmir ise varılan yerdir. Dolayısıyla İzmir'in kurtuluşu, Erzurum'da başlar. Bir başka deyişle, Erzurum harekete geçmelidir ki İzmir kurtulsun.

Ben Erzurum mu dedim

Bu geldiğimiz

İzmir mi dedim ben

Gittiğimiz bu. (Anlam/Age, s.52)

Şair, "Yeni Türkiye'nin Önsözü" alt başlığıyla yayımladığı Çanakkale Destanı'nda Erzurum'u kurtuluş için ilk adım atıldığı yer olarak bir kez daha anacaktır.

Yürür geceye dek, çalışır ta aydınlığa
Erzurum'da ayak, İzmir'de elimdir. (Erdede Geniş/Çanakkale Destanı, s.11)

Anıtlarında Solukalan adlı kitapta ise Erzurum, Havuzbaşı'nda yer alan ve Türkiye'nin en önemli Atatürk anıtlarından birine sahip olan şehir kimliğiyle şiire girer. Söz konusu anıtın çağrıştırdığı anlam itibarıyla ve 23 Temmuz 1919'da kurtuluş meşalesinin tutuşturulduğu kongreye ev sahipliği yapmasıyla ilgili olarak Erzurum, Mustafa Kemal Atatürk'ün "kara topraktan fıskıran buğday gibi bir toplum içinden fıskırdığı" yerdir. Palandöken dağının şahlandığı bu tarihî mekânda Atatürk'ün anıtını görenler, "çalışmak, başarmak ve utkuya [zafere] varma'nın "su içmekten kolay" olduğunu düşüneceklerdir.

Dağlarca, Erzurum'a olan gönül borcunu 1988'de bu kez Yurdana (Nene Hatun Görüntüsü) adlı destanıyla öder.

Yurdana (Nene Hatun Görüntüsü), Erzurum'un Rus işgali ve Ermeni istilasından kurtuluşunda kılavuzluk eden sembol şahsiyetlerden Nene Hatun çevresinde kaleme alınmış şiirlerden oluşur. Kitapta yer alan manzumeler, Dağlarca'nın Erzurum'da yaşadığı bir tatbikattan aldığı ilhamla yazılmıştır. Şairin ifadesiyle "subaylığının ilk yıllarında Nene Hatun günlerini taburca canlandırmaları" onda Nene Hatun'la ilgili bir destan yazma fikri uyandırmıştır.

Olağanüstülük kitabın adından başlar. Şair, "Yurdana" birleşik kelimesiyle tanımladığı Nene Hatun'u, bir efsane kahramanı olarak tasvir ederken halk arasında 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus savaşının kadın kahramanını destanlaştırır. Nene Hatun'un şahsında genelde Doğu, özelde Erzurum insanının özgürlük ve bağımsızlık mücadelesini dile getirir.

Yurdana-Nene Hatun Görüntüsü'nde, özellikle Palandöken'i, Nene Hatun'u, Aziziye Tabyaları ve Çifte Minareleri ile Erzurum, kutlu bir mekân olarak nazmedilir.

Erzurum, kocaman bir bayraktır. Aziziye Tabyası'nın alevi kerpiç evlerin duvarlarına vurmuştur. Erzurum'da bir mahşer günü yaşanır.

Ana, kız, dede, gelin, çılginca haykırır; kazma, kürek, keser, tırpan, üvendire ve taşla da olsa Erzurum'u düşmana karşı savunmak isterler. Mutlu Palandöken'i ve hayatı savunan analarıyla Erzurum, 1878 Osmanlı Rus Savaşıyla gelen işgali püskürten, Rus ve Ermeniler karşısında özgürlüğünü kazanan bir şehirdir. Palandöken, Erzurum'un büyüklüğünü ve yüksekliğini; Aziziye Tabyası, tarihî niteliğini; Çifte Minareler ise kültür muhiti oluşunu sezdirir.

Özetle şair, Erzurum'u içindekilerle birlikte destanlaştırma gayreti içindedir.

Gövededen esen bir yel sanki yüreğe dolan
Ta atalardan kalma
Kurda kuşa açık karakışlara açık
Erzurum gibiydi Erzurum

Tadını duymasın ki
Uğruna böyle ölmez saldırganlar
Erzurum kokuyordu Erzurum (Gönül Doruğu/Yurdana-Nene Hatun Görüntüsü, s.16)

Öylesine güzeldir ki yaşamayı savunmak
Mutludur bütün analar Erzurum'da şimdi
Analar sevgi döken.(Adımlar/Age, s.20)

Biri
Şehit olurken
Ağızındaki soluk kocamandı ya
Gök küçüktü (Dadaşlar/Age, s.22)

Palandöken kocaman bir göktür
Erzurum ona yıldız
Savaş üzre akıp gider oğul
Yüreğinde parlayan hız (Soluğun Tadını
Duymak/Age, s.32)

Nedir

Nene Hatun'u kiliminden ayağa kaldıran
Palandöken'in yeşili alı karası olmak (Yurdana-Nene
Hatun Görüntüsü-6 /A.g.e, s.34)

Besbelli eksik yazdırmış yaşını baban
Sen de binlerce yıllıksın Aziziye'deki er (Yaş Kü-
tüğü/Age, s.40)

KAYNAKÇA

DAĞLARCA, Fazıl Hüsnü, Çanakale Destanı (Yeni Türkiye'nin Önsözü), İstanbul Fetih Destanı, 2. baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1987.

DAĞLARCA, Fazıl Hüsnü, Çukurova Koçaklaması (Yurducunu Sevmek), Bir Elde Yaşamak (Reşat Bey Destanı), Türk İstanbul, Delice Böcek, Özgürlük Alanı, Anıtlarında Soluk Alan, Cem Yayınevi, İstanbul 1979

DAĞLARCA, Fazıl Hüsnü, Üç Şehitler Destanı, Malazgirt Ululaması, Yedi Memetler, Yurdana (Nene Hatun Görüntüsü), Kubilay Destanı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1988

ÜNLÜ, Mahir, Ömer Özcan, Dağlarca'yla 86'daki Konuşma, 20. Yüzyıl Türk Edebiyatı, Cumhuriyet Yeniler Dönemi (1940-1960) I, İnkılâp Kitabevi, İst. 1990

Köprüler yıkılmasın...

Abdulkerim Dinç

Hazreti Adem'e bütün varlıklarını isimlerini öğreten; göklerin ve yerlerin gaybını ve yine açığa vurduklarımızı ve gizli tuttuklarımızı bilen Cenab-ı Hakk'a hamd ü senâlar ederek başlıyorum sözlerime.

Sizlere Çobandede efsanesini ve Deli Çermiğin acıklı destanını, Pasin Suyu'nun Aras'a sevdalanmasını ve Çobandede Köprüsü'nün hikâyesini yine haşhaş çiçeğinin yani ki gelincik çiçeğinin dilinden anlatacağım.

Suların ve rüzgârın ve toprağın ve kavakların ve yağmurun ve kuşların ve çiçeklerin lîsânının ve isimlerin unutulduğu zamanlara geldik. Ve ben her şeyin aslını bilen bir haşhaş çiçeğinden dinledim yüzlerce senedir gizlenen sırları. Dilimin döndüğünca anlatmaya çalışacağım.

Yukarı Pasin'de, Kargapazarı dağlarının eteğinde kıpkızıl, al kanlara bulanmış bir haşhaş çiçeği bütün sırları ifşa etti bana.

Sordum haşhaş çiçeğine:

“Neden böyle kana bulandın; seni kim böyle acımasızca kana buladı?” diye, ürpertiler geçiren alev renkli çiçek, lîsân-ı hâl ile hikâyesini anlatmaya başladı:

“Keşke kana boyanmış olsaydım; keşke kara donlu kâfir alkanlara boyanmış olsaydı da o günü görmeseydim; utancımдан böyle al al olmasaydım... Sanırlar ki kandır, ateştir rengim; bilmezler ki kardan beyaz, süttten ak tenimi bu hâle getiren bir utançdır. Dinlersen anlatacağım yolcu” dedi ve anlatmaya başladı:

“Hazreti Nuh Aleyhisselâm'ın gemisi, Cudi dağının tepesinde durduktan ve sular çekildikten, bir kez daha insanlar ve hayvanat yeryüzüne dağıldıktan sonra; dağlar gür ormanlarla örtüldü, bu ova elvan elvan çiçeklerle çitendi. Bu Pasin ovası, tutya çiçeği ile, yerbası ile ve eşfen, sütlüce, tere, eravend, cedvar, yıbruussanem, şahtere ve lâle, zerrin, şakayık, terfilî, nanelerle ve nice şifalı otlarla ıtırlandı. Fillerin ve aslanların ve on kulaç uzunluğunda yılanların, kurdun ve kuzunun hazar içinde yaşadıkları bu ovada bir gece yarısı dağların damarı çatladı ve sütler gibi ak bir su akmaya başladı. Rüzgâr, toprağın damarından fişkırarak suyun sebab-i hikmetini şöyle anlattı bana: “Yerin altındaki su kaynaklarını görebilen ve Hazreti Süleyman'ın mektubunu Sebe Melikesi Belkıs'a götüren Hüdühüd kuşu ki, Kafdağı'nın ardındaki simurg'u bulmak için kuşlara rehber olur. Üçyüz kuş Hüdühüd'ün rehberliğinde yola çıkarlar ve önlerine binbir türlü engel çıkar. Dünya nimetlerine bağlı, tahammülü az kuşlar bu kutsal yolculuğu terk ederler. İşte

bu kuşlardan birisi de kafileden koparak tam Kargapazarı dağlarının üzerinde düşer. Düştüğü yerden Pasin suyu fişkırıştır.”

Neyse efendim, türküler çığırarak dolaşmaya başladı ovada su... Eteğini binbir renkli çiçeğin süslediği bu şirin suyun adını Pasin koydular. Bu şirin suyun saçlarını bulutlar tarar; kuşlar süslerdi... Bu güzelliğe meftun olmayan yoktu. Bir de yerin yüreğinden kaynayan sarı saçlı bir oğlancık vardı. Bu sarı saçlı oğlancık bir kez gördü Pasin'i ve yüreğinden vuruldu. Gece gündüz Pasin'in güzelliğini hayâl eder; Pasin'in ismini zikrederdi. Delikanlıdaki sevdâyı gören Pasin, önce şaşırıldı; sonra bu kadar sevmekten hoşnut olup göz kırpıp işmar etmeye başladı sarışın oğlancığa. Delikanlı bir kavuşabilse Pasin'e, onu da yakacaktı bu sevda... Kendini beğenmiş şımarık kız, Delikanlı'nın sevdasıyla oynuyor ama sarışın oğlancık bunun farkında değil. Sanıyor ki Pasin de onu seviyor ve dahi böyle kuşlarla ve kelebeklerle, börtü böceklerle türküler söyleyip oynaşması sevdasındandır. Ovada eteklerini savurarak dolaşan, oyunlar oynayan Pasin, kara sevdalı delikanlıya doğru türküler söyleyip giderken onu gördü işte... Bingöl dağlarından kopup gelen bir başka delikanlıyı... Aras'ı... Birden gönlü delikanlıdan geçip Aras'a düştü. Aras'a koşmaya başladı; Aras ta yolunu kuzeye döndürüp ona, Pasin'e... etekleri çiçekli, başı papatya çelenkli Pasin'e... Delikanlı bu koşuşu kendisine sanıp daha bir kabardı yüreği... Hercai gönüllü Pasin, o dağın eteğine gelince kendini güçlü Aras'ın kollarına bıraktı. Sandı ki o dağın eteğinde işlediği günahı kimseler görmeyecek. İki genç beden dalga dalga, köpük köpük birbirlerine karıştılar ve... İki genç, iki körpe bedeninin dalga dalga, köpük köpük birbirine karışması görülmeye değdi ki, sanki bir zelzele oldu ve bu hararete dayanmayan aşağı ve yukarı Pasin ovası çöktü... Öyle bir birleşmeydi ki bu; artık Pasin ve Aras yoktu... Sadece Aras vardı... Orada Çoban Dede denilen bir ermiş vardı. Koyunlarını otlatır ve gece gündüz namaz kılar; Cenab-ı Hakk'a niyaz ederdi. Çoban Dede, Pasin'in bir dağ eteğinde böyle kendisini Aras'ın kolla-

rına teslim etmesinden utanarak ellerini kaldırdı ve: “Yarabbi, bu utanca şahid ettikten sonra her zerresinde besmelenin bereketi bulunan sürümle birlikte beni de taş et!” dedi ve orada sürüsüyle birlikte taş oldu.

Taş olmadan önce toprağa sapladığı asası can buldu; yeşerip kavak ağacı oldu ve oracıkta diğer kavaklar peydahladı ki, sarışın oğlancık, Pasin’in

Aras’a teslim oluşunu görmesin. Bu günahı görmesin... Gördü Delikanlı, gördü sarışın oğlancık... Gördü ve kendi içine çekildi... Akar suyu akamaz oldu; görür gözü görmez oldu... Öyle bir ah çekti ki... yerin bin fersah derinliklerinden ateşler ve sarı sular ve kükürtlü sular püskürdü gökyüzüne kadar... Delikanlının alevleri ve dumanı sanırsın gökleri de yaktı... Senelerce bu ovanın üzerini Delikanlının dumanı kapladı... Pasin ise Aras’ın kollarında mest... İşte o gündün sonra Delikanlı delirdi. Ne zaman aşk ile şifalanmış sularında çimmeye bir gelin gelse, Pasin’e olan öfkesinden dolayı gelini ateş ve kükürt tandırının derinliklerine çekip yok etti. Her yıl, tam Pasin’le Aras’ın o günahı işledikleri gün bir gelin ister ismi Deliçermiğe çıkan sarışın oğlancık...

“Gelelim bana... Ben bütün bu sevdâ hikâyesine, bu ihânete şahit oldum. Dilim tutuldu. Tutulmasa ben de Çoban Dede gibi taş olmayı dileyecektim ulu Tanrı’dan. Günlerce kendime geledim utancımından. Ve bir gün suyun aynasında rengimin kıpkızıl olduğunu gördüm. İşte süttan ak, kardan beyaz rengim o gün bu gündür hicabın rengine girdi.

“Bir tek ben, bir tek Çoban Dede şahit olmadı bu sevdaya... Horasan Baba, Çakır Baba, Hasan Dede, Telli Dede, Ali Baba, Abdurrahman Gazi şahid oldular ve “iki genç birbirini sever ve bu sevdâ ile kaçarlarsa onlara nikâh gerekmez; zira, onların nikâhını gökte melekler kıyar” düsturunca bu iki sevdalıyı nikâhlamaya karar verdiler. İşte Çoban Dede’nin şahid olup ta sü-

rüsüyle birlikte taş kesildiği o vuslat yerinde nikâh akdi olarak bir köprü kurulmasına karar verdiler. İşte Çobandede Köprüsü o nikâh akdinin bir işaretidir yolcu.

“Ve de bilirsiniz... Yedi kardeşiyile Horasan’dan gelen erenlerden Horasan Baba ile Hasan Dede, Aras’tan karşıya geçeceklerdir. Horasan Baba, Âsâ-yı Musa misâli esasını Aras’a vurur ve su Kızıldeniz misâli yarılr; iki eren karşıya geçerler. Bir de ayaklarına bakarlar ki Horasan Baba’nın ayakkabısında çamur vardır ama Hasan Dede’nin ayağında zerre miktar çamur yoktur. Bunun üzerine Horasan Baba, Hasan Dede’ye yönelir ve “Hasan senin makamın daha yüce olacak” der. Hakikaten Hasan Dede’nin makamı, daha yüce bir tepe üzerindedir.

Çobandede Köprüsü

“İşte Çobandede Köprüsü, o iki mübârek insanın suyu yarararak geçtikleri yere kurulacaktır. Salât ve selâm üzerine olsun Hazreti Peygamber’in “Kim Allah rızası için köprü yaparsa, Allah ona Sırat’tan geçmeyi kolaylaştırır” sözündeki müjdesine nâil olmak için kurulacaktır ya... Köprüyü kurmak isteyenler bir türlü o mübârek yeri bulamazlar ve ayağını tuturamazlar. Herkes çaresizlik içindedir; deli Aras her teşebbüsü kızıl gövdesiyle engeller. O esnada Çoban Dede peydah olur ve: “Köprü’nün ayaklarını asamı attığım yere kurun!” der. Bu aziz görünüşlü yaşlı çobanın esasını attığı yere ayağı kurmaya başlarlar. O âsâ ki, Kızıldenizi ikiye bölmüştü, Çoban Dede’nin asası Aras’ın iki yakasını birleştirdi; mübârek bir köprü’nün temelini gösterdi. O mübârek köprü ki, bir sevdaya nişan oldu; o mübârek köprü ki suyun iki yakasını birleştirdi; o mübârek köprü ki hasretleri birleştirdi; gönülleri birleştirdi... O mübârek taşların getirildiği kayalıklara her külünk besmele ile inerdi. Besmele ile yontuldu taşlar, besmele ile taşındı, besmele ile konuldu, taşları kaynatan Horasan harcı besmele ile karıldı. Dantel dantel işlendi, oya gibi işlendi taş ve o oynak

zeminde yepyeni bir usül ile köprüye hareket imkânları verildi. O usulün özünde imân vardır. O usulün özünde bu dünya hayatını ahiret hayatının köprüsü kabul eden gönül vardır ve eğer iyice yaklaşır, kalp kulağıyla dinlersen Çoban Dede köprüsünün her zerresinde o zikri duyarsın.”

Pembe, kırmızı, lâcivert, mor ışıklarla Deveboynundan iniyordu güneş... Bir tatlı esinti çiçeklerin başlarını okşuyor, kuşlar adeta şen şarkılar söyleyerek yularına dönüyorlardı.

“Yorulduğum” dedi Haşhaş çiçeği. “Yarın devam edelim... Ama dur son bir cümlem daha var. Sen bilir misin ki lâcivert gecenin çiçekleri yıldızlar kıpır kıpır süslerken semâyı, Çobandede Köprüsü söyleşir kardeşleriyle...”

“Kardeşleri mi?” diye sordum şaşkınca.

“Kardeşleri ya... Kendisinden yıllar yıllar sonra; yüzeli, ikiyüz, üçyüz yıl sonra kurulan kardeşleri Üsküp Taşköprü, Prizren Taşköprü, Mostar ve Drina köprüsü ile konuşurlar geçmiş zamanlardan.. Küçük kardeşleriyle... Bugün gurbet ellere bıraktığımız kardeşleriyle... Prizren Taş Köprüsünün türkülleri vardır; Üsküp Taş Köprüsünün türkülleri vardır; Mostar’ın türkülleri vardır... Drina’nın destanını yazmıştır İvo Andriç isimli bir Sırp kalem erbabı; yazmıştır da, kardeşlerinin en yaşlısı, en tecrübelisi, en bilgisi Çobandede Köprüsünün ne türküsü yakılmış, ne şiiri ne de destanı yazılmıştır. Hâlbuki nice şiirler kaleme alınsa, nice türküler yakılsa, destanlar dizilse azdır Çobandede Köprüsü için...”

“En acısı da ne bilir misin? Ben gözlerimle gördüm bir köprüsünün ürperişini, bir köprüsünün sırtının bir kaplan sırtı gibi kabarışını ve bir köprüsünün inleyişini, bir köprüsünün feryad edişini... ben işittim bu kulaklarımla o iniltileri ve o feryadı ve bir köprüsünün bütün ova sakin iken depremleri yaşamasını bu gözlerimle gördüm. Mostar Köprüsü yıkılırken... Küçük kardeşi Mostar Köprüsü önce Sırp tarafından tahrip edilip sonra Hırvat topçularının nefret ateşiyle yıkılırken... Bir gece, bir düş gecesi, kendisinden üç-

yüz yıl sonra kurulan küçük kardeşi Mostar’ın hikâyesini anlatmıştı Çobandede: “Ulu Hakan, Cihân Padişahı Kanuni Sultan Süleyman, mimarbaşı Sinan’a şöyle emreler: “Ey koca mimar! Frengistan’da gittiğimiz uç ilimiz Mostar’da öyle bir köprü yaptırasın ki, bugüne kadar eşi benzeri görülmeye; seyreden gözünü, gönlünü fethe; milletimin adını hatırlata, yaşata!”

“Sinan’ın kalfası Bosnalı Hayrettin Ağa adeta imanımızın bir nakışı olarak hilâl şeklinde inşa eder köprüyü. Derdi ki: ‘Mostar köprüsünün her taşı kondukça bana müjdelere gelirdi. O köprü hilâl ile sâlip arasında bir gönül köprüsüydü çünkü ve medeniyetimizin bir zerâfet misali idi. Ve o gün Hırvat topçuları alev kustular köprüye... İslâmı ve Hristiyanlığı daha bir koparabilmek için birbirinden... Başardılar da... Yıkılan esasında köprü değildi; yıkılan taştan bir gövde değildi; bir ruhtu, bir kültürdü... Yıkan öfke ise hiç bitmeyen Haçlı ruhu idi... İşte o gün, Mostar Köprüsü yıkılırken Çobandede Köprüsü’nün inlediğini, feryad ettiğini, bedeninin depreme yakalanmış gibi kabardığını hissettim... Bir köprü ağlar mı, inler mi? Ağlıyordu, inliyordu Çobandede Köprüsü...”

“Şimdi git ve gün ışığında Çobandede Köprüsü’ne iyice bak... Yaralıdır köprü...”

Gelincik durdu, derin bir soluk aldı... uzaklara doğru bakıp ürperdi... Şimdi daha bir kan rengi idi... Pıhtılaşmış kan rengi...

“Biliyor musun” dedi... “Biliyor musun, Çobandede Köprüsü de en az Mostar kadar yaralı... Onu hiç değilse ihyâ ettiler...”

“Eğer düşünürsen Çobandede köprüsünün ihmâl

edilişi.. defineciler tarafından tahrip edilmesi Sırp çetnikler ve Hırvatların yıkımından daha hafif değil...

“Ve biliyor musun köprünün ruhu, Türklüğün tarihi o definecilerin kazma darbeleriyle, köprüyü tamir ediyim derken bozanların gafletleriyle ve köprüyü yıkılmaya terk edenlerin ihmâliyle yok oluyor...

“Bu köprü, bu topraklarda, bu kutsal ovada yalçın kayalıklardan kartal gibi yükselen Hasankale gibi Türklüğün bir simgesi... O köprü yıkılırsa Drina, Mostar, Üsküp Taşköprü, Prizren Taşköprü gibi gurbettir bu topraklar da artık...

“Bak bir Frenk münevveri ne diyor: “Türklerin dünya tarihinin en büyük köprü yapıcıları olduğunu söylemek mübalağa değildir. Türk köprüleri, gerçek medeniyet eserleridir, ihmal edilmemesi gereken sanat eserleridir.”

“Ve siz ihmâl ettiniz gelinlik kızların çeyizleri gibi süslü mücevheri; Çobandede Köprüsünü.. Kalpleriniz gibi içini boşalttıktan sonra kapılarına kilit üstüne ki-

lit vurduğunuz Kaleniz gibi; suyunu kaybettikten sonra gözlerini bir âmâ gibi oyup bıraktığınız çeşmeleriniz gibi; taş, çamur ve ağaç sanıp acımasızca yıktığınız, hayatınızın can damarı evleriniz gibi Çobandede Köprüsünü de yıkmayın!...

“Git ve söyle Çobandede Köprüsünü elmas bir yüzük gibi korusunlar bu topraklara sahip çıkmak istiyorlarsa...

“Köprüler yıkılmasın, Çobandede Köprüsü yıkılmasın!...

“İsa Mesih misâli ölümlere can veren bir nefes bekliyor Çobandede Köprüsü...

Haşhaş çiçeğinin kızıl yaprakları iyice büzüldü: “Üşüdüm, çok yoruldu. Şimdi git Cuma gecesi gel... Sana ulu dağ başlarında bu toprakları bekleyen ışıkları anlatacağım...” dedi.

Hakîr-i pür taksîr, bir gelincik çiçeğinden dinlediklerimi size naklettim.. Böylece bilene diye..

Teyo; ölümü de yalan...

Süreyya Çarbaş

O'nun sohbetine doyum olmazdı. Anlattığı her öykü aylarca emek verilen bir senaryo değil, anlık ürünlerdi. Sanki ağzından bal damlardı. O'nu dinlemek için hepimiz can atardık. Mücahit Ağabey (Güngör) Almanyadan getirdiği 50x75 ebadındaki teybi ile O'nun peşinden az koşmadı. Sebih Emmi'nin oğlu Yavuz, Sefer Ali Turan, Sabuncu Kadir, Dana Memmet, Yetim Canip ve ben onun meclisinde sık sık bulunma şerefine nail olduk. Sıcak somun, civil peynir, demli çayları hazırlayarak saatlerce yolunu gözledik. Her gece başka bir öykü, her gün başka bir macera dinledik onun ağzından. Zaman su gibi akar, sabah ezanıyla birlikte sanki rüyadan uyanırdık. Onda olan kimsede yoktu. Onun gücü, başarısı, becerisi, bilgisi, kudret ve kuvveti herkesi büyüledi. Kahramanlarını hep tarihten ve ünlüler arasından seçerdi. Ünü Hasankale (Pasinler) sınırlarını aşmıştı. Dünyada onu tanımayan yoktu. Üstüne üstlük onu bir de Atatürk Üniversitesi öğretim elemanlarından Dr. Şenol Kantarcı kitaplaştırdı. O ölümsüzleşti. Dillerde fıkra oldu dolaştı. İnsanlar onu güncelleştirip dokundurular yapmaya başladı.

Ben anekdotları sıraladıkça siz onun kim olduğunu hemen anlayacak, özelliklerine biraz daha vakıf olacaksınız. Gardrobu çok zengindi. Yaptırduğu elbiselerden 444 takımını giymek nasip olmamıştı. O İngiliz kumaşına, Altınyıldız'a bakmazdı. Tercihini hep şeker çuvalından yana kullanırdı. Yaz-kış

beyazlarını çıkarmazdı. Siyah bere, siyah makosenler, gümüş köstek, altın suyuna batırılmış zincirli cep saati aksesuarını oluştururdu. Kemer takmaz, beline ip bağlardı. Çermik yolunda gezdi mi herkes kenara çekilirdi. Hem tespihini salları, hem de : "Al yeşil geymiş alları" türküsünü mırıldanarak adımlarını atardı.

O, 80 küsur yıllık yaşamında kadın eli tutmamıştı. Ama yatak odasından kimler geçmemişti ki! Çünkü onun fantezileri çok lükstü. Liz Taylor, Sophia Loren, Marlyn Monroe, Grace Kelly, Lady Diana, Prenses Süreyya yıllarca onun peşinden koşmuştu. Sharon Stone 53. karısı olmuştu. O çok namuslu bir insandı. Hasankale'de tanıdık bildik, konu komşu kızını nikahlayacak kadar namussuz değildi! Bu nedenle yabancılara meyil salmıştı. Alaskadan Yağmur Ormanları'na, Kanarya Adaları'ndan Yakutistan'a kadar onu tanımayan hatun yoktu.

Hasankale'de Sebo'nun lokantasında yemeğini yedi. Bir oturuşta 193 lavaş, 249 porsiyon döner, 177 fasulyeli pilav, 188 tabak salata yedi. Yediklerini Hacı Rüştü'nün çayı ile sindirirdi. Rahmetli Hasan Emmi, onun yemekten sonra bir oturuşta 7777 bardak çay içtiğini görmüştü.

Okur-yazar değildi ama bilmediği dil, sökmediği alfabe yoktu. Çivi yazısını gözü kapalı yazardı. Tarih kitaplarını adeta yutmuştu. Türk, İngiliz, Rus, Arap, Fars, Alman, Fransız, Hint, Japon, Mısır, Yemen,

Tanzanya, Uganda, Güney Afrika, Amerika tarihini ezbere bildirdi. Hatta tarihi bizzat yaşamıştı. Çar Nikola, Katerina'yı ona vererek paçayı zor kurtarmıştı. Ünlü tarihçi Naîmâ yıllar sonra hatasını anlamış, çadırda Katerina ile kalan kişinin Baltacı Mehmet Paşa değil, bizimki olduğunun tashihini yapmıştı. Orhun Nehri'ni ters akıtmış, Çinlileri aç susuz bırakmıştı. Malazgirt'in 5300 ton som demirden yapılmış kapılarını Alparslan değil o açmıştı. II.Ramses, Hammurabi, Anibal, Romen Diyojen savaş tekniklerini ondan öğrenmişti. Mercidabık Meydan Muharebesi'nde, Hasankale'ye adını veren Uzun Hasan'ı kurtarmış, 122 bin küffarı kılıçtan geçirmişti. Kan kalesinde Hz.Hamza'nın 90 bin kılıç darbesi ile şehit düşüğünü unutamazdı.

İnancı uğruna büyük hizmetler vermişti. Yeniçeri Ağalığı sırasında kılıcının önünde kimler diz çökmemişti ki : Napolyon Bonapart, Hitler, Neron, Stalin, Mussolini, Konfiçyus, Edison, Galile, Victor Hugo, Marks , Einsteine, Jirinovsky, Mozart, Churchill ve daha niceleri onun kılıç zoru ile Müslüman olmuştu. Hatta ve hatta Aziz Nesin bile korku belasından nüfus kütüğüne "İslâm" ibaresini yazdırmıştı. Son zamanlarda hepsi rüyalarına giriyor, "Gardaş Allah senden razı olsun. Sen olmasaydın geberip gidecek cünüp ölecektik..." diye şükran duygularını dile getiriyorlardı!

Ünü yedi düveli aşmıştı. Duvarda asılı kispetine el atınca, dünyadaki tüm pehlivanlar altına kaçırırdı. Biraz Zafer Pehlivan'dan çekinirdi ama onunla da hiç karşılaşmamıştı. Kispetini giyer, yaz kış peşrev atar, bir türlü rakip bulamazdı. Bir gün yani fi tarihinin birinde, cihan pehlivanı Koca Yusuf onunla güreşme gafletine düşmüştü. Hasankale'de yediği el ense ile havalanan Koca Yusuf'un koca bedeni Büyük Okyanus üzerinde uçmuştu. Rivayet olunur ki, Koca Yusuf şimdi ya bir balinanın karnında ya da bir köpek balığının dişleri arasında saklanmıştı.

Güreşte olduğu gibi boksta da rakip tanımazdı. Yabancıardan Muhammet Ali Clay, Mike Tyson, yerlilerden Cemal Kamacı, Seyfi Tatar onun yüzünden boksu bırakmıştı. Rusların ünlü boksörü Alexander Medved küstahlığının cezasını çok feci çekmişti. Bizimkinden bir yumruk yiyen bu sefil, 9 katrilyon 99 trilyon 999 milyara kadar sayılmasına

rağmen gözlerini açamamıştı.

Yüzmeyi Büyük Çermik'te öğrenmişti. O kulaç atarken sulara yaşayan irili ufaklı bütün mahlukat selam dururdu. Bir keresinde İstanbul Boğazı'ndan girmiş Süveyş Kanalı, Cebelitarık, Ümit Burnu, Büyük Okyanus güzergahını takiben Bering Boğazı'ndan çıkmıştı. İki gün iki gecelik bu maratону, nefes almadan suyun dibinden tamamlamıştı. Hasankaleliler'in duası, yunusların şaklabanlığı ona bu zor yolculukta güç ve moral vermişti.

Attığını vururdu. Hedefi şaşırıldığı görülmemişti. Eline tüfeği aldı mı, bütün hayvanlar kaçacak delik arardı. Kargadan başka kuş tanımazdı ama yarasa, kartal,

atmacanın kökünü kurutmuştu. Filler, zebralar, aslanlar, pumalar onun korkusundan Brezilya ormanlarının dışına çıkamıyorlardı. Bir keresinde Hasankale'de attığı bir mermi 5 kıtayı dolaşmış, 324 kartal, 156 dinazor, 52 zürafa, 201 kaplan, 103 it balığını (köpek balığı) devirmişti.

O safkan İngiliz tayına binerdi. Ata sporumuz ciritin babası sayılırdı. Bilge Kağan, Mete Han, Attila, Osman Bey, Fatih Sultan Mehmet, Atatürk ona cirit attırırdı. Hasankale'de taylorların (ot yığınlarının bulunduğu mevki) oradan attığı cirit, ekvatoru

dolaştıktan sonra geriye dönmüştü.

Şatolarda, saraylarda Kanuni Süleyman, İran Şahı Pehlevi, Kraliçe Elizabeth ve daha nicelerinin konduğu olmuştu. Ama oralarda uzun süre kalamazdı. Kuş tüyü yastıkta yatamaz, ortopedik yataklarda rahat edemezdi. O Hasankale'de mezarlığın hemen yanı başındaki köşkünün yeğlerdi. Antreden geçince heybetli vücudu duvarlara sürünür, başını tavana vurmasını diye iki büklüm olurdu. O üşümezdi. Tek odalı bu konakta soba yanmazdı. Yorgan yerine sakosunu (palto) sırtına alır, öylece uzanırdı. İfadesine göre evinden konukları eksik olmazdı. Cinler, periler, şehitler, dervişler, erenlerle hem bu dünyayı, hem de öteki tarafta olan biteni konuşurlardı.

Son nefesine kadar yaşadığı Hasankale'den başka sadece Erzurum'u görmüştü. Öyle Erzurum'un her semtini de bilmezdi. Çünkü onun kenar semtlerde iş yoktu. Taşmağazalar, Cumhuriyet Caddesi, Havuzbaşı'nda dolaşırdı. Arada bir kaybolduğunda New York'tan telefon açardı. Telefon konuşması belediye hoparlörlerinden hem Hasankale, hem de Erzurum halkına duyurulurdu. Tek başına uçağa

biner, 111 bin fit yükseklikte uçardı. Jüpiter, Mars, Merkür'deki tanidiklarına el salladıktan sonra Beyaz Saray'a konuk olurdu.

Diyar-ı gurbete yolu pek düşmezdi. Çünkü o Hasankale'nin hasretine pek dayanamazdı. İlhami Bey'e, İhsan Toraman'a, Daşbaşı Memmed'e, Zeki Dadaş'a, Oxford mezunu Yaşar'a (eski belediye başkanları) canı sıkılınca ortadan kaybolurdu. Bu yüzden yediden yetmişe her Hasankaleli yatağa düşerdi. Barış için araya dünyanın ünlü diplomatları girerdi. İsmail Cem ile Henry Kissinger'in uzun uğraşları sonucu nihayet sulh sağlanırdı. Enver Paşa, Halit Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, İsmet Paşa, Alvarlı Mahmut Paşa, Kındıgılı Rüstem Paşa, Sansorlu Arif Paşa, Köprüköylü İzzet Paşa, Yağanlı Zabit Paşa, Sosl Kamil Paşa'nın omuzlarında baba ocağına, ana kucağına dönerdi.

Güreşte rakibi Deli Zafer, sohbetinde rakibi Yalancı Kenan'dı. Hiçbir şeyden çekmemişti bunlardan çektiği kadar. Muhlis Pehlivan, Kel Hayati, Necdet Pehlivan, Sivaslı Ali, Cücürüslü Hüseyin eline su dökemezdi. Deli Zafer'in şerrinden korkardı. Dost meclisine her adamı almazdı. Yalancı Kenan arada bir iskemleye ilişir, atıp tutmaya başladı mı ağzının payını alırdı. Çünkü rahmetli sululuğu sevmez, zinhar yalan söylemez, söyleyene de selam bile vermezdi!

Hülya Avşar az mı peşinden koşmuştu... Banyo günlerinde Büyük Çermik'i kapatırdı. Sibel Can, Yeşim Salkım, Ajda Pekkan, Gönül Yazar, Ümmü Gülsüm, Nezahat Bayram, Nükhet Duru, Ayla Algan, Nilüfer, Aliye Akkılıç, Muazzez Türing, Hamiyet Yüceses, Müzeyyen Senar, Kibariye, Yıldız Tilbe,

Sezen Aksu ve Muazzez Ersoy'dan oluşan koronun şarkıları eşliğinde soyunurdu. Soyunması da giyinmesi de bir âlemde. Gömleğinin göpçalarını (düğme) Demet Şener açar, fanilasını Esin Moralioğlu çıkarırdı. Uçkurunu Monica Lewinsky çözerdi. Ebru Şallı su döker, Gözde Tan sırtını sabunlardı. Masajını Hande Ataizi'den başkasına yaptırmazdı. Çermik âlemleri 40 gün 40 gece sürerdi.

İbo ile arası yoktu. Selahattin Pınar, Münir Nurettin Selçuk ve Celal Güzelses'i dinlerdi. Billoşa çok kızardı. Dikilen ama yıkılmayan pavyon uvertürlerine babalık ederdi. İbrahim Erkal'ın müziğini o yapar, sözlerini o yazardı. Pavorotti, Mehveş Emeç ondan esinlenirdi. Repertuarında 55 bin 555 şarkı vardı.

Musalla taşına uzatıldığında kimse ölümüne inanamıyordu. Müezzin er kişi niyetine bağıyor, toplanan cemaat cenaze namazı kılamıyordu. Katıla katıla gülmekten, akan göz yaşlarından hazirun abdestini tutamıyordu. Cemaat en az beş kez abdest aldı, güç bela namazı kılındı.

Âdet üzere imam sordu :

- " Ey cemaati müslimin, merhumu nasıl bilirdiniz?"

Hepsi haykırdı :

- "İyi biliriz."

Onun yalanlarının, düşlerinin, fantezilerinin, öykülerinin kimseye zararı olmamıştı.

Çünkü O, TEYO PEHLİVAN'dı!

Yükseklerden Gelen Lezzet

Erzurum mutfağı

Herle Aşı

Malzemeleri: 2 çorba kaşığı tereyağı, 3 çorba kaşığı un, 1 litre su, tuz.
HAZIRLANIŞI: Bir tencerede, tereyağında unu kokusu çıkıp, kızarana kadar karıştırarak kavurun. Üzerine suyu ve tuzu ilave edin. Kaynayana kadar karıştırmaya devam edin. Kaynadıktan sonra altını kısıp, bir iki taşım daha kaynatın. Sıcak servis edin.

Doğanın sıcaklığı sizi Ilica'ya çağırıyor!..

KAPLICA

SAUNA

HAMAM

FİN HAMAMI

Ilica
termal tesisleri
AZİZİYE BELEDİYESİ

TÜRK HAMAM KÜLTÜRÜ

TURKISH HAMMAM CULTURE

HUZUR VE ŞİFA BİR ARADA

ESER: Fehim İBRAHİMHAKKIOĞLU

Başa geçmiş dadaşım, sanma sondan geliyor.
Ona sen tarihi sor ki O da ondan geliyor.

Hakkı İbrahimhakkioğlu

Şehr-i Kadim
Erzurum Albümünden

Ilıca Kaplıcaları

(Metin Diler Arşivinden)

